

ვიქტორია ჯუღელი

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი,
საქართველო

ვარსკვლავთმრიცხველობა საქართველოში (მოკლე მიმოხილვა)

საკვანძო სიტყვები: ასტრონომია, ასტროლოგია, ჰოროსკოპი,
ზოდიაქოს ფრესკა

ასტრონომიული და ასტროლოგიური მეცნიერებები უხსოვარი დროიდან არის ცნობილი. საუკუნეების განმავლობაში ისინი ერთ მეცნიერებად იყო მიჩნეული. ვარსკვლავებს ობსერვატორიებიდან აკვირდებოდნენ, იცნობდნენ თანავარსკვლავედებსა და ზოდიაქოს ციკლს შუამდინარეთსა და ეგვიპტეში, რომელთა ცოდნას დაეყრდნო და მეტი სიღრმე და ფართო გავრცელება შესძინა საბერძნეთმა, სადაც სამყაროს აგებულების კოსმოლოგიური მოდელისა და მასში მნათობთა და უძრავ-მოდრავ ვარსკვლავთა მოძრაობისა და ადგილის დასაზუსტებლად საკუთარ სისტემებს ქმნიდნენ ყველაზე სახელოვანი მოღვაწეები. დიდი ღვაწლი დასდეს ასტრონომია-ასტროლოგიას არაბმა და სპარსმა მწიგნობრებმაც. საქართველოში ამ მეცნიერებას უძველესი დროიდან სწავლობდნენ და, ისევე, როგორც სხვა მეცნიერებებთან მიმართებაში, მასთან დაკავშირებითაც მეზობელი ქვეყნების სწავლულებთან ცოდნის მუდმივი გაცვლა-გამოცვლა მიმდინარეობდა. მიუხედავად იმისა, რომ მტერთა გამუდმებული შემოსევების გამო როგორც სხვა დარგების, ისე ასტრონომი-

მია-ასტროლოგიის შინაარსის შემცველმა ქართულ ენაზე შესრულებულმა წერილობითმა მასალამ ჩვენამდე მცირე რაოდენობით მოაღწია, ამ ნამსხვრევებიდანაც, წერილობით წყაროებში დაფიქსირებული თუ ზეპირსიტყვიერებაში შემონახული ტექსტებიდან, კარგად ჩანს ჩვენს ქვეყანაში ძველ დროს არსებული ასტრონომია-ასტროლოგიის ღრმა ცოდნა და ამ დარგის მიმართ როგორც წმინდა მეცნიერული, ისე ყოფითი, ვულგარულ-პროფანული ინტერესი.

სანამ უშუალოდ ქართულ მასალაზე გადავიდოდეთ, ძალზე მოკლედ მიმოვიხილავთ ასტრონომია-ასტროლოგიასთან დაკავშირებულ მნიშვნელოვან ცნობებსა და ნაშრომებს, რომლებმაც დიდი გავლენა მოახდინეს განათლებულ სამყაროზე.

მეტად დიდი წვლილი ასტრონომია-ასტროლოგიის, როგორც მეცნიერების, შესწავლა-განვითარებასა და ფართოდ გავრცელებაში შეიტანა, როგორც ითქვა, საბერძნეთმა და ზოგადად ბერძნულენოვანმა კულტურამ. აქ უკვე ძვ.წ. IV ს-ში ჩამოყალიბდა სამყაროს როგორც გეოცენტრული (არისტოტელე, ძვ.წ. 384-322 წწ.), ისე ჰელიოცენტრული სისტემები (არისტარქოს სამოსელი, ძვ.წ. 310-230 წწ.). არისტოტელეს თანახმად, სამყაროს ცენტრში იყო სფეროსებრი დედამიწა, რომელსაც გარს ეკრა მნათობთა და ხუთი პლანეტის სფეროები (ცები), და უძრავ ვარსკვლავთა ცა, რაც მთლიანობაში რვა ციურ სფეროს შეადგენდა.¹ არისტარქოს სამოსელმა ჰელიოცენტრულ სისტემასთან ერთად² შეიმუშავა დედამიწიდან მზემდე და მთვარემდე მანძილის განსაზღვრისა და მათი ზომების დადგენის სამეცნიერო მეთოდი (*მზემდე და მთვარემდე*

¹ იხ. აგრეთვე, ჩაგუნავა 1990, 5.

² არისტარქოს სამოსელის აღნიშნული შინაარსის ნაშრომი შემორჩენილი არ არის. მისი ამ თეორიის შესახებ მიუთითებენ სხვა მწერლები, მათ შორის პლუტარქე თავის თხზულებაში *მთვარის დისკოზე ხილული გამოსახულების შესახებ* („ცა უძრავია, ხოლო დედამიწა მოძრაობს ეკლიპტიკაზე, ტრიალებს საკუთარი ღერძის გარშემო“, თ. 6).

მანძილისა და მათი ზომების შესახებ). დიდი წვლილი შეიტანა ასტრონომია-ასტროლოგიის შესწავლაში ჰიპარქოსმა (ძვ.წ. 190-120 წწ.), რომელმაც დააზუსტა ზეციურ სხეულთა მოძრაობა და შეადგინა ვარსკვლავთა პირველი კატალოგი ათასამდე ვარსკვლავის ზუსტი კოორდინატებისა და ნათების სიძლიერის, სიდიდის მითითებით.

გეოცენტრული სისტემა სრულყო და სამყაროს საკუთარი მოდელი, ჰიპარქოსის დასახელებულ ნაშრომში აღნიშნულ ცნობებთან ერთად გადმოსცა პტოლემეოსმა (100-170 წწ.) თხზულებაში *მათემატიკური შეჯამება 13 წიგნად* (Μαθηματικὴν Ἐπιστήμην 13 βιβλία ἰγ; დაახლ. 140 წ.), რომელიც წარმოადგენს უძველესი და ავტორის თანამედროვე საბერძნეთისა და ახლო აღმოსავლეთის ასტრონომიული ცოდნის ერთგვარ ენციკლოპედიას, და საუკუნეთა განმავლობაში ასტრონომია-ასტროლოგიის უმნიშვნელოვანეს წყაროდ და სახელმძღვანელოდ იყო მიჩნეული, იმდენად, რომ მას მოგვიანებით „უდიდესი კრებული“ ეწოდა (Ἡ μέγιστη σύνταξις; ლათ. „Almagestum“, არაბ. „ალ-მაჯისტი“). ამ ნაშრომში პტოლემეუსმა ჩამოაყალიბა ისეთი სისტემა, რომელიც შესაძლებელს ხდიდა პლანეტათა მდებარეობის, მასთან ერთად კი პლანეტათა „ყუღფისებრი“ (ე.წ. რეტროგრადული) მოძრაობის დადგენასა და წინასწარ განსაზღვრას. პტოლემეოსის თანახმად, ცა წარმოადგენს მოძრავ სფეროს, დედამიწა უძრავია და სამყაროს ცენტრში მდებარეობს, ხოლო პლანეტები წრეზე მოძრაობენ. აქვე ავტორი იძლევა ვარსკვლავთა კატალოგს, 1022 ვარსკვლავის შესწორებულ კოორდინატებს. *ალმაგესტი* ფართოდ იყო გავრცელებული მთელს მაშინდელ განათლებულ მსოფლიოში. იგი ითარგმნებოდა და მასზე იწერებოდა კომენტარები როგორც ანტიკურ (კლავდიუს გალენი, პორფირიოსი, ჰიპატია ალექსანდრიელი), ისე გვიანდელ ევროპულ (რეგიომონტანუსი, იოანე საკრობოსკო) თუ ისლამურ სამყაროში (ალ-ხორეზმი, ალ-ბირუნი, ალ-დინ

თუსი). პტოლემეოსის კიდევ ერთი ნაშრომი, *ალმაგესტის* შემდეგ შექმნილი *ოთხწიგნული (ტეტრაბიბლოსი)*, წარმოადგენს ასტროლოგიის ერთ-ერთ უძველეს სახელმძღვანელოს ასტროლოგიის ძირითადი დებულებებით, ციურ მოვლენათა გავლენის აღწერით ამინდსა და ადამიანზე. ნაშრომი საუკუნეების განმავლობაში ამ დარგის მთავარ სასწავლო წყარო-სახელმძღვანელოს წარმოადგენდა. დიდად იყო ცნობილი, აგრეთვე, პტოლემეოსის *შუა ცხრილები (Πρόχειροι κανόνες, Handy Tables)*.

ასტროლოგიაში თავისი წვლილი შეიტანა პორფირიოსმაც, რომელიც ითვლება ჰოროსკოპის 12 სახლად დაყოფის სისტემის შემოქმედად. პორფირიოსის სისტემით ასცედენტი იწყებდა პირველ სახლს, მედიუმ ცელი („Medium Coeli“) წარმოადგენდა მეათე სახლის კუსპიდს, ხოლო დანარჩენი სახლები იყოფოდა ტოლ ნაწილებად. ამ სახლებში პლანეტების განლაგება იძლეოდა წარმოდგენას ადამიანის თავისებურებათა, მისი ცხოვრების სხვადასხვა ასპექტების შესახებ.

ადამიანის მკურნალობისას ასტრონომია-ასტროლოგიის გამოყენებას და მის მიმართ გადაჭარბებულ ყურადღებას მიაწერენ ჰიპოკრატესა (ძვ.წ. 460-370 წწ.) და გალენს³ (129-216 წწ.). ამასთან, ჰიპოკრატეს ხშირად მიაკუთვნებენ გამონათქვამს „ექიმი ვერასოდეს იქნება სრულყოფილი, თუ მან არ იცის სამედიცინო ასტროლოგია“,⁴ მაგრამ ასეთი ფრაზა ჰიპოკრატეს თხზულებებში არ დასტურდება. მეტიც, ჰიპოკრატეს მიეწერება მისი გარდაცვალების შემდეგ დაწერილი არაერთი ნაყალბევი ნაშრომი.

ბერძნულენოვანი სამყაროდან მიღებულ ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს მტკიცებულებას ძველი პერიოდის ასტრონომ-ასტროლოგთა ღრმა ცოდნის შესახებ იძლევა ახალი აღთქმა,

³ გალენთან დაკავშირებით იხ. Cooper 2011, 120-146.

⁴ ცაგარელი 2007, 62-63.

სადაც გადმოცემულია, თუ რამდენად ზუსტად განსაზღვრა სამმა აღმოსავლელმა მოგვმა (μάγισ) მაცხოვრის დაბადების დრო და ადგილი (მათეს სახარება, 2.1-2, 2.7-12). მოგვებს მიიჩნევდნენ ზოროასტრ (სპარსელ) ან ბაბილონელ ქურუმებად, ან ქალდეველ ასტროლოგებად (გრიგოლ ნაზიანზელი),⁵ რომლებმაც, მმართველის დაბადების მომასწავებელი⁶ ვარსკვლავის შესახებ არსებულ ზოროასტრულ გადმოცემაზე დაყრდნობით, აღმოსავლეთიდან იუდეისაკენ მოძრავი ვარსკვლავი მუუფის (μύακτα) დაბადების მომასწავებლად მიიჩნის.⁷

ქრისტიანობის ოფიციალურ სარწმუნოებად გამოცხადების შემდეგ ქრისტიანობა და ასტრონომიულ-ასტროლოგიური მეცნიერება რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში თანაარსებობდნენ. ბიზანტიურ პერიოდში ამ დარგის ერთ-ერთი უდიდესი სკოლა იყო ალექსანდრიაში. აქ მოღვაწეობდნენ თეონ ალექსანდრიელი (335-405 წწ.), ასტროლაბის შესახებ ტრაქტატის ავტორი და პტოლემეოსის *მზა ცხრილებისა და აღმაგესტის* კომენტატორი; ჰიპატია ალექსანდრიელი (350-415 წწ.), თეონის *აღმაგესტის* რედაქტორი, მისივე ქალიშვილი, ფილოსოფიისა და ასტრონომია-ასტროლოგიის მასწავლებელი; იოანე ფილოპონოსი (520-550 წწ.), ქრისტიანი ღვთისმეტყველი, არისტოტელეს კომენტატორი და ასტროლაბის კონსტრუირებისა და გამოყენების შესახებ ნაშრომის ავტორი; ფილოსოფოსი ნეოპლატონიკოსი, ალქიმისიკოსი, ასტრონომი და ასტროლოგი სტეფანე ალექსანდრიელი (580-640 წწ.), ასტროლოგიური თხზულების, *Opusculum Apotelesmaticum*, ასევე, პტოლემეოსის *მზა ცხრილებზე* დაწერილი თეონ ალექსანდრიელის კომენტა-

⁵ “ἀστρολόγοι... ἀπὸ παῖδες Χαλδαίων προμαθόντες” (“Poemata”, PG 37, სვ. 428, სტრ. 57-59), იხ. აგრეთვე, Григорий Богослов. Слово 5 «О Промысле» (Григорий Богослов, 2004).

⁶ Hultgard 1998, 215-225.

⁷ PG 37, სვ. 429, სტრ. 64.

რების განმარტების (*Explanatio per propria exempla commentarii Theonis in tabulas manuales*) ავტორი. ალექსანდრიული სკოლის უცნობ სწავლულს (დაახლ. IV-VII სს.) მიაკუთვნებენ⁸ ძველი სამყაროს ერთ-ერთ ყველაზე ცნობილ ასტროლოგიურ წინასწარმეტყველებას ალექსანდრე მაკედონელის დაბადების შესახებ, რომელიც დამოწმებულია ფსევდო-კალისტენეს თხზულებაში *ალექსანდრეს, მაკედონელთა მეფის ცხოვრება*, სადაც ეგვიპტის უკანასკნელი, მაკედონიაში გაქცეული ფარაონი, დიდი ასტრონომიულ-ასტროლოგიური ცოდნის მქონე ნექტანებ II ასტროლაბის გამოყენებით განსაზღვრავს ჩვილის დაბადების ჰოროსკოპს („გახსნა ასტრონომიის წიგნი და იხილა პლანეტები და ზოდიაქოები, და არ იყო ხელსაყრელი ჟამი ბავშვის დაბადებისათვის“),⁹ და ალექსანდრეს დედას, ოლიმპიას, ურჩევს, გარკვეული ხნით შეიკავოს მშობიარობა, რადგან მცირე ხნის შემდეგ დაიბადება ბავშვი, რომელსაც მსოფლიოს მბრძანებლობა უწერია (βασιλεὺς κοσμοκράταρ γενήσεται).¹⁰ ამავ სწავლულს მიაკუთვნებენ ცნობას ალექსანდრეს დაბადებისას პლანეტების ზოდიაქოებში განლაგების შესახებ: მზე ღრიანკალში, სავსე მთვარე კუროში, სატურნი კირჩხიბში, აღმავალი იუპიტერი ვერძში, მარსი ლომში, ვენერა მშვილდოსანში, მერკური თხისრქაში (cod. Paris. gr. 1711, XI ს.), რაც არ ემთხვევა ალექსანდრეს დაბადების არც ერთ სავარაუდო დღეს და წელიწადს.¹¹

მიუხედავად ამგვარი თანაარსებობისა, ასტრონომია-ასტროლოგიის შესწავლა მალე შეუწყნარებელი გახდა როგორც ეკლესიის წიაღში, ისე საერო ცხოვრებაშიც. ჯერ ლაოდიკიის

⁸ Papathanassiou 1999, 126.

⁹ Anonymi Byzantini, *Vita Alexandri Regis Macedonum*, 2.5, 6, 12; Papathanassiou 1999, 119.

¹⁰ Anonymi Byzantini, *Vita Alexandri Regis Macedonum*, 2.4-5, 3.1, 5-7; Papathanassiou 1999, 125.

¹¹ Papathanassiou 1999, 113-116.

საეკლესიო კრებამ (360 წ.) მიიღო კანონი, რომლის თანახმადაც „მღვდელი ან სასულიერო წოდების სხვა წარმომადგენელი არ უნდა იყოს ჯადოქარი, გრძნეული, ვარსკვლავთმეტყველი“ (კანონი 36), შემდეგ კი იმპერატორმა იუსტინიანე I-მა (527-565 წწ.) თავის კოდექსში ბრძანა ამ დარგის მასწავლებელთა საკუთარი იმპერიიდან გაძევება: „ვბრძანებთ, რომ მათემატიკოსები [=ასტრონომ-ასტროლოგები], რომლებიც არ არიან მზად საკუთარი შეცდომის შემცველი წიგნები ეპისკოპოსთა თვალწინ დაწვან ცეცხლში, მართლმადიდებლური სარწმუნოების (“catholicae religionis”) თავყანისცემას მიენდონ და არასდროს დაუბრუნდნენ აღრინდელ შეცდომას, უნდა განიღვინონ არა მხოლოდ ქალაქ რომიდან, არამედ ყველა ქალაქიდანაც. თუ ისინი ამას არ გააკეთებენ და, ჩვენი დადგენილების საწინააღმდეგოდ, აღმოჩნდებიან ქალაქებში ან ჩუმად ასწავლიან თავისი შეცდომისა და ხელობის (“professionis”) საიდუმლოებებს, გაძევებით (“deportationis”) დაისჯებიან“ (1.14.10).

თუკი ამ პერიოდამდე ასტრონომია და ასტროლოგია ერთსა და იმავე მეცნიერებას წარმოადგენდა და წყაროებში ასტრონომს არაერთგან ასტროლოგსაც უწოდებდნენ, ასტრონომიას – ასტროლოგიას და პირიქით (მდრ. ციცერონი,¹² პროკლე,¹³ მოგვიანებით თომა აქვინელიც¹⁴), VI-VII სს-დან იწყება ამ ორი

¹² ციცერონი ნაშრომში *მჭერმეტყველის შესახებ* წერს: „მართლაც, თუკი აღიარებულია მცოდნეთა შორის, რომ ასტროლოგიის არმცოდნე კაცმა, არატმა, უდაბვეწილესი და უმშვენიერესი ტაეპებით გადმოსცა ზეცისა და ვარსკვლავთა შესახებ...“ (“Etenim si constat inter doctos, hominem ignarum *astrologiae*, Aratum ornatissimis atque optimis versibus, de coelo stellisque dixisse”, Cicero, *De oratore*, I.XVI.69).

¹³ მდრ. პროკლეს განმარტებები ტიმეოსზე: „ასტროლოგიიდან ციური მოძრაობის შემცნება“ (αὶ ἄπὸ τῆς ἀστρολογίας τῆς οὐρανίας κινήσεως ἐπιγνώσεως, 1.32, Proclus, 1847, 73A), „უფრო ახალ ასტრონომთა მისნობანი“ (τὰς τῶν νεωτέρων ἀστρονόμων τηρήσεις, 3.205, 492B), „ასტროლოგიური მისნობისა“ (τῆς ἀστρολογικῆς τηρήσεως, 4.284, 687A).

¹⁴ თომა აქვინელის *თეოლოგიის შეჯამებაში* აღნიშნულია: „რომელიმე ასტროლოგი (“aliquis *astrologus*”), რომელსაც, ვინაიდან იცის ცის ყველა მოძრაობა,

დარგის გამიჯნვა: ასტრონომიის ჩათვლა მეცნიერებად, ხოლო ასტროლოგიისა – ცრურწმენად. პირველი ავტორი, რომლის ნაშრომშიც დასტურდება ამგვარი სხვაობა, არის ისიდორე სევილიელი. მისი *ეტიმოლოგიების* ერთ-ერთ თავში, სახელწოდებით „განსხვავება ასტრონომიასა და ასტროლოგიას შორის“ (3.27) ნათქვამია, რომ „არსებობს გარკვეული სხვაობა ასტრონომიასა და ასტროლოგიას შორის. ასტრონომია ეხება ცის მოქცევას, ვარსკვლავების ამოსვლას, ჩასვლას და მოძრაობას... ასტროლოგია კი ნაწილობრივ ბუნებრივია და ნაწილობრივ ცრურწმენას წარმოადგენს. იგი ბუნებრივია, სანამ იკვლევს მზისა და მთვარის გზას, ან ვარსკვლავების კონკრეტულ მდგომარეობას წლის დროთა მიხედვით; მაგრამ ცრურწმენაა ის, რასაც მათემატიკოსები [=ასტროლოგები] მისდევენ, როდესაც წინასწარმეტყველებენ ვარსკვლავების მიხედვით, როდესაც ზოდიაქოს თორმეტ ნიშანს უკავშირებენ სულის ან სხეულის კონკრეტულ ნაწილებს, ან როდესაც ცდილობენ ვარსკვლავების მოძრაობით იწინასწარმეტყველონ ადამიანის ბუნება და ხასიათი“.¹⁵

ამგვარი დამოკიდებულება ასტროლოგიის მიმართ გრძელდებოდა შემდეგაც, დიდი ხნის განმავლობაში. ბიზანტიელი კანონისტის, მათე ბლასტარის (ვლასტარის) (XIV ს.) მიერ 1335 წელს გამოცემულ კანონთა კრებულში, *ანბანური სინტაგმა*, გამიჯნულია ასტრონომია და ასტროლოგია, ამასთან, პირველი მათგანი დაშვებულია, ხოლო მეორე იკრძალება წმინდა მამათა

შეუძლია წინასწარ თქვას მზის ყველა მომავალი დაბნელების შესახებ“ (1.14.11); “როგორც *ასტროლოგიაში* (“in astrologia”) ექსცენტრიკებისა და ეპიცენტრების თეორია დადასტურებულად ითვლება” (1.32.1).

¹⁵ Isidore of Seville, 2006, 99. დაწვრილებით ამ საკითხთან დაკავშირებით იხ. Pines, 1964, 343 და შემდ.

მიერ (M, 1, 347-349).¹⁶ ამგვარ აკრძალვებს შედეგად მოჰყვა ასტროლოგიის სწავლის შემცირება დიდი ხნის განმავლობაში, მათ შორის, ევროპულ ქვეყნებშიც.

მიუხედავად ამისა, ასტროლოგიით დაინტერესება ბერძნულენოვან სამყაროში მაინც დიდი დარჩა, იმდენად, რომ სულ რამდენიმე ევროპულ ქალაქსა და ქვეყანაში დაცული, მხოლოდ ბერძნულ ენაზე შესრულებული ხელნაწერების მოკლე აღწერილობებმა 8 ტომი, 12 წიგნი შეადგინა. ეს ფუნდამენტური, მოცულობითი კომპენდიუმი, *Catalogus Codicum Astrologorum Graecorum* (CCAG), რომელიც მთლიანობაში 12 ტომს, 20 წიგნს შეიცავს, გამოიცა ბრიუსელში 1898-1953 წლებში და მასში შეტანილია ფლორენციის, ვენეციის, მილანის, იტალიის, რომის, ვენის, გერმანიის, პარიზის (ტტ. I-VIII), საბერძნეთის და ესპანეთის (ტტ. X-XI) ხელნაწერების აღწერილობები ამავე ნუსხებიდან ამოკრებილი ფრაგმენტებითურთ. ხელნაწერთა შორის სხვადასხვა ავტორთა სახელით დაცულ ასტროლოგიურ ნაშრომებთან ერთად წარმოდგენილია ანონიმური, „საეტლოს“,¹⁷ „სამთვარიოს“,¹⁸ „ბრონტოლოგიონთა“¹⁹ და მსგავსი შინაარსის შემცველი ტექსტები.

ბიზანტიურ სამყაროში ასტროლოგიის შეზღუდვასთან ერთად ასტრონომია-ასტროლოგიით დაინტერესებამ მნიშვნე-

¹⁶ Властарь 1996, M, 1. ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნთა კრებულის თავში „სამართალი ბერძული“, შეტანილია არაერთი მონაკვეთი ამ თხზულებიდან, მათ შორის ეს ნაწილიც (*ქართული სამართლის ძეგლები* 1963, 556, 581, 587, 209-210).

¹⁷ „საეტლო“ წარმოადგენს კრებულს, სადაც დახასიათებულია თორმეტი ზოდი-აქო.

¹⁸ „სამთვარიო“ კრებულები ძირითადად შედგება მთვარის მოძრაობისა და ფაზების, მისი აღვსება-დაკლების ციკლის, მთვარის დაბნელების დახასიათებისაგან და მასში აღნიშნულია მოსალოდნელი ცვლილებები, რომლებიც მათ სდევს თან. კრებულში მოცემულია, აგრეთვე, მთვარის ამა თუ იმ ფაზის დროს წარმატებულ მკურნალობათა თუ საოჯახო მეურნეობის სხვადასხვა საქმეთა ან საყოფაცხოვრებო წინასწარმეტყველებების შემცველი ტექსტები.

¹⁹ „ბრონტოლოგიონი“ (βροντολόγιον) წარმოადგენს კრებულს, რომელიც შეიცავს მისნობას ქუხილზე დაყრდნობით.

ლოვნად იმატა ისლამურ სამყაროში, სადაც ეს დარგი საფუძვლიანად ისწავლებოდა და იკითხებოდა პტოლემეოსის ნაშრომებიც, ამასთან, იმდენად ღრმად, რომ არაერთმა მწიგნობარმა მის თხზულებებში გარკვეულ შეუსაბამობებსაც მიაკვლია და დააზუსტა ისინი საკუთარ ნამუშავევში, რაც საუკუნეების შემდეგ ევროპელმა მეცნიერებმაც დაადასტურეს. ასეთი ნაშრომი იყო IX-X სს-ში დაწერილი თაბიტ იბნ კურას *შზის წელიწადის შესახებ*, ალ-ბატანის კომენტარები *ალმაგესტზე* და ვარსკვლავთა ასტრონომიული კატალოგი *ქითაბ აზ-ზიჯ აშ-შაბი*, აბდ ალ-რაჰმან ალ-სუფის *უძრავ ვარსკვლავთა წიგნი* და ვარსკვლავთა დაზუსტებული კოორდინატები, ჰასან იბნ ალ-ჰაითამის *პტოლემეოსის მიმართ არსებული ეჭვების შესახებ* პტოლემეოსის *ალმაგესტის* კრიტიკით, ალ-ბირუნის *მასუდის კანონი*, სადაც ნათქვამია, რომ აპოგეი, რომელსაც პტოლემეოსი უძრავად მიიჩნევს, მოძრავია, და ა.შ. აღსანიშნავია, რომ ასტრონომიასა და ასტროლოგიას მკაფიოდ მიჯნავდნენ არაბულ სამყაროშიც. არაბული კულტურის უდიდესი მეცნიერები, სულთან მაჰმუდ ღაზნელის (971-1030) კარის ასტროლოგი ალ-ბირუნი (973-1048) და იბნ სინა (ავიცენა) (980-1037) მიუთითებდნენ ასტრონომიისა და ასტროლოგიის სხვაობის შესახებ,²⁰ ამასთან, ტრაქტატებში *ასტროლოგიის უარყოფის შესახებ* (ალ-ბირუნი) და *ასტროლოგთა საპასუხოდ* (იბნ სინა) ისინი ასტრონომიას დიდი მნიშვნელობის მქონე დარგად აღიარებდნენ, ხოლო ასტროლოგიას უარყოფდნენ და მას საბუნებისმეტყველო ფილოსოფიის, ნატურფილოსოფიის ნაწილად მიიჩნევდნენ, რაზეც, მკვლევართა თანახმად, ისინი აიძულა სუნიტური ისლამის თეოლოგთა

²⁰ ალ-ბირუნი ტრაქტატში *Discourse which exclusively treats of the Science of Shadows*, წერს: “Aster means star, as is proven by the fact that *ilm al-hai’a* (meaning astronomy in the modern sense of the word) is called by them (i.e. by the Greeks) *astrunumiya*, and *ars iudiciorum stellarum* (*sina’at ahkam al-nujum*, i.e. judicial astrology) is called *astrulujija*”, Pines 1964, 347, 348.

დაპირისპირებამ ასტროლოგთა მიმართ.²¹ ისლამურ სამყაროში ასტრონომია-ასტროლოგიისადმი ღრმა ინტერესი დასტურდება გვიან შუა საუკუნეებშიც.

ასტრონომია-ასტროლოგიისა და კოსმოლოგიისადმი ყურადღებამ ბიზანტიის დაცემის შემდეგ მნიშვნელოვნად იმატა ევროპულ ქვეყნებშიც, სადაც XV-XVII სს-ში გამოჩნდნენ ისეთი გამორჩეული სწავლულები, როგორიც იყო პარაცელსი, ნოსტრადამუსი, ფერარის ასტროლოგიური სკოლის ხელმძღვანელი და გიფონის ეპისკოპოსი ლუკა გაურიკო (სხვა კვლევებთან ერთად, გაურიკომ სცადა, გამოეთვალა მაცხოვრის ჯვარცმის ზუსტი თარიღი და საათების რაოდენობა ჯვარცმიდან აღდგომამდე), ტ. კამპანელა, ნ. კოპერნიკი, გ. გალილეი, ი. კეპლერი, რომლებმაც თავიანთი რეფორმატორული ნაშრომებით საზოგადოებაში სამყაროს აღქმა შეცვალეს, ამასთან, ისეთ დროს, როდესაც ევროპულ ქვეყნებში რელიგიასა და მეცნიერებას (მასთან ერთად კი ასტრონომია-ასტროლოგიას) შორის სუფევდა დაპირისპირება და ინკვიზიცია მძვინვარებდა, რაც კარგად ჩანს გ.გალილეისა და ჯ.ბრუნოს ცხოვრებებიდან. ნოსტრადამუსსა და გაურიკოს მიეწერებათ ასტროლოგიის მეშვეობით ამა თუ იმ მოვლენის, მის გარემოებათა და ზუსტი დროის წინასწარმეტყველება. ამ წინასწარმეტყველებათაგან ყველაზე ცნობილია საფრანგეთის მეფის, ჰენრი II-ის (1547-1559), სატურნირო ორთაბრძოლაში დაღუპვა თვალში შუბის დარტყმით 1559 წლის 10 ივლისს, რის შესახებაც ამ ორივე ასტროლოგმა იწინასწარმეტყველა.

საქართველოში ასტრონომიულ-ასტროლოგიური მეცნიერება ასეულობით საუკუნეს ითვლის. ქართველი მწიგნობრები თვალს ადევნებდნენ ძველ საბერძნეთსა და ბიზანტიაში, მათთან ერთად კი აღმოსავლეთში გავრცელებულ ასტრონო-

²¹ Saliba 1982, 248-251.

მია-ასტროლოგიის მეცნიერების შესახებ ცოდნას, ჰქონდათ ცნობები პლანეტებისა და უძრავ ვარსკვლავთა და მათ თვისებათა, ზეციურ სფეროთა, მუნდანურ და ნატალურ ჰოროსკოპთა, ზოდიაქოთა შესახებ.²² ისინი თავადაც ქმნიდნენ ასტრონომიულ-ასტროლოგიურ თხზულებებს და უცხო ენებიდანაც თარგმნიდნენ ამ შინაარსის ყველაზე მნიშვნელოვან ნამუშევრებს. საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში, იუსტიციის სამინისტროს ეროვნულ არქივსა თუ სხვა საცავებში ინახება VII-XX სს-ით დათარიღებული მრავალი ნუსხა, რომლებშიც დაცულია სამყაროს აგებულების სისტემათა თეორიების, ვარსკვლავთა კატალოგების, საეკლესიო და საინდიქტიონო ცნობების შემცველი ასტრონომიულ-ასტროლოგიური ხასიათის ტექსტები, ასტრონომიული ინსტრუმენტების აღწერილობებითა და პრაქტიკულად გამოსაყენებელი ასტრონომიულ-ასტროლოგიური სახელმძღვანელოებით, სადაც ტექსტებთან ერთად მოცემულია ნახაზებიცა და ცხრილებიც. ამ ხელნაწერებს შორის გვხვდება როგორც ქართული ორიგინალური ნაშრომები, ისე თარგმანები ბერძნული, სპარსული, არაბული და იშვიათად სომხური ენებიდან, გადამუშავებები და კომპილაციური ნაშრომები, მათთან ერთად კი საკუთრივ სპარსულ და არაბულ ენებზე დაწერილი ამ შინაარსის ნუსხებიც. რამდენადაც წერილობითი წყაროებით არის ცნობილი, საქართველოში, არა უგვიანეს X ს-ისა, არსებობდა ობსერვატორია, იანგარიშობოდა „კვიკლოსი“ (ქორონიკონი), იწერებოდა ასტრონომიულ-ასტროლოგიური ცნობების შემცველი ქართული კალენდარული ტექსტები, საეკლესიო დღესასწაულთა თარიღების გამოსათვლელი ცხრილები, როგორც საერო, ისე სასულიერო დანიშნულების კრებულებში (სვინაქსარი, ჟამნი). ამ კრებულებში ვხვდებით პრაქტიკულ ასტრონომიულ მასალას, ცნობებს მნა-

²² კეკელიძე 1981, 37.

თობთა ჩასვლა-ამოსვლის შესახებ, „ვარსკვლავთა სახელებსა და მდებარეობას, იშვიათ ასტრონომიულ მოვლენათა დახასიათებებს“²³ და სხვ. ეს ყველაფერი კი მიუთითებს იმ დიდ ყურადღებაზე, რომელიც საუკუნეების განმავლობაში ექცეოდა ამ დარგს ჩვენს ქვეყანაში.

საქართველოში ასტრონომია-ასტროლოგიის უძველესი პერიოდის შესახებ ცნობები მტერთა გამუდმებული შემოსევებისა და ქვეყნის მრავალგზისი აოხრების მიზეზით, მეტად მწირად არის შემორჩენილი. ქრისტიანობამდელი ხანის საქართველოში არსებულ, ჩვენამდე მოღწეულ უადრეს ასტრონომიულ-ასტროლოგიურ ნიმუშს წარმოადგენს ხომლის მთის ქვაბულში აღმოჩენილი პიქტოგრამების გამოსახულებები, რომლებიც მიუთითებენ პლანეტათა, კერძოდ კი მზის, მერკურის, ვენერას, მარსის განლაგებას მერწყულის, თხისრქისა და მშვილდოსნის ეტლებში, როგორც ეს იყო ძვ.წ. 5604 წელს, ქართული წელთაღრიცხვის დასაწყისისას, ე.წ. „დასაბამითგანისას“, და შემდგომ აღარ განმეორებულა. ივარაუდება, რომ ეს გამოსახულებები იძლევიან წარღვნის შემდგომ, ახალი წელთაღრიცხვის დასაბამის ასტროლოგიურ სურათს.²⁴

წერილობით წყაროებში უძველესი პერიოდის საქართველოს კოსმოლოგიური და ასტრონომიულ-ასტროლოგიური ცოდნის შესახებ ცნობები არ არის დაცული, ამასთანავე, არც ამ პერიოდის ასტრონომიულ-ასტროლოგიური შინაარსის ლიტერატურა არსებობს ქართულ ენაზე, თუმცა ის მწირი ცნობები, რომლებიც ქართულ ეთნოკულტურაშია შემონახული, გვაფიქრებინებს, რომ ეს დარგი ჩვენს ქვეყანაში კარგად იყო განვითარებული როგორც წმინდად სამეცნიერო, ისე საყოფაცხოვრებო-ყოფით დონეზე. ქართულ ეთნოგრაფიულ მასალებში

²³ ასტრონომიული ხელნაწერები საქართველოში 2015.

²⁴ გოგუაძე 2011. საქართველოში დაცული სხვა პიქტოგრამების შესახებ იხ. გიგაური 2017.

დასტურდება მასალები ცხრა ცისა და სკნელების (სკნელი, ზესკნელი, ქვესკნელი, წინსკნელი, უკანასკნელი, გარესკნელი, გარდასკნელი, უსკნელი),²⁵ ცისკარის, როგორც ცის კარისა, და „უჟამო ჟამის“ ადგილის, როგორც განსაკუთრებული, საღვთო სფეროს შესახებ.²⁶ ცნობილია, რომ „ძველად ქადაგები ვარსკვლავებს აკვირდებოდნენ და ჯვარის სახელით წინასწარმეტყველებდნენ, მათ შორის, ისეთ მოვლენებს, როგორიცაა მიწისძვრები და სხვა ბუნებრივი მოვლენები... იცოდნენ მოძრავ-უძრავნი ვარსკვლავნი“, „უღელანი“, „ტაბლისფეხანი“, „ჭყილა“ (ჩრდილოეთის ვარსკვლავი), „მერუყე მასკვლავი“ (მოხეტიალე ვარსკვლავი), და მრავალი სხვა.²⁷ ხევსურეთში წლის დროთა აღრიცხვა ხდებოდა სოფლების აღმოსავლეთ მხარეს აგებულ ქვის სვეტთა, ე.წ. მზის ბუდეების (მენჭირის მსგავსი, ვერტიკალურად აღმართული ქვის) მეშვეობით, რომლებზეც პირველად ამოსული მზის დისკოს მოხვედრისა და მორიგ ბუდეზე გადანაცვლების მიხედვით დგინდებოდა თვე, სეზონი, წლის დასაწყისი თუ სხვა მნიშვნელოვანი თარიღები.²⁸ ამავე ფუნქციას ასრულებდა ქართული დარბაზის ერდო, რომლიდან ჩამოსული მზის სხივიც, დამდგარი დარბაზის ერდოს გვირგვინზე, მიუთითებდა ამა თუ იმ დროისა თუ სეზონის შესახებ.²⁹ აღსანიშნავია ციურ სხეულებზე, მზის ბუდეებსა და ბუნებრივ მოვლენებზე დამკვირვებლისთვის განკუთვნილი

²⁵ გიგაური 2017, 14-15; გიგაური, 2023, 41. შდრ. ორბელიანი 1993, 103.

²⁶ გიგაური 2023, 9.

²⁷ გიგაური 2017, 17, 12-13; გიგაური 2023, 41.

²⁸ გიგაური 2017, 10. ამავე გამოცემაში დაცულია მზეზე დაკვირვების ხალხური ხერხი: „დათვისჯვარზე გვქონდ სამ გორის კუჭულა და წვერებზე სამ ქვან იყვნეს ჩადგმულნი, 2.50 მეტრის დამორებებით მწკრივზე. გაზაფხულზე ნაპირა ქვის ჩრდილ თუ ვერ მიადწევდ შუათანა ქვამდე, თქვიან წვიმიან წელ იქნება, თუ ნაპირის ქვის ჩრდილ მიადწევდ შუამდე, მაშინ საშუალო წელ იქნება, თუ ნაპირის ქვის ჩრდილ მიადწევდ შუამდე, მაშინ საშუალო წელ იქნის, თუ ჩრდილ გადავიდოდ შუათანას ქვას და მესამემდე მივიდოდ, სიცხიან წელ იქნება, თქვიან და მართლდებოდა“, გიგაური 2017, 17-18.

²⁹ გიგაური 2017, 12.

სახელწოდება „მემარგე“.³⁰ ციურ სხეულებზე დაკვირვების ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ადგილმდებარეობას წარმოადგენდა ხომლის მთის ზეგანი, რომლის თავად სახელწოდება „ჰომლი“, ვარსკვლავთმცოდნეობას უკავშირდება და სულხან-საბა ორბელიანის *სიტყვის კონის* თანახმად, „მრავალვარსკვლავს“ აღნიშნავს.³¹ ძველი პერიოდის ასტრონომიულ-ასტროლოგიურ ცოდნაზე მიუთითებს ხევსურეთის კისტანის ღვთისმშობლის ჯვრის ხუცესის, გაბრიელ ჭინჭარაულის (1904 წ., სოფ. ჯუგაანი) ნათქვამიც, რომლის მიხედვითაც ადამიანის ბედის განსაზღვრა ხდებოდა არა პლანეტების მოძრაობაზე, არამედ უძრავ ვარსკვლავზე დაკვირვებით: „წინავ იცოდეს მოძრავი და უძრავი მასკვლავნი. უძრავ მასკვლავზე დაკვირვებით იცოდეს მასკვლავის დაჭერა და კაცის დღეს იგებდეს“.³² სამწუხაროდ, ზუსტი ცნობები ამ საკითხებთან დაკავშირებით მოღწეული არ არის.

უადრესი პერიოდი, რომლის შესახებაც წერილობითი წყაროები საქართველოში ვარსკვლავებზე დაკვირვებასა და მათ თაყვანისცემას მიუთითებენ, ძვ.წ. III საუკუნეა. ლეონტი მროველი *ქართლის ცხოვრების* პირველ ნაწილში, „ქართველ მეფეთა ცხოვრება“, ამის შესახებ ორგან მიუთითებს. ერთ შემთხვევაში იგი წერს, რომ ქართველთა ეთნარქ მცხეთოსის გარდაცვალების შემდეგ, როდესაც მისი მემკვიდრე მისი ვაჟიშვილი, უფლოსი განდა, დაიწყო სამხედრო დაპირისპირება და „მას ჟამსა დაივიწყეს ღმერთი, დამბადებელი მათი, და იქმნეს მსახურ მზისა და მთოვარისა და ვარსკვლავთა ხუთთა“ (თ. 2).³³ მეორე

³⁰ გიგაური 2023, 11, 66. მემარგის მოვალეობებში შედიოდა მთის სამხრეთ კალთიდან გადმომდინარე წყალზე დაკვირვებაც: „წყაროს წყალს სწონიდენ ყოველდღე გრამობით და იგებდიან მიწისძვრის წინა ხანას. წყლის ფერის ცვლასაც ამჩნევდეს მთვარის შუქზე“ (გიგაური 2023, 72).

³¹ გიგაური 2023, 85; ორბელიანი 1993, 443; აქვე ვახსენებთ ნეკრესის მზის ტაძარს, სადაც ციურ სხეულებსაც აკვირდებოდნენ.

³² გიგაური 2023, 87.

³³ *ქართლის ცხოვრება* 1955, 11.

მონაკვეთში კი იგივე წყარო აღნიშნავს, რომ ალექსანდრე მაკედონელმა უბრძანა ქართლის ერისთავ „აზონს, რათა პატივსცემდენ მზესა და მთოვარესა და ვარსკულავთა ხუთთა, და ჰმსახურებდენ ღმერთსა უხილავსა, დამბადებელსა ყოვლისასა“ (თ. 3).³⁴ პირველ შემთხვევაში „მსახურება“ ამკარად ვარსკვლავებზე დაკვირვებას უნდა გულისხმობდეს, მაშინ როდესაც მეორე შემთხვევაში, როგორც ჩანს, საუბარი ეხება ოლიმპიელ ღმერთთა თაყვანისცემას.

ახალი წელთაღრიცხვის უადრეს, არაუშუალო ცნობას ძველ საქართველოში ასტრონომია-ასტროლოგიის სწავლების შესახებ იძლევა ბერძენი ფილოსოფოსისა და რიტორის, თემისტოქოსის (317-388 წწ.) XXVII სიტყვა იმის შესახებ, რომ ყურადღება არ უნდა მიექცეს ადგილებს, არამედ ადამიანებს (Περὶ τοῦ μῆ θεῶν τοῖς τόποις, ἀλλὰ τοῖς ἀνδράσι ποιοσέχρεια), რომელშიც დასახელებულია ქ. ფოთის (ფაზისის) ახლოს მდებარე რიტორიკული სკოლა.³⁵ ეს რიტორიკული სკოლა კოლხეთში მოქმედებდა III-IV სს-ში და მასში, რომაული იმპერიის სასწავლო პროგრამების შესაბამისად, ასტრონომია-ასტროლოგია სავალდებულოდ სასწავლო საგანი უნდა ყოფილიყო.³⁶

ასტრონომიულ-ასტროლოგიური განათლების კერად VIII ს-ის ბოლოს იქცა თბილისში, ნარიყალაზე, „მაჰტაბტის“ ადგი-

³⁴ ქართლის ცხოვრება 1955, 18.

³⁵ თემისტოქოსი წერს: „მეც, ჩემო კარგო ახალგაზრდაც, რიტორიკის ნაყოფნი მოვწყვიტე გაცილებით უფრო უჩინარ ადგილას, ვიდრე ეს ჩვენი ადგილია, არა წყნარსა და ელინურ ადგილას, არამედ პონტოს ბოლოში, ფაზისის მახლობლად, სადაც არგომ, თესალიიდან წამოსულმა, დაისადგურა... და, აი, ასეთი ბარბაროსული და პირქუში ადგილი ერთი კაცის სიბრძნემ და სათნოებამ გახადეს ელინური და აქციეს მუზეუმის ტაძრად, იმ ერთი კაცის, რომელიც დამკვიდრდა კოლხებისა და არმენიელების ქვეყანაში და ასწავლიდა... თუ როგორ გაიწვრთნა რიტორიკულ ხელოვნებაში და როგორ ბრწყინავდა ელინთა დღეობებზე... მან თვითონაც თავისი განთქმული ფილოსოფია სწორედ იქ შეიძინა“ (გეორგიკა 1961, 50-51).

³⁶ ჩაუენავა 1990, 7.

ლას მოწყობილი ასტრონომიული ობსერვატორია,³⁷ რომელსაც 930 წელს თბილისში მოგზაურობის შესახებ თავის ჩანაწერებში ახსენებს არაბი გეოგრაფი ალ-ისტახრი (850-934 წწ.). თბილისის ობსერვატორიაში შეკრებილნი იყვნენ ამ მეცნიერების საუკეთესო მცოდნეები, მათ შორის, გამოჩენილი ასტრონომები ისა არ-რაკი ატ-ტიფლისი (X ს.) და ჰუბაიმ ატ-ტიფლისი (1150-1230).³⁸ თბილისის ეს ობსერვატორია XIII ს-შიც გამოიყენებოდა ვარსკვლავებზე დაკვირვებისათვის. ამას მოწმობს *ქართლის ცხოვრების* გადმოცემა მონღოლთა ერთ-ერთი დამსჯელი ექსპედიციის წინ გამოჩენილ კომეტაზე დაკვირვების შესახებ, რის საფუძველზეც ივარაუდება, რომ 1259 წელს საქართველოში ობსერვატორია კვლავდაკვლავ ფუნქციონირებდა.³⁹ არსებობს ამის დამადასტურებელი სხვა ცნობაც: თბილისის ობსერვატორიაში მოღვაწე ცნობილი ასტრონომი, ექიმი და ფილოსოფოსი, ფახრ ედ-დინ იხლათი (ხლათელი) (1191-1282 წწ.), სამ სხვა გამოჩენილ ასტრონომ-ასტროლოგთან ერთად, ობსერვატორიის პროექტის შესადგენად და სამუშაოთა დასაგეგმად მიიწვია მარადის ობსერვატორიის დამაარსებელმა, გამოჩენილმა სპარსელმა ენციკლოპედისტმა, ასტრონომმა და სახელმწიფო მოღვაწემ, ნასირ ალ-დინ თუსიმ (1201-1274 წწ.).⁴⁰ თბილისში ობსერვატორიის არსებობას ადასტურებს არქეოლოგიური მასალაც. ნარიყალაზე არქეოლოგიური გათხრებისას ნაპოვნი იქნა ქვის ციფერბლატი, ზოდიაქოს ორნამენტებით, რომელსაც ჰქონდა გნომონი, მზის საათის დეტალი.⁴¹

ბიზანტიის იმპერიის მთელი არსებობის განმავლობაში ქართველ მწიგნობართა ყურადღება ბიზანტიური კულტური-

³⁷ ნოზაძე 1957, 26.

³⁸ ჩაგუნავა 1990, 7.

³⁹ *საქართველო. ენციკლოპედია* 1997, 237.

⁴⁰ *ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია* 1975, 650; *თბილისი* 2002, 517.

⁴¹ *თბილისი* 2002, 517.

საკენ იყო მიპყრობილი. ბიზანტიური პერიოდის სასულიერო და საერო ხასიათის თხზულებებთან ერთად ქართულ ენაზე ითარგმნებოდა ასტრონომიულ-ასტროლოგიური და კოსმოლოგიური შინაარსის ნაშრომებიც და ისეთი ტექსტებიც, რომლებიც ამ შინაარსის მონაკვეთებს შეიცავდნენ.

VIII-XII სს-ში ქართულ ენაზე ითარგმნა დიდ ბიზანტიელ მოღვაწეთა ნაშრომები, რომელთა ზოგი მონაკვეთი საყურადღებოა ასტრონომიულ-ასტროლოგიური და კოსმოლოგიური თვალსაზრისით (ქვემოთ მივუთითებთ მხოლოდ რამდენიმეს). ასეთია ბასილი დიდის *ქუსთა დღეთათჳს* (A 73, მთარგმნელი გიორგი მთაწმიდელი), გრიგოლ ნოსელის *კაცისა შესაქმისათჳს* (ითარგმნა ორჯერ, პირველად უცნობი მთარგმნელის მიერ VIII-IX სს., S 1141, 973-976 წწ.; შემდეგ კი გიორგი მთაწმიდელის მიერ, A 55, XI-XII სს.), გრიგოლ ღვთისმეტყველის *სიტყუად ეპიტაფიად დიდისა ბასილისთჳს* (A 109, XIII ს.; მთარგმნელი ეფრემ მცირე),⁴² იოანე დამასკელის „მართლმადიდებლური სარწმუნოების ზედმიწევნითი გარდამოცემა“ მისი ნაშრომიდან *წყარო ცოდნისა* (A 24, ეფრემ მცირე; S 1463, არსენ იყალთოელი). ამ თარგმანებში ასტრონომიის თვალსაზრისით საყურადღებოა მონაკვეთები, სადაც გადმოცემულია პტოლემეოსის სამყაროს სისტემა, მზისა და მთვარის დაბნელებათა განმარტება და საროსის საფუძველზე მათი წინასწარი გამოთვლის მეთოდები, ცნობები მნათობებსა და ვარსკვლავებზე, და მათ ურთიერთქმედებაზე, საუბარია მზისა და მთვარის წელიწადის, ჰოროსკოპის შედგენის შესახებ (ბასილი დიდი, *ქუსთა დღეთათჳს*, თ. 6), დედამიწის შესახებ, რომელიც უძრავია და მყარი, ხოლო ცა მუდმივად მოძრაობს (გრიგოლ ნოსელი, *კაცისა შესაქმისათჳს*, თ. 1), სამყაროს შესახებ, რომელიც სფეროსებრია

⁴² გრიგოლ ნაზიანზელის 1988, გ151-158.

და ემყარება მზის ცენტრს, როგორც კონუსს (იქვე, თ. 21),⁴³ ან სხვაგვარად, დედამიწა ჰგავს წერტილს, როგორც მზესთან, ისე საკუთრივ სამყაროსთან მიმართებით, რომელიც დედამიწას სფეროსებურად ერტყმის გარს (გრიგოლ ღვთისმეტყველის 43-ე საკითხავი *სიტყუად ეპიტაფიად დიდისა ბასილისთვის* და ბასილი მინიმუსის კომენტარი მასზე),⁴⁴ წარმოდგენილია ცნობები ამინდის შესახებ მნათობთა და ვარსკვლავების მდებარეობის გავლენის მიხედვით, ასტრონომიული ცოდნის ამსახველი სხვა მონაკვეთები მთარგმნელთა ამავე შინაარსის შენიშვნებით.⁴⁵ ამ უკანასკნელის მაგალითს წარმოადგენს ეფრემ მცირის კოსმოლოგიური შინაარსის განმარტება, რომელიც ერთვის გრიგოლ ნაზიანზელის *ბასილი დიდის ეპიტაფიას*, სადაც ბასილი დიდის სათნოება შედარებულია მზესთან, „რომელსა ფრიადსაცა შინა სიშორესა ესოდენი ძალი აქუს, ვიდრელა კიდით კიდემდე სწორ პატივობით განანათლებს, და არასადთ უდარეს ჰყოფს სიტფოსა სიშორისა მიერ“ (A 109, 61r). აქ ეფრემ მცირე ეყრდნობა, როგორც ივარაუდება, ბასილი მინიმუსის კომენტარს ამ თხზულებაზე და იოანე დამასკელის *გარდამოცემის* თ. 20-ს „ცის შესახებ“.⁴⁶ ეფრემ მცირის სქოლიოში წარმოდგენილია სამყაროს გეოცენტრული მოდელი. მისი განმარტების თანახმად, „ხილული ცა“, რომელსაც გარემუნი ანუ არაქრისტიანები „უვარსკვლავო ცას“ უწოდებენ, მრგვალია, სფეროს ფორმა აქვს და გარემოიცავს მიწასა და წყალს, როგორც ზემოდან, ისე – ქვემოდან,⁴⁷ რომელთაც მზე თანაბ-

⁴³ ასტრონომიული ხელნაწერები საქართველოში 2015.

⁴⁴ დაწვრილებით იხ. ასტრონომიული ხელნაწერები საქართველოში, 2015, A 109 (GAM 4).

⁴⁵ ასტრონომიული ხელნაწერები საქართველოში 2014, 5-6; საქართველო 1997, 237; ასტრონომიული ხელნაწერები საქართველოში 2015, A 73 (GAM 105), A 109 (GAM 4).

⁴⁶ ოთხმეზური 2008, 126-141.

⁴⁷ „რამეთუ „ყოველი სოფელი“ რაჟამს თქუა, ყოვლისავე ხილულისათჳს იტყჳს[ა] ცისა და ქუეყანისა, და მათ შორის რაიდა არს ზღუად და ჳმელი, რომელი-ესე არს

რად ჰფენს ნათელს.⁴⁸ რაც შეეხება დედამიწას, იგი იმგვარად არის ამ სფეროს ცენტრში მოქცეული, როგორც წერტილი ფარგლით შემოხაზული წრის ცენტრში და აღიქმება წერტილად როგორც მზის, ისე მთელი სამყაროს მიმართ (A 109, 61r).⁴⁹ იოანე დამასკელის დასახელებული ნაშრომის, *გარდამოცემის XX* („ცის შესახებ“) და *XXI* („სინათლის, ცეცხლის, მნათობთა, მთვარისა და ვარსკვლავების შესახებ“) თავებში საუბარია სამყაროს აგებულების მოდელზე, ოთხ სტიქიონზე (მიწა, წყალი, ჰაერი, ცეცხლი/ეთერი), დედამიწის მიმართ ცის სფეროსებრ აგებულებასა და მისი შვიდი სარტყლის შესახებ, რომელზეც შვიდი ცთომილია (უზემოესი: სატურნი, შემდეგ – იუპი-

სოფელი ხილული. რამეთუ უხილავი სოფელი არს, რადგა რამდე არს ზენა კერძო ცისა ამის, ჩუენ მიერ ხილულისა, და ქუეშე კერძო ჳმელისა და ზღვსა... ესევი-თარსა იტყვან სახესა ცისასა, ვითარმედ სიმრგულე ესე, რომელ არს ზენა კერძო ზღვსა და ჳმელისა, ცად ესე, რომელსაც ვხედავთ, ესევითარივე ჩაჰვლის გარემომცველი ზღვსა და ჳმელისა, და იქმნების ქუეშე კერძო მათსა სიმრგულე ესევითარივე, რომელსა გარემენი „უვარსკულავოდ ცა[დ]“ უწოდენ. და ამას ყოველსა, ზენასა და ქუენასა ერთ სიმრგულესა „სფერ“ უწოდენ. ხოლო მარტოდ ზენასა ამას ცასა „იმისფერიონ“ [მდრ. ἰμισφεριον] უწოდიან, ესე იგი არს, ნახევარსფერი, რამეთუ სრული სფერი არს ყოვლითკერძო სწორი სიმრგულე ცისად“ (A 109, 61r).

⁴⁸ „არცა მოაკლებს მათგან სრულიად სიტფოსა და ნათლისა, არამედ, ვითარცა იტყვან, სწორ პატიობით მოქცევითა სწორებით განანათლებ[ს] ყოვლით კერძო სფერსა, და ქუეყანისა ზედასა... კიდით კი დამდე განვლითა სწორებით განუტეობს მზე ნათელსა, და სიტფოსა, რამეთუ არასადა უმეტეს აღმოვლების, ვინა უდარეს დაკვების, რადათამცა სიმორითა მო[აკ]ლდებოდა რამდე, არამედ ყოველსა ქუეყანასა სწორებით გარდაფენილ არს“ (A 109, 61r).

⁴⁹ ამ საკითხის შესახებ ბასილი მინიმუსი წერს: „ყოვლისა სოფლისა მიმართ წერტილის სახე დამოკიდებულება აქუს ქუეყანასა, რამეთუ ყოველსა ქუეყანასა წერტილის სახე დამოკიდებულება აქუს სიმალისა მიმართ მზისა და გარემოს მისსა მომრგულეებულისა სფერისა“. ეფრემ მცირე კი განმარტავს: „ამის სფერისა სიმრგულესა შინა, ზედასა და ქუეშესა, ვითარცა წერტილი რამდე კარაკინითა მომრგულეებულსა შინა შუა ოდენ არს ქუეყანად“, და აგრძელებს მომდევნო სქოლიოში: „უკუეთუ ყოვლისა სოფლისა მიმართ წერტილის სახე დამოკიდებულება აქუს ქუეყანასა, ეგრეთვე, მსგავსად მზისა მიმართ, რომელი ფრიად უმრავალნაწილეს არს მისსა, ვითარცა გარემენი იტყვან, ამისთვის ყოვლად ყოვლითურთ სწორ არი[ან] ნათელი და სიმჭურვალე მისი და კუალად სხუებრცა ვითამე არს ყოველივე“ (A 109, 61r). დაწვრილებით იხ. ოთხმეზური, 2008, 126-141; *ასტრონომიული ხელნაწერები საქართველოში*, 2015, A 109 (GAM 4).

ტერი, მარსი, მზე, ვენერა, მერკური, და უქვემოესი – მთვარე), იგი ეხება 12 ზოდიაქოს და ჩამოთვლის თითოეული მათგანის დაწყების თვესა და დღეს, მათ ტემპერამენტს, უთითებს თითოეული ცთომილის სამართავ ზოდიაქოს ნიშნებს („მარსისა – ვერძი და ღრიანკალი“), მათი ეგზალტაციის („მალღივობის“) ზოდიაქოს ნიშნებს („მზის მალღივობა ვერძია, მთვარისა – კურო“), აღნიშნულია, რომ „ვარსკვლავებისა და, აგრეთვე, მზისა და მთვარის ამოსვლის, ჩასვლისა და მათი თანშეყრის შედეგად განეგება ყოველივე“ და რომ ასტროლოგია ამას ეხება.

ასტრონომიულ ცნობებსა და გამოთვლებზე დაყრდნობით, საუკუნეების განმავლობაში იანგარიშებოდა პასქალური ცხრილები და მოძრავი დღესასწაულები, ხოლო ასტროლოგიაზე დაყრდნობით, ზოდიაქოების ნიშან-თვისებათა და მათ პერიოდში სხვადასხვა მეტეოროლოგიური მოვლენების გათვალისწინებით, ხდებოდა წლის ხასიათის განსაზღვრაც. 979 წელს მიეკუთვნება იოანე ქართველის, იოანე-ზოსიმეს მიერ სინას მთაზე დაწერილი Sin. 38 ნუსხის⁵⁰ რამდენიმე საყურადღებო ნაშრომი. ლუკასა და იოანეს სახარებათა მონაკვეთებთან ერთად, ამ ხელნაწერში შეტანილია იოანე-ზოსიმეს მიერ შედგენილი კალენდარული ტრაქტატი *კრებად თთუეთად წელიწდისათა* (116r-131r), სადაც მოცემულია ცნობები ბიზანტიური და ქართული კალენდარული სისტემების, ქართული ქორონიკონის შესახებ, მათთან ერთად კი პასქალური ცხრილები 781-1312 წლებისათვის,⁵¹ ანუ იმ ქორონიკონისთვის, რომელშიც დასახელებული ხელნაწერი შეიქმნა. ამ ნაშრომს მოსდევს (132v-141r) მისივე თხზულება *ცნობისათვის და უწყებისათვის ჭეშმარიტად, რომელი მოგუეთხრა ჩუენ მოძღუართა მიერ გან-*

⁵⁰ ხელნაწერის ფოტოპირები განთავსებულია შემდეგ ბმულზე: <https://www.loc.gov/item/00279386954-ms/>.

⁵¹ *ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია* 1975, 650; *ასტრონომიული ხელნაწერები საქართველოში* 2014, 3; კეკელიძე 1980, 167-168.

საზღვრებულები გამოძიებისათვის ჟამთა და წელთა თითუთა და დღეთა მცხრალისათვის და დღის საძიებელისა შვიდეულისათვის და ნაკისა და მთოვარისა ზედა-ნადებისა და ხუთულისათვის და ექუსულისა და ინდიკტიონისა (132v-139v),⁵² სადაც წარმოდგენილია კალენდარულ-პასქალური შინაარსის ფრაგმენტები, ცნობები მთვარის ავსება-სიმცხრალისა და ზედნადების პოვნის, მზის მოქცევისა და სხვა მსგავს საკითხთა შესახებ. ამ თხზულებასთან ერთად მოცემულია, სავარაუდოდ, ბერძნული ენიდან თარგმნილი კალანდაჲ, *თქუმული ეზრა წინამწარმეტყულისაჲ* (139v-140r) და *მეორე კალანდაჲ, ძრვისა და ქუხილისა გამოცხადებაჲ* (140v-141r), რომლებიც ახალი წლის პირველი დღის მიხედვით ან ამა თუ იმ თვეში მიწისძვრისა თუ დაქუხების გათვალისწინებით, იძლევიან წინასწარმეტყველებას იმ წლისა თუ თვის ამინდის, მოსავლის, ადამიანთა თუ ცხოველთა კეთილდღეობის შესახებ.

დასახელებული თხზულება, *ცნობისათვის და უწყებისათვის ჭემბარიტად*, უკეთ მისი პირველი ნაწილი, დაცულია ფსალმუნთა შემცველ X-XI სს-ის მცხეთურ ხელნაწერშიც (A 38), რომელსაც „მცხეთის დავითნსაც“ უწოდებენ და რომელიც ქართული მთარგმნელობითი ლიტერატურის მნიშვნელოვან ძეგლს წარმოადგენს.⁵³ ერთმანეთს ემთხვევა ამ ორი ტექსტის მხოლოდ პირველი ათიოდე სტრიქონი, დანარჩენი ნაწილები კი ერთმანეთისაგან სხვაობს. დ.ბაქრაძე თავის *მოგზაურობაში* ახსენებს A 38 ნუსხას და სხვა ცნობებთან ერთად მიუთითებს, რომ მასში საუბარია „გამოძიებისათვის ჟამთა და წელიწადთა, მცხრალისათვის და ნაკისათვის მთვარისა, ზედა-ნადებისათვის, ხუთულისათვის და ექუსულისა, შვიდეულისათვის და დღის სარბიელისათვის. დასაბამიდგან რომელ წელნი გარდასრულ არიან

⁵² Garitte 1956, 145; კეკელიძე 1980, 168.

⁵³ თხზულების ტექსტი გამოცემულია მზ. მანიძის მიერ (*ფსალმუნის ძველი ქართული რედაქციები* 1960, 461-468).

უსრეთ იცნობების“, და ა.შ.⁵⁴ ამ ტექსტში მოცემულია, აგრეთვე, კალენდარულ-პასქალური შინაარსის ფრაგმენტები, ამონარიდები სხვადასხვა თხზულებებიდან, ცხრილი აღდგომის დღეთა გამოსაანგარიშებლად და სხვ.⁵⁵ ზ.ქოქრაშვილი და მ.ცაგარელი იმორწმებენ ამ გამოცემაში დაბეჭდილი განსახილველი ტექსტის⁵⁶ გვ. 461-ს და შენიშნავენ, რომ ნაშრომი „ჰოროსკოპების შესადგენ ასტროლოგიურ სახელმძღვანელოს შეიცავს“.⁵⁷ აღნიშნულ გამოცემაში, დასახელებულ გვერდზე იწყება სწორედ შემოსხენებული ტექსტი, *ცნობისათვის და უწყებისათვის ქჷმმარიტად*⁵⁸ (დანართი II, გვ. 461-468), რომელიც ასტროლოგიურ სახელმძღვანელოს არ წარმოადგენს და იმ ცნობებით, რაც ამ მონაკვეთშია დაცული, ჰოროსკოპის შედგენა სრულიად შეუძლებელია, თუნდაც იმიტომ, რომ მზისა და მთვარის გარდა, არც ერთი პლანეტა, რომელთა ციურ ეტლებში ზუსტი მდებარეობის ცოდნა აუცილებელია ჰოროსკოპის შესადგენად, ამ ნაშრომში დასახელებულიც კი არ არის.

Sin. 38 ნუსხის სამივე მითითებული ტექსტი XI-XII სს-ში ბერძნულიდან ხელახლა იქნა ნათარგმნი კიდევ ერთ მოკლე თხზულებასთან ერთად. მათი თარგმანი იოანე პეტრიწს მიეწერება.⁵⁹ (ა) *სიბრძნისაგან ფილოსოფოსთადას წინადასწარმეტყულებად ჟამთა და მცნებათა წელიწდისა მოწევნადთათვის, თუ ვითარნი იყვნენ*. ტექსტი 19 მოკლე თავად არის დაყოფილი და მასში წელიწადის ზედნადების მიხედვით მოცემულია წლის, ამინდისა და მოსავლის მოკლე დახასიათება: „II. უკუეთუ ზედანადები იყოს კბ“, მას წელ ზამთარი იყოს ტფილი, გრძელი, თოვ-

⁵⁴ ბაქრაძე 1889, 237-238.

⁵⁵ ფსალმუნის ძველი ქართული რედაქციები 1960, 461-468.

⁵⁶ იხ. ყუბანიშვილი 1946. ამ გამოცემაში დაცულ ტექსტთა შესახებ დაწვრილებით იხ. ქვემოთ.

⁵⁷ ქოქრაშვილი 2001, 39; ცაგარელი 2007, 89.

⁵⁸ შდრ. Sin. 38, 132r (Garitte, 1956, 145).

⁵⁹ ყუბანიშვილი 1946, 28-31.

ლიანი, გაზაფხული წმინანი“, და ა.შ.;⁶⁰ (ბ) კლანდად, თქუთული უზრა წინამწარმეტყუელისაჲ: „უკუეთუ იანვარი დღესა კვრი-აკესა დადგეს, ზამთარი იყოს კეთილ, ზაფხული ჰმელ და ქარიან, ნაყოფთა ნაკლულევნებაჲ, სთუელი ცხოვართა სიკუდილი“;⁶¹ (გ) ძრვისა და ქუხილისა გამოცხადებაჲ;⁶² (დ) მთოვარისა დღენი სათუალავნი, რომელშიც მოცემულია მისნობა, თუ რა შედეგები შეიძლება მოჰყვეს მთვარის ამა თუ იმ დღეს შესრულებულ საქმეს. დასახელებულთაგან პირველი სამი ტექსტი გამოქვეყნდა A 290 (258r-261r; XIII ს.) ხელნაწერზე დაყრდნობით.⁶³ გამომცემელი, ს. ყუბანეიშვილი, მათ შესავალში მიუთითებს, რომ ეს „ასტროლოგიური წიგნები „არაკანონიკურ, აკრძალულ“ თხზულებათა რიგს ეკუთვნიან“, და რომ „ამ ხასიათის თხზულებებს ქართველები აღრიდანვე ყოფილან გაცნობილნი, მაგ. ეურას კალენდარი 949 წ. ნუსხითაც არის ცნობილი“.⁶⁴

აღნიშნულ ტექსტებში წარმოდგენილი პროგნოზირებები უახლოვდება ასტრომეტეოროლოგიას, ასტროლოგიის იმ ნაწილს, რომელიც ამინდს წინასწარმეტყველებს. მასში პროგნოზირება ძირითადად ხდება ჰოროსკოპის ანალიზით მთვარის ფაზების შეცვლის მომენტში. თანამედროვე ასტროლოგთა უმრავლესობა უარჰყოფს ამინდის პროგნოზირების ასტრომეტეოროლოგიურ მეთოდებს, როგორც უსაფუძვლოს და ამ დარგს მკითხაობას უთანაბრებს, თუმცა აღნიშნავს მის მნიშვნელობას თანამედროვე მეტეოროლოგიის ჩამოყალიბებაში. ამგვარი ტიპის ტექსტები ფართოდ იყო გავრცელებული ბიზან-

⁶⁰ ყუბანეიშვილი 1946, 28.

⁶¹ ყუბანეიშვილი 1946, 30.

⁶² ყუბანეიშვილი 1946, 31.

⁶³ ყუბანეიშვილი 1946, 28-31. ამ თარგმანთა შესახებ ცნობებისათვის იხ. ნოზაძე 1957, 26-27; კეკელიძე 1980, 290-291.

⁶⁴ ყუბანეიშვილი 1946, 28. ამავე ტექსტებთან ყოფილა ჩაწერილი კვმატნი იამბიკოდ თქუთლნი ჰეტრიწისაგან, თუმცა აქ ხელნაწერში მელანი გადასულია და ტექსტი აღარ იკითხება, ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა... (A) კოლექციისა, ტ. 1, 1980, 182, შენ. 1.

ტიამი. *ძრვისა და ქუხილისა გამოცხადების* მსგავსი ბრონტოლოგიონები უხვად დასტურდება ბერძნულ ხელნაწერთა შორის. ერთ-ერთი მათგანია XVI ს-ის მილანური ნუსხის A 56-ის ფრაგმენტი (cod. 2, 2v), სათაურით *თორმეტი ზოდიაქოს დასაწყისი, ზოდიაქო პირველი, ვერძი, რომელშიც, მაგალითად, ნათქვამია: „თუკი იქუხებს ვერძის ზოდიაქოში, მრავალი და დიდი ძრვები იქნება... ნაყოფი ყველა კარგი იყოს“*,⁶⁵ ან ნეაპოლის XVI ს-ის ნუსხაში, Neapol. II, c. 34, დაცული *განმარტება მიწისძვრისა თორმეტი ზოდიაქოს მიხედვით* (Inc. “აპრილი. თუ კუროში დაიქუხებს...”)⁶⁶ და სხვ. ძალიან ახლოს დგას *ძრვისა და ქუხილისა გამოცხადების* ქართულ ტექსტთან („იანვარსა თუ იქუხნეს, იფქლისა და ღვნისა სავსებაჲ იყოს, თუ იძრას – სიკუდილი ღიად იყოს“)⁶⁷ ნეაპოლის XVI ს-ის კიდევ ერთი ნუსხის cod. 20, Neapol. II, c. 34 (f. 125v) ბრონტოლოგიონი, სათაურით *ქუხილის განმარტება თვის მიხედვით*, რომელშიც ნათქვამია: „იანვრის თვეს აქვს 31 დღე, დღე 10 საათი, ღამე 14 საათი. თუკი იქუხებს, ხორბალი ბევრი იქნება... თუკი მიწისძვრა მოხდება, ომს მოასწავებს“.⁶⁸

ამ პერიოდში სასულიერო და ასტრონომიულ-ასტროლოგიური ლიტერატურა თანაარსებობენ, რის შესანიშნავ ნიმუშსაც წარმოადგენს XII ს-ის A 143 ნუსხა, იოანე ოქროპირის *ასკეტიკონისა და ეპისტოლეების*, პალადი ჰელენოპოლელის *ღავსაიკონის* ეფრემ მცირისეული თარგმანის შემცველი ხელნაწერი, რომელშიც ამ თხზულებებთან ერთად დაცულია პტოლემეოსის ბიოგრაფიაც.⁶⁹ სასულიერო შინაარსის ნაშრომთა, ანასტასი სინელის *წინამძღვრის*, ნიკიტა სტითატიისა და თომა იერუსალი-

⁶⁵ CCAG 3, 1901, 25.

⁶⁶ Cod. 20, 123v; CCAG 4, 1903, 170.

⁶⁷ ყუბანეიშვილი 1946, 31.

⁶⁸ CCAG, ტ. 4, 1903, 172.

⁶⁹ *ასტრონომიული ხელნაწერები საქართველოში* 2015.

მელის შრომათა გვერდით არის დაცული A 65 ხელნაწერში 1188-1210 წლებით დათარიღებული ცნობილი ასტროლოგიური ტრაქტატი *ეტლთა და შვიდთა მნათობთათვის*.⁷⁰ ნაშრომი არაბულ-სპარსული დედნის გადამუშავებულ თარგმანს წარმოადგენს და შედგება სამი ნაწილისაგან: (ა) „საეტლო“, (ბ) „სამთვარიო“, (გ) „მნათობთათვის“ ანუ გადმოცემულია ცნობები შვიდი მნათობის შესახებ, მათი მდებარეობის მიმოხილვით და 13 მახასიათებლის დართვით, შემდეგი მიმდევრობით: ზუჰალი (სატურნი), მუშთარი (იუპიტერი), მარიხი (მარსი), მზე, მთიები (ვენერა), ოტარიდი (მერკური), მთვარე. აქვე აღნიშნულია, რომელი ზოდიაქო („ბურჯი“) რომელ ადგილს განაგებს და რომელ სარწმუნოებას უკავშირდება, მაგალითად, მაჰმადიანთა სარწმუნოებას – კირჩხიბი და სასწორი, ებრაელთა რელიგიას – მერწყული („წყლის საქანელი“), ქრისტიანობას – ლომი, ხოლო თურქთა სარწმუნოებას – ღრიანკალი. თითოეული ეტლის მიმოხილვისას დახასიათებულია მასში დაბადებული ადამიანის გარეგნობა, ეტლი დაყოფილია დეკანებად (10° „დარაჯა“), მითითებულია მათი მმართველი პლანეტები და დახასიათებულია თითოეულ დეკანში დაბადებული ადამიანის ბუნება და ხასიათი, მოცემულია მთვარის ფაზების ახსნა, დროის აღრიცხვა ზოდიაქოს მიხედვით, აღნიშნულია პლანეტების შვიდი ცა (ორბიტა, სარტყელი). ხელნაწერს დაერთვის შესაბამისი ილუსტრაციებიც.⁷¹

ასტრონომიულ-ასტროლოგიური, კალენდარულ-პასქალური ტექსტები დაცულია XI-XIX სს-ის ისეთ კრებულებშიც, როგორიცაა ზატიკი (A 1401, XVIII ს.), თვენი (A 43, XIII ს.), სვინაქსარი (A 193, Sin. 4, A 97, XI ს.), ჟამნი (A 581, XVI ს.), კურთხევანი (A 1110, XIV-XV სს.), და სხვ., სადაც მოცემულია პასქალური ცხრილები,

⁷⁰ ტექსტი გამოქვეყნდა 1975 წელს ა. შანიძის მიერ.

⁷¹ *ეტლთა და შვიდთა* 1975, 9, 11, 14; *საქართველო* 1997, 237. იხ. აგრეთვე, ცაგარელი 2007, 83-87.

ნაკის, ქართული და ბერძნული ზედნადების გაანგარიშების წესები, *ჯელთა*,⁷² მზისა და მთვარის მოქცევის განმარტებები, *კუიმატნი იბ~თა* [12] *თთუეთანი*, *ჟამთა და წელთა მოწვენად-თათვის* (A 1110, XIV-XV სს.; A 306, XVI ს.; S 2803გ, XVIII ს.), *ზოდიაქოთა მოძრაობის ცხრილი* (A 306, XVI ს.), „საეტლო“ (Q 741, Q 867, XVIII ს.), „სამთვარიო“ და მთვარის დღეთა მიხედვით მისნობა (A 1026, XVIII ს.), კვიკლოსი, რომელიც არის „ყოველთა მარხვათა, ხსნილთა, მთოვარის გამოცვლისა და თვის დადგის... შეტყობა უცთურად აღწერილი“ (A 186, XVII-XVIII სს.), და ა.შ., რომელთა დიდი ნაწილი ბიზანტიურ წყაროთა გავლენით არის დაწერილი. ამის ერთ-ერთი მაგალითია cod. 19, Neapol. II, c. 33 (XV ს., f. 518v) „საეტლოს“ მონაკვეთით, რომელშიც დახასიათებულია ზოდიაქოს სხვადასხვა ნიშნები (მაგალითად, „ვერძის ზოდიაქოს ჟამს დაბადებული იქნება კარგი გარეგნობის, სასიამოვნო შესახედაობის, უთმო შუბლით, ფართო სახით“).⁷³

თანამედროვე ქართულ ასტროლოგიურ ნაშრომებში ასტროლოგიური ინფორმაციის შემცველ თხზულებად დასახელებულია გიორგი მცირის (XI ს.) *გიორგი მთაწმიდელის ცხოვრება*. ამ ტექსტზე დაყრდნობით ასტროლოგები ცდილობენ დაამტკიცონ, რომ „XI ს-ის დასაწყისში ქართული მართლმადიდებელი ეკლესიის უმაღლესი რანგის სასულიერო პიროვნებები შვილის მომავალს ასტროლოგიური ნიშნით საზღვრავდნენ“⁷⁴ და რომ „XI საუკუნის ცნობილი სასულიერო პიროვნება და საზოგადო მოღვაწე, გიორგი მთაწმინდელი, რომელიც 1009 წელს დაიბადა, ასტროლოგიური ნიშნით გახდა სასულიერო

⁷² ადდგომის თარიღის გამოთვლისათვის შუა საუკუნეებში გავრცელებული იყო ორიგინალური ხერხი, რომელიც ეფუძნებოდა თითების სათვალავად გამოყენებას. მას უწოდებდნენ "(იოანე) დამასკელის ხელს" (რუს. «Вручение», ანუ „წელიწადი ხელზე“).

⁷³ CCAG, ტ. 4, 1903, 158.

⁷⁴ ქოქრაშვილი 2001, 40.

პიროვნებად... სანამ ვერძის ეტლის ნიშნის ქვეშ დაბადებული ვაჟიშვილი არ შეეძინა, მის მომავლად, სასულიერო მოღვაწეობის გამგრძელებლად, საღვთო საქმეზე სხვა არ დააყენა“.⁷⁵ მონაკვეთი, რომელსაც ამ შეხედულების დასადასტურებლად იყენებენ, თხზულების შემდეგი ნაწყვეტია: „და ესრეთ კუალად განიზრახეს კეთილთა მათ მშობელთა, რაფთა, უკუეთუ იშვეს მათდა სხუად წული, შეწირონ იგი ღმრთისა, რამეთუ ვერძისაჲ ჯერ-არსო შეწირვად. ხოლო მარიამს, ეძინა რაჲ თვსაგან, ღამესა ერთსა ეჩუნა მას ბრწყინვალე ვინმე და დიდებული, რომელი ეტყოდა: აჰა ესერა ჰმვე ყრმაჲ წული, ვერძი რჩეული ღმრთისაჲ, შეწირე იგი მისსა, რომლისადა ადგითუჟამს, და სახელი უწოდე მას გიორგი“.⁷⁶ ამ მოკლე ფრაგმენტში, კერძოდ, მონაკვეთებში „ვერძისაჲ ჯერ არსო შეწირვად“ და „ვერძი რჩეული ღმრთისაჲ შეწირე“, თხზულების ავტორი, გიორგი მცირე, აქ, ერთი მხრივ, იძლევა აბრაამის მიერ შვილის, ისააკის შეწირვის აღუზიას და, მეორე მხრივ, *შესაქმის* წიგნში დაცულ ამ ამბავთან გიორგი მთაწმიდლის მშობელთა მიერ შვილის შეწირვის ანალოგიას. სწორედ ვერძია (არა ასტროლოგიური) ნახსენები *შესაქმის* ქართულ თარგმანებში ისააკის სანაცვლო მსხვერპლის შეწირვისას: „და აღიხილნა თუალნი თვსნი აბრაჰამ და იხილა: და აჰა, ვერძი ერთი გამოკიდებულ იყო რქათაგან ნერგსა საბეკსა, რქათა მიერ. და მივიდა აბრაჰამ და მოიბა ვერძი იგი და შეწირა იგი მსხუერპლად უფლისა ისაკის წილ, ძისა თვსისა“ (დაბ. 22.13),⁷⁷ რასაც არაფერი აქვს საერთო ვერძის ასტროლოგიურ ნიშანთან. მეტიც, არც ერთ ასკეტიკური შინაარსის თხზულებაში არ არსებობს მითითება ბერ-მონაზონთა ასტროლოგიური ნიშნით გამორჩევის შესახებ.

⁷⁵ ცაგარელი 2007, 90-91, 93.

⁷⁶ *ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები* 1967, 111.

⁷⁷ *მცხეთური ხელნაწერი* 1981, 82.

XI-XII საუკუნეები გამოირჩევა ასტრონომიულ-ასტროლოგიური მეცნიერებისადმი დიდი ყურადღებითა და ამ დარგის აღმავლობით. XI ს-ის საქართველოში ასტრონომია-ასტროლოგიის მიმართ ყურადღებას მოწმობს ლიხნის ეკლესიის 1066 წლით დათარიღებული ასომთავრული ანბანით შესრულებული ლაპიდარული წარწერა, რომელიც წარმოადგენს ციურ სხეულებზე დაკვირვების ტაძარზე ასახვის იშვიათ ადრეულ ნიმუშს. წარწერაში აღწერილია მეფე ბაგრატ II-ის ზეობისას ჰალეის კომეტის გამოჩენა, მითითებულია მისი ფორმები და პერიოდი, რომლის განმავლობაშიც იგი ჩანდა ზეცაზე (2-13 აპრილი), რაც ამ ძეგლს უძველესი ასტრონომიული წყაროს მნიშვნელობას ანიჭებს.⁷⁸ მასში ნათქვამია: „ქრისტე. კურთხეულ ხარ, ღმერთო, ყოვლად ყოველსა შინა. ეს[ე] იქმნა დასაბამითგან წელთა ხელთა [1065 წ.], ქორონიკონსა სჰვ [286, ანუ 1066 წ.], მეფობასა ბაგრატ გიორგის ძისასა ინდიკტიონსა ლგ [38], აპრილს, თვესა, ვარსკულავი გამოჩნდა, რომელ მისსა წიაღსა აღმო[ვ]ლიდის და წინა მისსა, ვითარცა შარავანდედი დიდი, მოკიდებით მასვე. ეს[ე] იქმნა ბზობითგან აღვსებად⁷⁹ (ასტროლოგიური თვალსაზრისით საინტერესოა ზოდიაქოს ნიშანთა სვეტიცხოვლის ცნობილი ფრესკაც, თუმცა ვინაიდან ხელოვნებათმცოდნეები ტაძრის ამ ნაწილის მოხატულობას XVII საუკუნეს მიაკუთვნებენ,⁸⁰ ამ ფრესკას ქვემოთ განვიხილავთ).

დავით აღმაშენებლის ზეობის ხანაში, მისივე ბრძანებით, გელათის სამონასტრო კომპლექსში, გელათის აკადემიის გვერდით აიგო ობსერვატორია (1106 წ.).⁸¹ მეფემ თავადაც შესანიშნავად იცოდა ვარსკვლავთმრიცხველობის ხელოვნება და, იოანე პეტრიწის ცნობით, საქართველოში პირველმა დაამზა-

⁷⁸ ჩაგუნავა 1990, 8; საქართველო 1997, 237.

⁷⁹ Brosset 1851, 116.

⁸⁰ ჩიხლაძე 2010, 273.

⁸¹ ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია 1975, 650.

დებინა და ხმარებაში შემოიღო ასტრონომიული ხელსაწყო ასტროლაბი.⁸² დავით აღმაშენებელი დიდად განათლებული მოღვაწე იყო, რის გამოც „ქართლის ცხოვრების“ მემატიანე მას, მწიგნობრობის დიდი სიყვარულის გამო (და არა ასტროლოგიის ცოდნის გამო)⁸³ მეორე პტოლემეოსს („სხუამან პტოლემეოს“) უწოდებს.⁸⁴ მიუხედავად ამისა, ვინაიდან ვარსკვლავთმრიცხველობის ცოდნა ეკლესიის მიერ არ იყო შეწყნარებული (ეს დამოკიდებულება მხოლოდ გვიან შუა საუკუნეებში XVII-XVIII სს-ში, ვანტანგ VI-ისა და სულხან-საბა ორბელიანის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის ხანებში შეიცვალა), დავით აღმაშენებელი ინანიებს ამ მეცნიერებით დაინტერესებას თავის ნაშრომში *გალობანი სინანულიანი*:

„ზენაჲსა მოძრაობისა
 ასურასტანული ზმნობაჲ,
 და ცთომილთა ვარსკულავთა და უცთომელთა
 კრებაჲ და განყრაჲ, სუჴ და ბელი, და შობის დღე,
 ვითარ საღმრთოთა უსმენელმან, ვიჩქურენ“ (გალობა IV).

კლასიკური პერიოდის საქართველოში სხვა დარგებთან ერთად აღმავლობას განიცდის ქართული მწერლობაც. ამ პერიოდში ითარგმნა ასტრონომიული შინაარსის ამბები ნიმროდისა და გრძნეული ანდიბანის შესახებ, და სხვა ასტრონომიულ-ასტროლოგიური შინაარსის ნაშრომები ბერძნული და არაბული ენებიდან.⁸⁵ ამ პერიოდში შეიქმნა შოთა რუსთაველის *ვეფხისტყაოსანი*, მოსე ხონელის *ამირანდარეჯანიანი*, ჩახრუხაძის *თამარიანი*, იოანე შავთელის *აბღულმესიანი*, ითარგმნა *ვისრამიანი*, რომლებშიც უხვად დასტურდება ასტრონომიულ-ასტროლოგიური ტერმინოლოგია.

⁸² საქართველო 1997, 237.

⁸³ შდრ. ქოქრამვილი 2001, 42; ცაგარელი 2007, 94-95.

⁸⁴ ქართლის ცხოვრება 1955, 347²¹.

⁸⁵ კაკელიძე 1981, 36.

XII საუკუნეში სარგის თმოგველმა ქართულ ენაზე გადმოიღო სპარსული სატრფიალო პოეზიის შედევი, ფახრ-ად-დინ-ე ას'ად გორგანის (XI ს.) ლექსად გაწყობილი სამიჯნურო პოემა *ვისრამიანი*, სადაც თუმცა არასრულად, მაგრამ წარმოდგენილია ასტროლოგიური ტერმინოლოგიაც, რომელიც, როგორც ამ თხზულებიდან ჩანს, ამ დროისათვის სრულყოფილად არის ჩამოყალიბებული. თარგმანში მზესა და მთვარესთან⁸⁶ ერთად დასახელებულია ვენერა-„მთიები“ („*მთიებო* ცისკრისაო“, თ. 62)⁸⁷ და იუპიტერი-„მუშთარი“, ხოლო ვისისა და რამინის ფარული შეყრა შედარებულია მთვარისა და მუშთარის შეერთებასთან.⁸⁸ პოემის ერთ მონაკვეთში წარმოდგენილია ზოდიაქოს ყველა ეტილის დასახელება შემდეგი მიმდევრობით: „ვერძნი“, „მოზურენი“, „მეტყუბარი“, „კირჩხიბი“, „ლომი“, „ქალწული“, „სასწორი“, „ღრიაკალი“, „მშუილდოსანი“, „თხა“, „წყელის საქანელი“, „თევზი“.⁸⁹ აღსანიშნავია, რომ ამ ჩამონათვალიდან

⁸⁶ „შემრთე შენი მზისა მსგავსი ასული“, „რა შედამდა, ციხისა კარი გააღო და ელვარე მთუარე მოაბადს ჰელთა მისცა“, *ვისრამიანი*, 1962, თ. 10, 58²⁰, 59¹⁶⁻¹⁷.

⁸⁷ *ვისრამიანი* 1962, 242³⁴; „მისისა გურიგუნისაგან მთუარე ნათობდა, პირისაგან - მზე, კბილთაგან - მასკულავნი და ყელისაგან *მთიებნი*“, თ. 42, 188⁷⁻⁹.

⁸⁸ „თუთი წავიდა რამინს გურდით მხიარული, კოცნისა სიამოვნითა რამინის წყულუსა მალამა დასდვა. ნებისაებრ ქუეშე დაიგეს და მრავალი ტყავი ზედა დაიბურეს ერთგან შეყრილთა. ლამიანი პერანგი აიჭადა, გულისაგან შეჭირვება გააგდო. ნარგისი და ვარდი ზამთრისა ერთგან შეიყარნეს, შუენოდეს ერთგან, ვითა *მთუარე* და *მუშთარი*“, *ვისრამიანი*, 1962, თ. 31, 136⁶⁻¹¹. ასტროლოგიაში მთვარე ქალურობისა და ცოლის სიმბოლოა, ხოლო იუპიტერი - ძლევაშოსი-ლებისა და გვირგვინოსნობისა (ორბელიანი 1991, 218-219, „ღია“).

⁸⁹ „მოყუარულთა გაყრა ღია მწარეა. ცასა ზედა მთუარე და მასკულავნი აღარა ჩნდეს, ქუეყანა ლილის ფერად ქმნილ იყო, ცა შავსა ფარდაგსა ჰგუნდა, მთვარისა საფარად ამოკრულსა; ჰაერმან, თუ სთქუა, საგლოელი შეიმოსა მისისა საქმისათვის; *მზემან* და *მთუარემან* თავისა ლაშქრითა დასავლეთისაკე ილაშქრეს და მუნვე დაიმაღნეს და უჩინო იქმნეს; ლაშქარნი თავის თავისთა ადგილთა განიადაგდეს; *ეტლნი* რკინისა კლდეთა ჰგუნდეს და *მასკულავნი* მათგან აბეზარ ქმნილთა; *ვერძნი* და *მოზურენი* დადრეჯით დამალულნი თრთოდეს ლომისა შიშითა და თუისი ადგილი დაეგდო; თუ სთქუა, ლომი უსულო დგას და *მეტყუბარი* ორთა მოყუარეთაებრ მწოლთა დაჭედით უძრავ ქმნილ იყვნეს; *კირჩხიბი* გამწყრალი, კუდ-ამობზეკილი, ლომისა ჭანგთა ქუეშე იყო; *ქალწული* დიაცისაებრ დგა, ჰელთა ტევანნი დაეჭირნეს; *სასწორი* დამლილი

ზოდიაქოს სამი ეტლის („მოზუერნი“, „მეტყუბარი“, „თხა“) სახელწოდება სხვაობს უფრო ადრინდელ, A 38 (X-XI სს.) ნუსხაში დაცული თხზულების, *ცნობისათვის და უწყებისათვის ჭეშმარიტად*, ჩამონათვალისაგან: „ესე არიან იბ-ნი [=თორმეტნი] ეტლნი: ვერძი, კურომ, ტყუბი, კირჩხიბი, ლომი, ქალწული, სასწორი, ღრიაკალი, მშუღლოსანი, *თხის რქამ*, წყლის საქანელი, თევზი“⁹⁰, რომლის თითქმის ყველა ეტლის დასახელება დღესაც ამავე ფორმით გამოიყენება.

ასტროლოგიურ-კოსმოლოგიური ტერმინოლოგია დასტურდება ამ პერიოდის ორიგინალ ნაშრომში, ჩახრუხადის *თამარიანში* (XIII ს-ის I ნახ.). მასში ნახსენებია ერთარსი ღმერთის მიერ შვიდი ცის შექმნა და ვარსკვლავთმრიცხველობა, რომელიც პოემაში ზოროასტრს უკავშირდება:

„სთნდა შექმნა ცისა შვიდ-სვეტ-მტკიცისა
ერთ-არსებასა სამ-სახიერსა“ (18.9).

„ვარსკვლავთ ადრიცხვა – ზოროასტროსგან;
ვერცა მათ ჰელ-ყვეს შენდა დარებად“ (17.23).

ტექსტში მზესა და მთვარესთან ერთად ავტორი ახსენებს სხვა პლანეტებსაც, „შვიდთა მნათობთა“ (1.4) ანუ „შვიდთა მნათთა“ (10.7), რომელთა მისათითებლადაც გამოყენებულია ნაწილობრივ ბერძნული ტერმინოლოგია, ნაწილობრივ სპარსულ-არაბული, ნაწილობრივ კი ქართული. ასე მაგალითად, მერკური და იუპიტერი პოემაში აღნიშნულია მათი ბერძნული სახელწოდებებით, შესაბამისად, „ერმი“ და „ზევსი“:

და დახლართული უჭმარ ქმნილ იყო; ღრიაკალი ერთგან მოდრეკილ იყო, ვითა გუელი გაცივებული; მშუღლოსანსა, ვითა კერპსა, მშუღლითა ომი არ შეეძლო; თხა ისრისაგან უშიშრად ქუე დაწოლილ იყო; წყლის საქანელი ჭასა შიგან ჩაჭრილი და მისი მზიდავი - ბედიტად მომცდარი; თევზი, ბადისაგან დაბმული და ვითა ჰმელთა ზედა გაჭრილი, დარჩომისაგან უიმედო ქმნილ იყო“, *ვისრამიანი* 1962, თ. 10, 59²¹-60¹.

⁹⁰ *ფსალმუნის ძველი ქართული რედაქციები* 1960, 466.

„არა თუ ზევსი, არათ უზევსი,
 არ, შენ ხარ მნათი დაუყოვნებლად!
 მის მიერ მისად მისმი *ერმისად*,
 სხვათა მნათობთა მართ ბინდ-მჭდოვნებად“ (4.6-7).

სატურნი მოცემულია ორი სახელწოდებით, როგორც სპარსულ-არაბული „ზოჰალი“ და როგორც ბერძნული „კრონოსი“. ამასთან, სულხან-საბა ორბელიანის თანახმად, „ზუალი ქართული არ არის, *კრონოსი* ჰქვიან ქართულად“.⁹¹

„რადგანცა დახვალ, რადგან ცად ახვალ,
 ზუალი, ეტლი, მთვარე მცებარე.
 რომელ ვანება, რომ ელვანება
 შენ ოდენ გქონდეს მაცისკრებარე!“ (5.8-9).
 „ღაწვი მწყაზარი – ა, მულღაზარი!
 უგავს ელობა *კრონოს* ციერსა“ (შეს.10).
 „ა რეა! *კრონოს* ენა გარდმკონოს,
 ვარდთა გიდარნე ნაშვენებანი“ (16.5).

აღსანიშნავია, რომ ასეთივე ორი სახელწოდებით არის წარმოდგენილი სატურნი *ვეფხისტყაოსანშიც*,⁹² თუმცა ამ უკანასკნელში ამგვარ დასახელებას საკუთარი მიზეზი აქვს, რის შესახებაც ქვემოთ ვისაუბრებთ.

ვენერა ტექსტში მოცემულია ქართული სახელწოდებით „მთიებნი“. რაც შეეხება მარსს, იგი პოემაში არ დასტურდება.

„სცისკრობ შენ ნათლად, ბრწყინვალე სანთლად,
 მთიებნი რად ჰყვენ განქიქებულად?“ (15.15).
 „ზენით მნათობნი, ეტლთა მთიებნი,
 არ მათად სჭვრეტენ მართ ნამათევად“ (7.8).

თამარ მეფის ეპოქას მიეკუთვნება კიდევ ერთი ქართული ორიგინალური ნაწარმოები, *აბდულმესიანი*, რომელიც იოანე

⁹¹ ორბელიანი 1991, 288.

⁹² ნოზაძე 1957, 83.

შავთელს (1150-1215) მიეწერება და სახოტბო ოდების კრებულს, საკარო ჰოეზიის ნიმუშს წარმოადგენს. ასტრონომიულ-კოსმოლოგიურ ტერმინებს აქ მეტად მწირად, რამდენიმე მონაკვეთში ვხვდებით.

სამყაროს აგებულების შესახებ გადმოცემისას ავტორი ასახელებს ზესკნელს, ქვესკნელსა და გარესკნელს, მათთან ერთად კი ეთერსა და სამყაროს:⁹³

*„ზესკნელ-ქვესკნელით და გარესკნელით
უკანასკნელით უფსრულთ სადარი?“ (3.4).
„ღმრთისა სამ-მზისა, ვინ ზესთ სამ ზისა
ეთერთ, სამყაროთ და ღრუბელთასა“ (28.2).*

ვარსკვლავთმრიცხველები ტექსტში გარკვეული ირონიით არიან ნახსენები („*ვარსკვლავთ-მრიცხველნო*, სხვათ ბრძენთ მკიცხველნო“, 2.4), მზესა და მთვარესთან ერთად კი მნათობთაგან დასახელებულია მერკური, მთიები (ვენერა) და ვარსკვლავთა სტელიუმი ანუ „ჯომი“:

*„ტყორცა ისრისა მიკვირს, სისრისა
მერკვირისაებრ უსჯულთ ვლენითა“ (80.3).
„გქმნა ცისკრად დღისად, მთიებად მზისად,
ვარსკვლავად ცისად, თვით უბინდომან“ (64.4).
„დოვლათ-სვიანად სუფევს მზიანად,
შვიდთა მნათობთა გარმოზღუდვითა.
განათლდა არე მისით, ვით მთვარე,
როს განჯმულ იყვნეს ცანი ჯომითა“ (18.1-2).*

პოემაში ზოლიაქოს ერთადერთი ეტლი, „*კირჩხიბია*“ დასახელებული, რომელსაც ავტორი თამარ მეფისათვის ხოტბის შესხმისას ახსენებს. ამ სტროფში ნათქვამია, რომ თამარი მზის სწორია: „*სწორად არს მზისა, კირჩხიბსა ზისა*“ (13.4). კირჩხიბის მმართველ პლანეტად ითვლება მთვარე და ამდენად, მზე ამ

⁹³ შდრ. ეტლთა და შვიდთა 1975, 10.

ტაეპში მიემართება თამარს და არ აქვს ასტროლოგიური მნიშვნელობა, თუმცა „კირჩხიბსა ზისა“, ვფიქრობთ, თამარ მეფის დაბადების ზოდიაქოს შეიძლება მიუთითებდეს.

მიუხედავად ასტრონომიულ-ასტროლოგიური საკითხების ამგვარი სიმწირისა, *აბდულმესიანი* კიდევ ერთ, განსაკუთრებულად მნიშვნელოვან ცნობას გვაწვდის. ლაშა-გიორგის დაბადებასთან დაკავშირებით (1192 წ.), იგი გვამცნობს, რომ როდესაც „ძირით მისისა იესესისა შვილი მართალი იშვა ცხოვრებად“ (16.1), მისი ჰოროსკოპისა და ბედისწერის შესახებ

„იკითხვენ, სწერენ, თაყუმსა სჩხრევენ,

რამღს ჰკრვენ, არჩევენ ბელთა მათთაგან“ (17.1).

ამდენად, XII ს-ში ნატალური ჰოროსკოპის დამზადება და მისი გარჩევა საქართველოში კარგად იყო ცნობილი.

ყველაზე მწყობრად, სრულყოფილად და დახვეწილი სიზუსტით ამ პერიოდის პოემებს შორის ასტროლოგიურ-კოსმოლოგიური სისტემა წარმოდგენილია შოთა რუსთაველის *ვეფხისტყაოსანში*. მისი ავტორი შესანიშნავად იცნობს ასტროლოგიურ სისტემას და შესაბამის ტერმინოლოგიას, როგორც ვ. ნოზაძე წერს, „ასტროლოგიურ ღმრთისმეტყველებას“, ⁹⁴ რომელიც ავტორისთვის უმშვენიერეს პოეტურ სახეთა და შედარებათა უშრეტეი წყაროა, ისევე, როგორც მაჰმადიანური აღმოსავლეთისა და დასავლეთ ევროპის მხატვრული ლიტერატურისათვის. ასე მაგალითად, ავტორი ავთანდილს შემდეგნაირად ახასიათებს: „პირ-მზე, გულ-მარიხიანი“ (სტრ. 834) და ქაჯთა ციხის აღების შემდეგ მეგობართა შეხვედრას იგი სატურნისა და იუპიტერის შეერთებას ადარებს, რაც მკითხველთა მიერ ასტროლოგიური ცოდნის ქონას გულისხმობს:

„ეხვეოდეს ერთმანერთსა, აკოცეს და ცრემლნი ღვარნეს;

⁹⁴ ნოზაძე 1957, 92.

ამას ჰგვანდეს, ოდეს ერთგან *მუშთარ*, *ზუალ* შეიყარნეს“ (1410).

პლანეტები პოემაში არაერთგან არის დასახელებული. ფრიდონთან მიმავალი ავთანდილი ლოცვაში მოუხმობს მნათობებს, პირველ რიგში, მზეს (947, 949), შემდეგ კი სხვა ცთომილებს შემდეგი მიმდევრობით: ზუალი (950), მუშთარი (951), მარიხი (952), ასპიროზ (953), ოტარიდი (954), მთვარე (955), და მათი ბუნების შესაბამისი თხოვნით მიმართავს მათ, საიდანაც ნათელია, რომ ავტორი ღრმად იცნობს მოძღვრებას შვიდი მნათობისა და მათი შვიდი სფეროს შესახებ, ისევე, როგორც მათ ფუნქციებს, თვისებებსა და გავლენას ადამიანთა ბედისწერაზე. ასე მაგალითად, ავთანდილი სთხოვს იუპიტერს:

„ჰე, *მუშთარო*, გეაჯები შენ, მართალსა ბრჭესა, ღმრთულსა, მო და უყავ სამართალი, გაებრჭობის გული გულსა;

ნუ ამრუდებ უმართლესსა, ნუ წაიწყმედ ამით სულსა!“ (951). ავთანდილი ახსენებს ოტარიდსაც, სადაც მიუთითებს ასტროლოგიაში მერკურისათვის დამახასიათებელ ერთ-ერთ გარემოებაზე, კერძოდ, მზესთან $0^{\circ}16' - 7^{\circ}$,⁹⁵ $0^{\circ}30' - 4^{\circ}$,⁹⁶ ან $8^{\circ}30'$ ⁹⁷ გრადუსით მიახლოებისას იგი „იწვება“. ამასთან, მერკური არასდროს შორდება მზეს 28° -ზე მეტად:⁹⁸

„ოტარიდო, შენგან კილე არვის მიგავს საქმე სხვასა:

მზე მაბრუნვებს, არ გამიშვებს, შემყრის და მიმცემს წვასა“ (954).

შემდეგ კი ავტორი ერთ ტაეპში, ერთად ახსენებს პლანეტებს, თუმცა უჩვეულო მიმდევრობით:

„აჰა, მმოწმობენ ვარსკვლავნი, შვიდნივე მემოწმებიან:

მზე, *ოტარიდი*, *მუშთარი* და *ზუალ* ჩემთვის ბნდებიან,

⁹⁵ Кефер 1992, 86.

⁹⁶ Het Monster 1992, 48.

⁹⁷ Джордж 1993, 37.

⁹⁸ Московский 1992, 25.

მთვარე, ასპიროზ, მარიხი, მოვლენ და მოწმად მყვებიან, მას გააგონნენ, რანიცა ცეცხლნი უშრეტნი მღებიან“ (956).

როგორც ვ.ნოზაძე მიუთითებს, პლანეტების ამგვარი ორი, განსხვავებული მიმდევრობით ჩამოთვლა განპირობებულია ავტორის მიერ მნათობთა ორ ჯგუფად დაყოფით: პირველ ჯგუფში (მეორე სტრიქონში) წარმოდგენილია პლანეტები, რომლებიც „დღისით არიან ადამიანის ბედისათვის კეთილი და მარგებელნი“, ხოლო მეორე ჯგუფში, რომელთაც დამით აქვთ ამგვარი თვისებები.⁹⁹

სატურნი *ვეფხისტყაოსანში* მოხსენებულია ორი სახელწოდებით, სპარსულ-არაბული „ზუალით“ და ბერძნული „კრონოსით“. სატურნს ასტროლოგიაში კეთილ თვისებებთან ერთად მარტოობისა და მწუხარების, ასევე, სიკვდილის, სნეულებების, და სხვა უბედურებათა მომტანის ფუნქცია აქვს. ამ უარყოფით თვისებათა მინიშნებისას ავტორი სატურნის სახელწოდებად „კრონოსს“ ირჩევს, რომელიც ბერძნულ მითოლოგიაში საკუთარ შვილებს შთანთქავს, და ამით სატურნის სწორედ ამ ფუნქციას უსვამს ხაზს:

„მაშინ ქაჯეთს მოიწია უსაზომო რისხვა ღმრთისა:

კრონოს, წყრომით შემხედველმან, მოიშორა სიტკბო მზისა;

მათვე რისხვით გარდუბრუნდა ბორბალი და სიმგრგვლე ცისა, ველნი მკვდართა ვერ იტევდეს, გაღიაღდა ჯარი მკვდრისა“ (1404).

ერთ ტაეპში რუსთაველი ახსენებს ოთხ მზეს. ზოგი მკვლევარის აზრით,¹⁰⁰ ავტორი აქ მიუთითებს დიდ სამყაროში არსებულ სხვა მზეებსაც:

⁹⁹ ნოზაძე 1957, 90. შდრ. თევზაძე 1984, 102.

¹⁰⁰ თევზაძე 1984, 22 (გ. ფანჯიკიძის წინასიტყვაობა). ამასთან დაკავშირებით საინტერესოა ვარაუდი, რომლის თანახმადაც „სახელწოდება მზე ადრე სხვა უცნობ ობიექტებს ეწოდებოდა და შემდეგ, მოგვიანებით, მნათობს დაერქვა სახელად. ქართულში გვაქვს „ჩემმა მზემ“, „შენმა მზემ“, რაც მრავალი მზის შესახებ წარმოდგენას თუ ცოდნას ასახავს“ (გიგაური 2023, 30).

„ჰგავს თუ ცა მოდრკა ქვეყანად, შეყრილან ოთხნი მზენია“ (1538).

ავტორი არაერთგან არა თვეების სახელწოდებებით, არამედ ზოდიაქოებით მიუთითებს მოქმედების პერიოდს: „ეტლის ცვალეზა მზისაგან, შეჯდომა სარატანისა“ (1318), „ჰგვანდა, ოდეს ლომსა შეჯდეს მზე, მნათობთა უკეთესი“ (1192), სადაც საუბარია მზის გადასვლაზე, შესაბამისად, კირჩხიბის და ლომის ზოდიაქოებში.

„ვეფხისტყაოსანში“ გვხვდება ვარსკვლავთა სტელიუმის აღმნიშვნელი „ხომი“ (შდრ. სულხან-საბა ორბელიანის „ჯომლი“),¹⁰¹ რომელსაც ერთ შემთხვევაში ფატიმანი ნესტანთან საუბრისას ახსენებს: „იმა ზანგთა სით მოჰყვანდი შენ, პატრონი ცისა ხომთა?“ (1130), მეორეგან კი სამ ძმადნაფიცთან დაკავშირებით:

„თუცა ფრიდონ და ავთანდილ სიკეთე-მიუწვდომნია,
მაგრამ ტარიას შებმანი არვისგან მოსანდომნია;
მზე მნათობთაცა დაჰფარავს, არცაღა ნათლად ხომნია“
(1400).

კოსმოლოგიური თვალსაზრისით აღსანიშნავია ვეფხისტყაოსანში დასახელებული შვიდი ცა („რისხვით მობრუნდა ბორბალი ჩვენზედა ცისა შვილისა“, სტრ. 1299; „მთვარე უჯდა კიდობანსა, ცა მეშვიდე მასმცა ვეცი“, სტრ. 620) და ცხრა ცა („გეცრუო, ღმერთმან მიწა მქნას ნუმცა ცხრითავე ვზი ცითა“, სტრ. 408),¹⁰² სადაც „ბორბალში“ პლანეტათა სფერო, ორბიტა იგულისხმება. იგივე შინაარსი აქვს შემდეგ ტაეპსაც: „მათვე რისხვით გარდუბრუნდა ბორბალი და სიმგრვლე ცისა“ (1404). ცებთან დაკავშირებით აღსანიშნავია ვეფხისტყაოსნის კიდევ ერთი სტრიქონი, სადაც ავტორი საუბრობს მოძრავი ცის შესახებ: „არ ვიცი,

¹⁰¹ ორბელიანი 1993, 443.

¹⁰² ეტლთა და შვილთა 1975, 9-10.

ღმერთი რას მიზამს, ანუ ცა მიწყვი მბრუნავი“ (930). რუსთაველის ეპოქაში მოძრავ ცათა რაოდენობა იყო ათი, ხოლო მეთერთმეტეს უწოდებდნენ უძრავ ცას, სასუფეველს.¹⁰³ ამ სტრიქონში, როგორც ჩანს, საუბარია ჯერ მეთერთმეტე ცის, „ღმერთის საყდარის“, შემდეგ კი „მიწყვი მბრუნავი“ ცის შესახებ, რომელსაც „მბრუნავ ცას“, მეათე ცას უწოდებდნენ.

შოთა რუსთაველის სამყაროს კოსმიურ მოდელთან დაკავშირებით უნდა აღინიშნოს მკვლევართა მოსაზრებაც, რომ *ვეფხისტყაოსნის* სამყაროს მოდელი იყო ჰელიოცენტრული (დ.ჭანტურიშვილი)¹⁰⁴ ან გეოცენტრულიდან ჰელიოცენტრულზე გარდამავალი (გ.თევზაძე)¹⁰⁵ სისტემა, რის არგუმენტადაც დ.ჭანტურიშვილი მიუთითებდა მნათობთა მიმართ ავთანდილის ლოცვაში მერკურის ბრუნვას მზის გარშემო („მზე მბრუნვებს, არ გამიშვებს“, 954), მასთან ერთად კი ტაუპებს: „მთვარე მზესა მოეშორვოს, მოშორვება განანათლებს“ (824), და მიმართვას მზისადმი: „ვის გამორჩილებენ ციერნი“ (829).¹⁰⁶ მიჩნეულია, რომ გვიან შუასაუკუნეებამდე, კერძოდ, კოპერნიკამდე სამყაროს მოდელთა შორის უპირატესობა გეოცენტრულ სისტემას ენიჭება და, შესაბამისად, *ვეფხისტყაოსანმა* რამდენიმე საუკუნით გაუსწრო მსოფლიო მეცნიერებას.¹⁰⁷

ვეფხისტყაოსნის ვარსკვლავთმეტყველების განხილვისას ვ.ნოზაძე მიუთითებდა პარიზის ეროვნული ბიბლიოთეკის ხელნაწერთა განყოფილების რამდენიმე ქართულ ნუსხას, რომლებშიც დაცულია ასტრონომიული და ასტროლოგიური ტექსტები, შესაბამისი ფერადი ილუსტრაციებით.¹⁰⁸ სამწუხა-

¹⁰³ დაწვრილებით იხ. ქვემოთ, ვახტანგ VI-ისა და სულხან-საბა ორბელიანის ნაშრომთა განხილვასთან.

¹⁰⁴ ჭანტურიშვილი 1955, 3.

¹⁰⁵ თევზაძე 1984, 13, 71, 130-131, 141, 158-159.

¹⁰⁶ ჭანტურიშვილი 1955, 3.

¹⁰⁷ თევზაძე 1984, 5, 7, 9.

¹⁰⁸ ნოზაძე 1957, 27-28.

როდ, მეცნიერმა არ მიუთითა, კერძოდ რომელ ნუსხებს გულისხმობდა იგი. საფრანგეთის ეროვნული ბიბლიოთეკის ქართული კოლექციის ცალკეული აღწერილ-გამოკვლევული ხელნაწერებიდან ასტრონომიულ-ასტროლოგიური შინაარსის მონაკვეთები წარმოდგენილია ორ გვიანდელ ხელნაწერში. ეს არის სასულიერო თხზულებათა კრებულის შემცველი Geo 1 (XIX ს.), რომელშიც დაცულია *კვინკლოსები*, *ასტრონომიული ნიშნები განმარტებებით*, *სვლა მთვარისა*, და სულხან-საბა ორბელიანის *სიტყვის კონის* შემცველი Geo 17 (1812 წ.), რომლის ერთ-ერთ გვერდზე წარმოდგენილია მნათობთა განლაგების რუკა (32v).¹⁰⁹

XIII საუკუნეს, უკეთ, 1233 წელს მიეკუთვნება ქართული ორიგინალური კალენდარულ-ასტრონომიული ტრაქტატი, შედგენილი ტბელ აბუსერიძის მიერ (დაახლ. 1190-1240 წწ.), სათაურით *ქორონიკონი სრული მისითა საუწყებლითა და განგებითა*¹¹⁰ (A 85). მასში ასახულია ავტორის თანამედროვე ბიზანტიასა და აღმოსავლეთში არსებული ცოდნა კალენდარულ სისტემათა შესახებ, წინააღმდეგობანი დროის აღრიცხვის ხერხებსა და მნათობთა მოძრაობის კანონზომიერებათა შორის. ნაშრომში მოცემულია ვრცელი ცნობარი სხვადასხვა წელთაღრიცხვების მიმოხილვით, საეკლესიო დღესასწაულების ცხრილები და მთვარის, თუ შეიძლება ასე ეწოდოს, ეფემერიდები, და წარმოადგენს კალენდარულ გამოთვლებთან დაკავშირებულ საკითხთა ერთიანად გადმოცემის მცდელობას. *ქორონიკონში* აღნიშნულია, რომ მთვარის წელიწადი არ არის ზუსტად 29.5 დღე, როგორც ითვლებოდა მის დროს, რითაც ტექსტის ავტორმა მიუთითა ის ცთომილება, რამაც მოგვიანებით,

¹⁰⁹ იხ. *ქართული ხელნაწერი წიგნი საზღვარგარეთ* 2018, 204-205, 209.

¹¹⁰ თხზულება უსათაუროა, მისი სათაური ეკუთვნის კ.კეკელიძეს. ნაშრომი გამოცემულია მ.ბროსეს მიერ (Brosset 1868, 21-56), ქართული ტექსტითა (გვ. 24-39) და მისი ფრანგული თარგმანით (გვ. 39-56). გამოცემაში შენიშნულია მრავალი ხარვეზი (ჟორდანია 1897, 110).

1582 წელს აიძულა პაპი გრიგოლ XIII, კალენდარი შეესწორებინა. თხზულების მონაცემებიდან ნათელია, რომ საქართველოში სხვა ქვეყნებთან შედარებით უფრო ადრე უთქვამთ უარი მთვარის ფაზებზე დამყარებულ კალენდარზე.¹¹¹ ამავე ხელნაწერში დაცულია იოანე შავთელის *ასურული კვინკლოსის სასწავლებელი და საძიებელი* (ასურული ციკლის მოკლე პასქალური ცხრილი).¹¹²

დაახლოებით ამავე ხანებში, XIII-XIV სს-ში, ქართულ ენაზე ითარგმნა ამავე, ასტრონომიულ-ასტროლოგიური შინაარსის კიდევ ერთი ტრაქტატი, მაქსიმე აღმსარებლის *პასქისათვის* (*De Doctrina Temporum*), რომელიც დაცულია დიდი სჯელისკანონის, ძეგლისწერის და ბასილი დიდის *ეჟესტა დღეთა*-ს შემცველ ხელნაწერში H 1670 (266v-284v, XIII-XIV სს.). მასში მოცემულია ებრაული პასქალური სისტემისა და ბიზანტიური პასქალური, „ხუთმკველთ“ სისტემის შედარება და აღდგომის დღესასწაულთა დღეების გამოთვლა, მზის წელიწადში შვიდეულის დღისა და მთვარის ასაკის პოვნის ცხრილები, განმარტებანი მზის 28-წლიანი და მთვარის 19-წლიანი ციკლებისა და წლების, მზისა და მთვარის ზედნადებთა პასქალიის შემადგენელ ნაწილთა შესახებ, ბიბლიური ქრონოლოგია, 532 წლიანი ინდიქტიონი და 532 წლიანი ციკლების დასრულების თარიღები. ქართულ თარგმანში ეს თხზულება ოთხნაწილიანია, ამასთან, მეოთხე ნაწილი მხოლოდ ქართულ ტექსტშია დაცული და არაავთენტურად ითვლება. ხელნაწერში თარგმანს დაერთვის ცხრილები და ნახაზები, მათ შორის, ზოდიაქოთა ცხრილიც.¹¹³

მომდევნო რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში, საქართველოში, მონღოლთა და მაჰმადიანთა შემოსევების გამო, სხვა

¹¹¹ ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია 1975, 650; საქართველო 1997, 237; ჩაგუნავა 1990, 8.

¹¹² ასტრონომიული ხელნაწერები საქართველოში 2015.

¹¹³ თხზულების განხილვისა და გამოცემისათვის იხ. გაბიძაშვილი 2010, 85-144.

დარგების მსგავსად, ასტრონომიულ-ასტროლოგიური მეცნიერების განვითარებაც გარკვეული ხნით შეფერხდა, თუმცა აღდგომისა და სხვა უძრავ და მოძრავ დღესასწაულთა შემცველი კალენდრებისა და პასქალური ცხრილების შემცველი ტექსტების გავრცელება სრულად არ შეწყვეტილა.

XVII-XVIII სს-ში დიდი ხნის უძრავობის შემდეგ დიდად გაიზარდა ინტერესი კოსმოლოგიური თხზულებებისადმი და ასტრონომია-ასტროლოგიის დარგს აღმავლობის ხანა დაუდგა. ამ პერიოდის ასტრონომიულ-ასტროლოგიური ნაშრომები მეცნიერულ სიღრმეს იძენენ, ასახავენ მათი თანამედროვე მსოფლიოს მიღწევებს, და მეცნიერული თვალსაზრისით უფრო ზუსტ აღწერებსა თუ მონაცემებს იძლევიან. ამ პერიოდის ყველაზე ადრეული მნიშვნელოვანი ნაშრომია ფარსადან გორგიჯანიძის (1626-1696 წწ.) ქართულ-არაბულ-სპარსული ლექსიკონი, რომელიც გორგიჯანიძის სხვა, ცნობილ თხზულებებთან ერთად, დაცულია S 174 (XVIII ს.) ნუსხაში. ეს ნაშრომი ეყრდნობა სპარსული პოეტისა და ლექსიკოგრაფის, აბუ ნასრ ფარაჰის (გარდ. 1242 წ.) გალექსილ სპარსულ-არაბულ ლექსიკონს, რომელსაც ფარსადან გორგიჯანიძემ ქართული შესატყვისები დაურთო. ლექსიკონში, თემატურად დალაგებულ სხვა მასალასთან ერთად, ასტრონომიულ-ასტროლოგიური და კალენდარული შინაარსის თემებიც გვხვდება, როგორცაა: მიწა, ცა, ცის კიდე, მზე, მთვარე, წელიწადის დროები, კვირის დღეები, თორმეტი ზოდიაქო, ცხოველთა წლების კალენდარი და ა.შ.

ასტრონომია-ასტროლოგიით ახალგაზრდობიდან დიდად იყო გატაცებული ქართლის მეფე, ვახტანგ VI (1675-1737 წწ.). იგი ამ დარგს სწავლობდა კათოლიკე მისიონერებთან, სპარსეთში ყოფნის დროს კი პროფესიონალ ასტრონომ-ასტროლოგთან,¹¹⁴ მირზა აბდურეზა თავრიზელთან, რომლის დახმა-

¹¹⁴ ჩაგუნავა 1990, 4, 10.

რებითაც ვახტანგმა შეისწავლა აღმოსავლური ასტრონომია და მისი მომიჯნავე მეცნიერებები. ამ პერიოდში იგი კითხულობდა და მინაწერებს ურთავდა ამ საკითხისადმი მიძღვნილ წიგნებს,¹¹⁵ თარგმნიდა და თავადაც ქმნიდა მათ. სპარსეთში ასტრონომია-ასტროლოგიის მაღალი დონის ნაშრომთა გაცნობამ ვახტანგ VI-ს დაანახა მის თანამედროვე საქართველოში ამ დარგის ჩამორჩენა და უბიძგა საგანმანათლებლო საქმიანობისაკენ. *აიათის* წინასიტყვაობაში ვახტანგ მეფე წერს: „საქართველო მრავალგზის მტერთაგან მოხსრებულყო და არღარა დაშთომილიყო ქართულსა ენასა ზედა სწავლა ესე ფილოსოფოსთა. და სხვათა ენისა კაცნი ქართველთა ეკიცხებოდენ. და აწ მე, მეფემან მეფეთამან ვახტანგ, ეს სპარსული *აიათი*, რომელ არს ქმნულების ცოდნის წიგნი, ზიჯი, თალი მასალა და სხვა ოქმების წიგნები ვთარგმნე მირზა აბდურიზა თავრიზელის წიგნის კითხვითა და თანაშეწევითა და სტროლაბიც ქართულად გადმოვიღე“.¹¹⁶

ვახტანგ მეფის ასტრონომიულ-ასტროლოგიური შინაარსის თარგმანთა წყაროებია უმეტესწილად სამარყანდის ასტრონომიულ სკოლაში შექმნილი თხზულებები, რომელიც იმ პერიოდში ამ მეცნიერების ერთ-ერთ ყველაზე სახელგანთქმულ სკოლად ითვლებოდა და მასში ყველაზე გამოჩენილი ასტრონომ-ასტროლოგები მოღვაწეობდნენ. მის თარგმანთაგან აღსანიშნავია ცნობილი აღმოსავლელი მეცნიერის, თემურ ლენგის შვილიშვილის, სამარყანდის მმართველისა და ობსერვატორიის (1425 წ.) დამაარსებლის, ულუღ-ბეგ გურგანის (1394-1449 წწ.) *ზიჯ-ე სულტანის* („ვარსკვლავთა კატალოგის“), შემოკლებით *ზიჯის*¹¹⁷ (1437 წ.) თარგმანი, კრებულისა, რომელიც აღმოსავლეთში ერთ-ერთ ყველაზე სრულყოფილ და ზუსტ ასტრონომი-

¹¹⁵ მენაბდე 2011, 168.

¹¹⁶ მენაბდე 2011, 169.

¹¹⁷ დაწვრილებით იხ. ჩაგუნავა 1990, 93-105.

ულ ცხრილთა კრებულად იყო აღიარებული, და წარმოადგენდა მეორე უმნიშვნელოვანეს კატალოგს, ჰიპარქოსის მიერ შედგენილი კატალოგის შემდეგ. მისი საშუალებით განისაზღვრებოდა მნათობთა მდებარეობა ცის სფეროზე, მასში მოცემული იყო შვიდი მნათობის ცხრილების შესადგენი წესები და რჩევები მათი პრაქტიკული გამოყენების შესახებ.¹¹⁸ ვახტანგ მეფის თარგმანთა შორისაა, ასევე, ასტროლოგიური ტრაქტატები *ჰიდაათ ილ-ნუჯუმი* (Q 1493, XVIII ს.)¹¹⁹ და სამარყანდის ასტრონომიული სკოლის ერთ-ერთი ხელმძღვანლის, შემდეგ კი კონსტანტინოპოლის უმაღლესი სკოლის რექტორის, ალ-ყუშჩის (გარდ. 1474 წ.) ასტრონომიულ-კოსმოლოგიური კურსის პოპულარული შესავალი, *აიათი, რომელ არს ქმნულების ცოდნის წიგნი*¹²⁰ (გამოიცა თბილისში, 1721 წ.),¹²¹ რომლებიც პრაქტიკული ასტროლოგიის სახელმძღვანელოებს წარმოადგენენ,¹²² და მათში აღწერილია მნათობები, მათი მდებარეობა, სადგომები, ზოდიაქოთა აღწერა და განმარტებულია ჰოროსკოპების შედგენის ხერხები.

ზიჯი, რომელიც პროფესიული ასტრონომიის ნაშრომთა სფეროს მიეკუთვნება (S 161, 1735-1737 წწ.), შედგება 4 კარისაგან: „იჯარის ქრონიკის ცოდნა“, „აღმოსავლის ცოდნისა და იმის შეფერებულის საქმის შეტყობისა“, „ვარსკვლავთ სიარულისა, იმათ სადაობისა, განისა და სიგრძისა“, „ვარსკვლავთ-

¹¹⁸ ამ თარგმანის სპარსული ხელნაწერი წყარო ინახება საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში (*ასტრონომიული ხელნაწერები საქართველოში* 2015, PL 621). *ასტრონომიული ხელნაწერები საქართველოში* 2015.

¹¹⁹ ჩაგუნავა 1990, 44, 116.

¹²⁰ ამ ნაშრომის შესახებ დაწვრილებით იხ. ჩაგუნავა 1990, 45-93.

¹²¹ სპარსულ ენაზე დაწერილი ხელნაწერი (PAC 534 I, XVII-XVIII სს.), რომელიც ვახტანგ მეფემ წყაროდ გამოიყენა ახლაც თბილისში ინახება. იხ. *ასტრონომიული ხელნაწერები საქართველოში*, 2015. მასში ნაშრომის (*ზობდეთ ალ-ჰაიათი ანუ "რჩეული აიათი"*) ავტორად მითითებულია ნასირ ალ-დინ თუსი. თბილისში ინახება, აგრეთვე, ალ-ყუშჩის *ჰაიათ-ე ფარსი* („სპარსული ასტრონომია“), გადაწერილი 1830 წელს (PK-31, III).

¹²² კეკელიძე 1981, 594; ჩაგუნავა 1990, 4, 42-44.

მრიცხველობისა“, რომელთაც დაერთვის შესაბამისი ცხრილები. ტექსტში მოცემულია ქალაქების გეოგრაფიული კოორდინატები, კალენდრისა და ქორონიკონის თეორია, განმარტებულია ასტრონომიული და ასტროლოგიური ტერმინები, დღეღამსწორობა, შვიდი პლანეტის, და მათთან ერთად, სხვა ნაშრომებში მეტად იშვიათად ნახსენები, „დრაკონის თავისა და კუდის“, ანუ კარმული კვანძების, „რაჰუსა“ და „კეტუს“, მდებარეობისა და მოძრაობის განსაზღვრა, მანძილის გამოთვლა დედამიწასა და მზეს შორის, უძრავ ვარსკვლავთა კოორდინატები, მნათობთა სადგომები, ვარსკვლავთა ცხრილები და ჰოროსკოპის შედგენის პრინციპები.¹²³ აღსანიშნავია, რომ ვახტანგ VI-მ ზიჯი თარგმანთან ერთად გადაამუშავა კიდევ: ზოგი უმნიშვნელო მონაკვეთი გამოტოვა, ზოგი განმარტა (მაგალითად, პირველი კარის მასალაში ჩართო საკუთარი ქვეთავი კალენდრის შესახებ),¹²⁴ ნაშრომში მოცემულ 244 ქალაქის გეოგრაფიულ კოორდინატს 450 ადგილის, მათ შორის ქ. გორის, გეოგრაფიული მდებარეობის აღმნიშვნელი გრძედი და განედი დაუმატა, ხოლო დედნის უზუსტობანი ჩაასწორა, და თარგმანს დაურთო სპარსულ-ქართული ასტრონომიულ-ასტროლოგიური განმარტებები უცხო სიტყვათა რამდენიმე ლექსიკონთან ერთად.¹²⁵ ულუღ-ბეგი მიჩნეულია ჰიპარქოსის (ძვ.წ. II ს.) შემდეგ მეორე ასტრონომად, რომელმაც ვარსკვლავთა ფუნდამენტური კატალოგი შეადგინა, ხოლო კატალოგის 1018 ვარსკვლავიდან 900 ვარსკვლავთან გრძედისა და 878 ვარსკვლავთან განედის მნიშვნელობები უშუალო გაზომვებით დაუდგინა. ვახტანგმა არა მხოლოდ ვარსკვლავთა სახელწოდებები გადმოაქართულა, არამედ, ვინაიდან ცნობილი იყო, რომ პრეცესიის ძალით ვარსკვლავთა გრძედი 70 წელიწადში 1 გრადუსით მატულობს,

¹²³ ასტრონომიული ხელნაწერები საქართველოში 2015, PL 621.

¹²⁴ ჩაგუნავა 1990, 103.

¹²⁵ მენაბდე 2011, 169-170; შოშიტაშვილი, 2015, 22; ჩაგუნავა 1990, 93-105.

ვარსკვლავთა გრძედები გადაიანგარიშა და თარგმანში მათი დაზუსტებული კოორდინატები შეიტანა.¹²⁶ აქვე მან ჩართო მის მიერვე განსაზღვრული ნებისმიერი წლის დღეთა გამოთვლის წესი 5508 წლიანი ბიზანტიური წელთაღრიცხვისთვის და ჩვენი „დასაბამითგანის“ სხვა წელთაღრიცხვებში (ჰიჯრის, სელეუკიდების და ა.შ.) გადასაყვანი სამოცობითი კოეფიციენტები.¹²⁷

ჰიდამათ ილ-ნუჯუმში წარმოდგენილია პრაქტიკული ასტრონომიის მასალა ქორონიკონის, აღმოსავლური კალენდრის გაანგარიშების, ბურჯების (ზოდიაქოების), პლანეტების, მათი სფეროების ურთიერთქმედების შედეგად გამოწვეულ ციურ მოვლენებზე, მზისა და მთვარის დაბნელებებზე, პლანეტებისა და ვარსკვლავთა „დაცხრომისა“ და თვისებათა სრული გამოვლენის მომენტებზე, ფერის, გრადუსების, მნათობთა სადგომების, უძრავ-მოძრავი ვარსკვლავების, პლანეტათა ეგზალტაციის, სტაციონარულობისა და რეტროგრადულობის შესახებ. ტექსტს ერთვის ცხრილები, ნახაზები, გაანგარიშებები და ვრცელი ლექსიკონი არაბულ-სპარსული ასტრონომიულ-ასტროლოგიური ტერმინებით.

აიათში, თავისი დროის ერთ-ერთ საუკეთესო ასტრონომიულ-კოსმოლოგიურ სახელმძღვანელოში, დაწვრილებით არის წარმოდგენილი სამყაროს აგებულება, სადაც სამყაროს ცენტრში იმყოფება სფეროსებრი დედამიწა, ცენტრიდან კი ყველაზე შორს არის ე.წ. მეცხრე ცის სფერო. მერიდიანს ნაშრომში ეწოდება „შუადღის გრკალი“, მის ზედა ნაწილს, მეათე სახლის კუსპიდს – „ცის სამსჭვალის“, ხოლო ქვედას, მეოთხე სახლის კუსპიდს კი – „მიწის სამსჭვალის“¹²⁸ (შესაბამისად, ლათ. „Medium Coeli“ და „Imum Coeli“). ტექსტში საუბარია ვარსკვლავთა და შვიდი მნათობის უძრაობა-მოძრაობის, ციურ მოვლენათა

¹²⁶ ჩაგუნავა 1990, 102-103.

¹²⁷ ჩაგუნავა 1990, 296.

¹²⁸ ჩაგუნავა 1990, 47-49.

შესახებ. პტოლემეოსის მსგავსად,¹²⁹ *აიათშიც* ურიცხვ ვარსკვლავთაგან 1022 ვარსკვლავის კოორდინატია განსაზღვრული. მთლიანობაში კი *აიათში* შეჯამებულიად არის მოცემული ყველა ის ძირითადი საკითხი, რომელიც იმდროინდელი აღმოსავლური ასტრონომიის საფუძველს წარმოადგენდა. მისი თარგმნა და დიდი ტირაჟით გამოცემა საქართველოში ასტრონომიული და ასტროლოგიური ცოდნის გავრცელების კარგ საშუალებას ქმნიდა.¹³⁰ ამ და სხვა მსგავს საკითხთა განხილვისას ნაშრომში, ნათელია, რაოდენ ღრმა ასტრონომიულ-კოსმოლოგიური ცოდნა ჰქონდა ვახტანგ მეფეს და რაოდენ კარგად იცნობდა თავისი დროის ყველაზე მნიშვნელოვან ევროპულ თუ აღმოსავლურ თხზულებებს ამ თემებზე. თარგმანი კი მით უფრო რთული იყო, რომ იგი თარგმნიდა იმ ენაზე, რომელშიც შესაბამისი ტერმინოლოგია ნაკლებად იყო ჩამოყალიბებული.¹³¹

ასტროლოგიას ეძღვნება ვახტანგ VI-ის ნაშრომები: ისპაჰანში დაწერილი *ჯელთა და კვინკლოსი* (S 1400, 1749 წ.), რომელმაც დიდი გავრცელება ჰპოვა საქართველოში,¹³² *თარგმანი და გამოცხადებანი ცისა და ქვეყნისანი და ვარსკვლავისანი მოსწავლეთათვის მშვენიერი* (Q 884, XVIII ს., 4r-25r).¹³³ ეს უკანასკნელი ერთ-ერთი პირველი ქართული თხზულებაა, სადაც ანტიკური საბუნებისმეტყველო-სამეცნიერო და ასტრონომიის ელემენტები დამოუკიდებლად არის გადმოცემული და, ამასთანავე, წარმოადგენს თუმცა მოკლე, მაგრამ პირველ სახელმძღვანელოს ასტრონომია-კოსმოლოგიის დარგში. ეს არის 1709 წელს ვახტანგის მიერ თავის მასწავლებელთან

¹²⁹ შენიშნულია, რომ სხვა ნაშრომებთან ერთად, ალ-ყუმში სარგებლობდა არა პტოლემეოსის *ალმაგესტით*, არამედ მისი ნაკლებად ცნობილი თხზულებით *პლანეტური ჰიპოთეზები*; ჩაგუნავა 1990, 54.

¹³⁰ ჩაგუნავა 1990, 90-92.

¹³¹ ჩაგუნავა 1990, 97.

¹³² მენაბდე 2011, 169; ჩაგუნავა 1990, 4.

¹³³ ამ ნაშრომის შესახებ დაწერილებით, იხ. ჩაგუნავა 1990. 9-29.

კათოლიკე მისიონერთა უფროსთან ნასწავლი ასტრონომია-კოსმოლოგიის კურსის ვახტანგის მიერ პოპულარული ენით შედგენილი და მისივე ნარედაქტორალი და დაუმთავრებელი სახელმძღვანელო,¹³⁴ რომელიც ეყრდნობა შუა საუკუნეების მათემატიკოსისა და ასტრონომის, სორბონის უნივერსიტეტის პროფესორ იოანე დე საკრობოსკოს (1195-1256) თხზულებას, *ტრაქტატი სფეროს შესახებ*.¹³⁵ ტრაქტატში, პტოლემეოსსა და მის სპარსელ, არაბ და სირიელ განმმარტებლებზე (ალ-ფერგანი, 798-861; საბიტ იბნ კურა, 836-901; ალ-ბირუნი, 973-1048; ალ-ურდი, 1200-1266) დაყრდნობით, გადმოცემულია სფერული გეომეტრიისა და გეოცენტრული სისტემების საფუძვლები. ეს თხზულება წარმოადგენდა ასტრონომიის სახელმძღვანელოს ოთხი საუკუნის განმავლობაში ევროპის ყველა უნივერსიტეტში. ნაშრომში ვახტანგ მეფე დიდ ყურადღებას აქცევს ასტრონომიული დაკვირვების მეთოდებს, ასტრონომიულ რიცხვით მონაცემებს ცის სფეროების მახასიათებელთათვის, ცნობებს მნათობთა შესახებ და მათ მოძრაობას. მასში ავტორი „ღმერთის საყდარს“ და „წმინდა მამათა“ სამკვიდრებელ უძრავ ცას სასუფეველს უწოდებს და ჩამოთვლის მის ქვეშ მდებარე ათ მოძრავ ცას: მბრუნავი ცა, ბროლის ცა, ვარსკვლავთა ცა და შვიდი მნათობის ცები: სატურნის, იუპიტერის, მარსის, მზის, ვენერას, მერკურის და მთვარის ცები, რომელთა სახელწოდებების გვერდით შესაბამის ასტრონომიულ-ასტროლოგიურ ნიშანს უსვამს, შემდეგ კი დაწვრილებით

¹³⁴ სხვა საკითხებთან ერთად ამ ნაშრომში მოცემულია ზოდიაქოთა სიმბოლური გამოსახულებები, სამყაროს „ზეციურ“ და „კავშიროვან“ ნაწილებად დაყოფა, დედამიწის სფეროს ფართობისა და მოცულობის რიცხვითი მნიშვნელობები. ამავე ხელნაწერში ვახტანგისავე ხელით ჩახაზულია მზის საათის გეომეტრიული ნახაზი, კვადრანტებად დაყოფილი ქვეყნის მხარეებითა და ზოდიაქოს იმ ნიშნების ჩვენებით, რომლებიც დღედამ ტოლობის ან მზებუდობის პერიოდს შესაბამეობა (ჩაგუნავა 1990, 30-32).

¹³⁵ ჩაგუნავა 1990, 295.

განიხილავს მათ.¹³⁶ ვახტანგ მეფეს დაწერილი აქვს სხვა ნაშრომებიც ქრონოლოგიის საკითხებზე, როგორცაა 19-წლიანი მთვარის ციკლში ახალმთვარეობის თარიღების ცხრილი, პასქალური ტაბულა 532-წლიანი ციკლის ყოველწლიური მასალის 35 ადდგომის დღეზე გადანაწილებით (1713 წ.).¹³⁷

ვახტანგ მეფის შუკვეთით სპარსეთში დამზადდა რამდენიმე ქართულწარწერიანი ასტროლაბი, გამორჩეული ძალიან მაღალი საშემსრულებლო ტექნიკით, თავისი დროის ყველაზე ცნობილი და დახელოვნებული ოსტატის, აბდ ალ-აიმა უმცროსის მიერ, ვახტანგ მეფის უშუალო თანამშრომლობითა და მითითებებით.¹³⁸ ასტროლაბში ჩახაზულ ზოდიაქოთა ტერმინთაგან აღსანიშნავია „კურო“, „ტყუბი“ და „თხის რქა“¹³⁹ (შდრ. *ვისრამიანის* თარგმანის „მოზუერნი“, „მეტყუბარი“ და „თხა“). ასტროლაბის ცხრილებზე დაკვირვებიდან გამომდინარე, ივარაუდება, რომ ვახტანგი იცნობდა ალ-ბირუნის ნაშრომს *მეცნიერება ვარსკვლავების შესახებ*.¹⁴⁰ ვახტანგ მეფესვე ეკუთვნის თარგმანი ნასირ ალ-დინ თუსის (1201-1274 წწ.) *სტროლაბის სასწავლებელი წიგნისა* (H 457, XVIII ს.),¹⁴¹ რომელიც

¹³⁶ არისტოტელეს წარმოდგენით, ბოლო, მერვე ანუ უძრავ ვარსკვლავთა სფერო, საკუთარი ბრუნვის წყალობით, ყველა ციური სხეულის დღედამური გადაადგილების პირველადი მიზეზია. ამ ნაშრომში კი უძრავი ვარსკვლავები კვლავ მერვე სფეროზეა განთავსებული, მაგრამ ამ სფეროს დღედამური გადაადგილების ნაცვლად „თრთოლის ბრუნვა“ ანუ რხევითი მოძრაობა (ტრეპიდაცია) მიეწერება, რომლისა და პრეცესიის გათვალისწინებით არის შემოტანილი მეცხრე, ბროლის ცა და მეათე, პირველმამოძრავებელი ცა (ჩაგუნავა 1990, 12-13, 19-20, 29).

¹³⁷ ჩაგუნავა 1990, 296. რუსეთში 1731 წელს ვახტანგმა შეიმუშავა კალენდრის საბოლოო ფორმა ცხრილ-კალენდრის სახით, რომლის თანახმადაც საჭირო მონაცემების მიღება ხდება ორი წესით: *ჯულთა-ს* ან გამოთვლების საშუალებით (ჩაგუნავა 1990, 296-297).

¹³⁸ დაწვრილებით იხ. ჩაგუნავა 1990, 105-154, 149-153.

¹³⁹ ჩაგუნავა 1990, 115.

¹⁴⁰ ჩაგუნავა 1990, 117.

¹⁴¹ მიუხედავად იმისა, რომ ალ-დინ თუსის ეს ნაშრომი ხუთი საუკუნის წინანდელი იყო, ასტროლაბს ამ ხნის განმავლობაში ცვლილება არ განუცდია, ხოლო თუსის ეს თხზულება გამოირჩეოდა მსგავსი შინაარსის ნაშრომთაგან საკითხის მრავალფეროვნებით.

მეფეს ასტროლაბის სამუშაო ინსტრუქციად უნდა გამოეყენებინა.¹⁴² მასში მოცემულია ასტროლაბის აგებულების დეტალური აღწერა, მზის და ვარსკვლავთა სიმაღლე-მდებარეობის დადგენის ხერხი, დროის განსაზღვრა მზის ადგილმდებარეობის მიხედვით, მზისა და ვარსკვლავთა დახრილობის განსაზღვრა, დედამიწის ეკვატორზე ზოლიაქოს ნიშნების აღმოსვლის განსაზღვრის წესი, 12 ასტროლოგიური სახლის ეკვალიზაცია და მის საფუძველზე ჰოროსკოპის ცხრილის შედგენა, დილის და საღამოს ბინდის ხანგრძლივობის გაზომვა, მზის სიმაღლის მიხედვით ჩრდილისა და ჩრდილის მიხედვით მზის სიმაღლის განსაზღვრა, ახალწლის („ნავრუზის“) ჰოროსკოპით მომავალი წლის განსაზღვრა, გეოგრაფიული განედის გაზომვა, მზის და ვარსკვლავთა აზიმუტის განსაზღვრა, და სხვ.¹⁴³ ვახტანგ მეფის ინიციატივით, ასტროლაბის გამოყენებით, ქართლის ტერიტორიაზე ჩატარდა ასტრონომიული დაკვირვებები და გეოდეზიური სამუშაოები, ტოპოგრაფიული აგემვები (1719-1724),¹⁴⁴ რომლის მეშვეობით დაგროვილი მდიდარი კარტოგრაფიული მასალა მოგვიანებით, 1735 წელს, გამოყენებული იქნა ატლასის შესადგენად.¹⁴⁵

ვალფეროვანი განხილვითა და პრაქტიკული მნიშვნელობის მითითებებით, ხელსაწყოს დეტალური აღწერილობითა და ცის თადის აღწერით და გზამკვლევიტ, რაც, როგორც ჩანს, წარმოადგენდა ვახტანგ მეფის მიერ ამ ნაშრომის თარგმნის მიზეზს (იხ. ჩაგუნავა 1990, 149, 151). თულის თხზულებათა კრებულის, მათ შორის, ნაშრომის წყაროს, *ოცი თავი ასტროლაბის შესახებ* შემცველი XVIII ს-ის სპარსული ხელნაწერები ინახება საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში (*ასტრონომიული ხელნაწერები საქართველოში*, 2015, PL 217, PK 107). აქვეა დაცული არაბულ ენაზე დაწერილი ხელნაწერი ArL 87 (1711-1712 წწ.), რომელიც შეიცავს *ეპისტოლეს ჩრდილოეთის ასტროლაბის შესახებ*, სადაც აღწერილია მისი გამოყენების წესები. დაწვრილებით იხ. *ასტრონომიული ხელნაწერები საქართველოში*, 2015.

¹⁴² კეკელიძე 1981, 594; მენაბდე, 2011, 169; ჩაგუნავა 1990, 44, 133.

¹⁴³ ჩაგუნავა 1990, 133-148.

¹⁴⁴ ჩაგუნავა 1990, 44, 133-134; *საქართველო* 1997, 237.

¹⁴⁵ ჩაგუნავა 1990, 300.

ცალკე უნდა ითქვას სრულიად უნიკალური შემთხვევის შესახებ საქართველოს ასტრონომია-ასტროლოგიის ისტორიაში: პეტერბურგის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ხელნაწერთა განყოფილებაში ინახება ნუსხა, რომელშიც დაცულია ვახტანგ VI-ის მიერ შედგენილი მისი ვაჟის, ბაქარის ნატალური ჰოროსკოპი და აღნიშნულია, რომ „ბაქარი დაბადებულა ქრისტეს აქეთ 1699, თვე ვ [ივნისი], დღე ია [11], თათრის წელიწადი 1127“.¹⁴⁶ აქვე უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ბაქარ ბატონიშვილის ნატალური ჰოროსკოპისათვის გამოყენებულია შუა საუკუნეების ევროპასა და ინდოეთში¹⁴⁷ გავრცელებული მართკუთხა ფორმის ჰოროსკოპი, განსხვავებით თანამედროვეობაში დამკვიდრებული მრგვალისაგან.

ვახტანგ მეფემ, გარდა იმისა, რომ თავად აინტერესებდა ასტრონომია-ასტროლოგია, ამ დარგით სხვა მწიგნობრებიც დააინტერესა, როგორც მაგალითად, ბაქარ და ვახუშტი ბატონიშვილები, ნიკოლოზ ორბელიანი,¹⁴⁸ მდივანბეგი იოანე ორბელიანი, რომელიც წერდა, რომ „სანატრელმან მეფემან ვახტანგ ფრიადი შრომა ყო ჩემდა და მასწავა რომელიმე სწავლა ქალღეური ვარსკვლავთმრიცხველობისა“.¹⁴⁹

საკოდიფიკაციო კომისიის მიერ ვახტანგ VI-ის ბრძანებით შედგენილი სამართლის წიგნთა კრებულის ერთერთ ნაწილში, „სამართალი ბერძული“, შეტანილია ზემოხსენებული ბიზანტიელი კანონისტის, მათე ბლასტარის (ვლასტარის) კანონთა კრე-

¹⁴⁶ ჰოროსკოპის ფოტოსათვის იხ. ქოქრაშვილი 2001, 43-44, 64, და სურ. 15; ცაგარელი 2007, 100 „თათრის წელიწადი 1127“ არ გულისხმობს ჰიჯრას, მაჰმადიანურ წელთაღრიცხვას, რადგან ეს უკანასკნელი 622 წლის 16 ივლისს იწყება და ასეთ შემთხვევაში, ბაქარი გამოდის დაბადებული ჰიჯრით 1076 წელს. როგორც ჩანს, ვახტანგ VI „თათრის წელიწადს“ ითვლიდა წინასწარმეტყველ მუჰამედის დაბადების, ანუ 571 წლიდან.

¹⁴⁷ Het Monster 1992, 16.

¹⁴⁸ მდრ. H 90 (1790 წ.), 1r-3r. იხ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის (H კოლექცია) 1946, 68-69.

¹⁴⁹ მენაბდე 2011, 170; ჩაგუნავა 1990, 104.

ბულ ანბანური სინტაგმიდან მონაკვეთი ვარსკვლავთმრიცხველობისა (ასტრონომია) და ვარსკვლავთმეტყველების (ასტროლოგია) განსხვავების შესახებ: „სწავლა მისნობისა ორად განიყოფის: ერთი არს ვარსკვლავთ-მრაცხველობა და მეორე – ვარსკვლავთ-მეტყულება“ (N 347). ამასთან, აქ ასტრონომია დასაშვებ მეცნიერებად არის მიჩნეული, რადგან იგი „ასწავლის ყოველთა ვარსკვლავთა და ყოველსა ეტლსა თორმეტსა თვეთასა და შვიდთა სარტყელთა ცისათა, რომელთაცა ცთომილად უწოდთ“,¹⁵⁰ ხოლო „თორმეტი ეტლნი და შვიდნი ცთომილნი ვარსკვლავნი ბრძანებითა ღმრთისათა ქუეყანისათვის მოქმედებენ და უფლებენ ქვეყანასა ზედა“ (N 347),¹⁵¹ ასტროლოგია კი მისნობა-მკითხაობასთან არის გათანაბრებული: „ვარსკვლავთ-მეტყულება იგი არს, რომელნიცა ვარსკვლავისა მიერ მისნობენ და იტყუიან, რამეთუ ამ ეტლითა მოკუდება დიდი კაცო... რომელიმე ყრმა ეტლზედ იშვას ამ ბედისა იქნებისო“, ამიტომ ეს უკანასკნელი იკრძალება („ესევეითართა მოქმედნი დაიყენებიან“) წმინდა მამათა, პატრიარქთა და მეფეთა მიერ (N 348).¹⁵² აქვე უნდა ითქვას ისიც, რომ ამავე კრებულში ვარსკვლავთმრიცხველობა (ასტრონომია) ისეთივე სავალდებულოდ სასწავლ მეცნიერებად სახელდება, როგორცაა მათემატიკა ან მუსიკა: „ოთხნი წიგნი არიან სასწავლნი კაცთათვის; პირველი არს რიცხუთა, მეორე – მუსიკი, რომელ

¹⁵⁰ *Сборник законов* 1887, 219; ნოზაძე 1957, 3. ვ.ნოზაძე ამ კანონებს ლეონ VI ბრძენსა (886-912) და კონსტანტინე VII ჰორფიროგენეტს (913-959) მიაწერს.

¹⁵¹ „ხოლო ვარსკვლავთ-მრაცხველნი ვინცაჲ ვინ არიან, წმიდათა მამათა შენდობა მისცეს მისის სწავლისათვის. არა არიან ვითარცა მოგუნნი, არამედ ასწავლის ყოველთა ვარსკვლავთა და ყოველსა ეტლსა თორმეტსა თვეთასა და შვიდთა სარტყელთა ცისათა, რომელთაცა ცთომილად უწოდთ, მისსა სიარულსა და სიმარჯვით ყოფნასა მისსა. ამას შენდობა აქუს, რომე ყოველთა ვსწავლოთ, რამეთუ თორმეტი ეტლნი და შვიდნი ცთომილნი ვარსკვლავნი ბრძანებითა ღმრთისათა ქუეყანისათვის მოქმედებენ და უფლებენ ქვეყანასა ზედა“ (N 347), იხ. *ქართული სამართლის ძეგლები* 1963, 209.

¹⁵² *ქართული სამართლის ძეგლები* 1963, 209-210.

არს სამგალობლო; მესამე – ქუეყნის აღრიცხვა და მეოთხე – ვარსკვლავთ-მრაცხველობა, რამეთუ ამის ყოვლისათვის სჯულის კანონი ბრძანებს, რომე ვისწავლოთ, არამედ ესრეთ ნუ ვირწმუნებთ, ვითარცა იგინი, რომელთა რწამთ საცთური ესე“ (N 349).¹⁵³

კონსტანტინოპოლის დაცემის შემდეგ, მაჰმადიანური სამყაროს გაძლიერებისა და მოძალების ფონზე, ქართველ მწიგნობრებს ურთიერთობა უხდებოდათ სპარს და არაბ სწავლულებთანაც და ეს ენები კარგადაც იცოდნენ. შესაბამისად, საქართველოში ხვდებოდა მრავალი ცნობილი სპარსი და არაბი მოღვაწის ისეთ ნაშრომთა ხელნაწერი ასლებიც, რომელთაც ჩვენს ქვეყანაში მნიშვნელოვან თხზულებებად მიიჩნევდნენ. ქართველ მწიგნობართა ყურადღების ქვეშ აღმოჩნდა არაერთი ასტრონომიულ-ასტროლოგიური ნაშრომიც, რომელთა დიდი ნაწილიც შესაძლოა სწორედ ვახტანგ VI-ის წყალობით მოხვდა საქართველოში.¹⁵⁴ ასეთ ნუსხათა შორისაა ულუღ-ბეგის ზიჯი („ვარსკვლავთა კატალოგი“), და მირიმ ჩელების (1450-1525) კომენტარები ამ თხზულებაზე, ნასირ ალ-დინ თუსის *ზობღეთ ალ-ჰაიათი* და მისივე *ოცი თავი ასტროლაბის შესახებ*.¹⁵⁵ საქართველოში აღმოჩნდა, აგრეთვე, ალ-დინ თუსის მიერ არაბულიდან სპარსულ ენაზე თარგმნილი *სიწმინდის ძმების ეპისტოლე*,¹⁵⁶ ერაყში, ბასრაში მოღვაწე შიიტ განმანათლებელთა,

¹⁵³ ქართული სამართლის ძეგლები 1963, 210; ქოქრაშვილი 2001, 44.

¹⁵⁴ მიუხედავად საქართველოს მჭიდრო კავშირისა ბერძნულენოვან სამყაროსთან, ასტრონომიულ-ასტროლოგიური შინაარსის ხელნაწერები ძველ და ახალ ბერძნულ ენაზე საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრსა და ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის (იხ. Гранстрем 1959) ხელნაწერთა ფონდებში არ არის დაცული. აქვე დიდ მადლობას მოვასხენებთ ფილ. მეცნ. დოქტორს, თამარ ოთხმეზურს, ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის ბერძნულ ხელნაწერთან დაკავშირებით ცნობების გაზიარებისათვის.

¹⁵⁵ იხ. ასტრონომიული ხელნაწერები 2015, შესაბამისად, PL 621 (AM 2), PK 49 (1499 წ.), PAC 534 I (AM 1) (XVII-XVIII სს.), PL 217 (XVII-XVIII სს.).

¹⁵⁶ ასტრონომიული ხელნაწერები 2015, PK 54.

„მუსლიმ ნეოპლატონიკოსთა“, „სიწმინდის ძმების“ 52 წერილი-საგან შედგენილი გნოსტიკური და ფილოსოფიური შინაარსის ნაშრომი, რომელიც იძლევა მეცნიერებათა კლასიფიკაციას და შეიცავს ეზოთერული ფორმით გადმოცემულ ბაბილონურ, ინდურ, სპარსულ, ბერძნულ (არისტოტელე, პლატონი, ევკლიდე, პითაგორა, პლოტინე და სხვ.) ცოდნას. ძმათა წერილებს შორის აღსანიშნავია *მეცნიერება ვარსკვლავთა და ცის სფეროთა შესახებ* (ეპ. 3), წერილი მეტეორიტების შესახებ (ეპ. 18) და ასტროლოგიური შინაარსის წერილი, ე.წ. „ფატალისტური ასტრალი“ (ეპ. 36).¹⁵⁷ საქართველოში დაცულ სპარსულ ხელნაწერთა შორისაა საიდ ალ-დაზნევის *ვარსკვლავთმრიცხველობის მეცნიერების საკმარისი სწავლებაც*,¹⁵⁸ რომლის დასაწერად ავტორი დაეყრდნო შუასაუკუნეების გამოჩენილი სპარსელი მეცნიერ-ენციკლოპედისტის, ალ-ბირუნის (973-1048 წწ.) შრომებს. ეს არის ადრეული ისლამური მეცნიერების მნიშვნელოვანი ძეგლი, რომელიც შემდგომ მრავალ დარგში, მათ შორის, ასტრონომიასა და ასტროლოგიაში იქცა აღმოსავლელ სწავლულთა შრომების წყაროდ. მასში საუბარია სამყაროს, მიწისა და ზეცის აგებულების, დროისა და წელთაღრიცხვის, ზეცის სფეროების, ზოდიაქოთა, მთვარისა და პლანეტების წრიული მოძრაობის, პლანეტათშორისი მანძილებისა და სხვა მსგავს საკითხთა შესახებ. არაერთი ხელნაწერი შეიცავს მუდმივ კალენდარს,¹⁵⁹ რომლითაც შესაძლებელია კვირის დღეების, რელიგიური თარიღების, მთვარისა და მზის კალენდრების მონაცემთა მიმართების, მზის სადგომთა განსაზღვრა, ასევე, კვირის დღეების ზუსტი გაანგარიშება მნათობთა მდებარეობის მიხედვით. არანაკლებ მნიშვნელოვანია საქართველოში დაცული არაბული ხელნაწერები, რომელთა შორისაც წარმოდგე-

¹⁵⁷ ასტრონომიული ხელნაწერები საქართველოში 2015.

¹⁵⁸ ასტრონომიული ხელნაწერები საქართველოში 2015, PL 201, PK 147 (XVIII ს.).

¹⁵⁹ ასტრონომიული ხელნაწერები საქართველოში 2015, PL 667-670 (XVIII-XIX სს.).

ნილია მარადის ობსერვატორიაში მოღვაწე ალ-ანდალუს ალ-კურტუბის (გარდ. 1290) *ქითაბ ან-ნუჯუმი* („ვარსკვლავთა წიგნი“), *რაობა სამყაროს უმაღლესი გადახრის შესახებ, სასარგებლო შესავალი და საკმარისი მოძღვრება დაბადების მეცნიერების შესახებ*,¹⁶⁰ ყადი-ზადე ალ-რუმის (1364-1436) კომენტარი ალ-ჩაღმინის (გარდ. 1345) *რჩეულ ასტრონომიაზე*,¹⁶¹ რომელიც, თავის მხრივ, წარმოადგენს ალ-ჰარაქის ასტრონომიული ნაშრომის გადამუშავებას. ტექსტში საუბარია ოთხი ელემენტისა და ეთერის, ციური სფეროებისა და დედამიწის, პლანეტების ეთერული ორბიტების შესახებ. ყადი-ზადე განიხილავს პლანეტების მოძრაობას, მათ ორბიტებსა და სფეროებს, დედამიწის გრძედსა და განედს, შვიდ სარტყლად დაყოფას, ღღისა და ღამის მონაცვლეობას და სხვ. ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში დაცულია, აგრეთვე, ნიზამ ალ-ბირჯანდის (გარდ. 1526 წ.) კომენტარები ალ-დინ თუსის *თაჰრირ ალმაჯისტზე*,¹⁶² რომელიც თავის მხრივ წარმოადგენს კომენტარს პტოლემეოსის *ალმაგისტზე* და მის ახალ რედაქციას იძლევა. ალ-ბირჯანდის ნაშრომი ეხება ასტრონომიის რაობას და მისი შესწავლის საგანს, ციური სხეულების ფორმებსა და სისტემებს, ეკლიპტიკას, უძრავ ვარსკვლავებს, მზის, მთვარისა და სხვა პლანეტების ორბიტებსა და მოძრაობებს, მზისა და მთვარის დაბნელებებს, დედამიწის ფორმას, ეკვატორს, განედსა და ა.შ.¹⁶³

ღრმა ასტრონომიულ-ასტროლოგიური და კოსმოლოგიური ცოდნა ჰქონდა XVII-XVIII სს-ის ერთ-ერთ უდიდეს ქართველ მოღვაწეს, სულხან-საბა ორბელიანს (1658-1725 წწ.). სასუ-

¹⁶⁰ ასტრონომიული ხელნაწერები საქართველოში ArL 214 (1603 წ.).

¹⁶¹ ასტრონომიული ხელნაწერები საქართველოში 2015, ArAC 658 (XVI ს.).

¹⁶² ასტრონომიული ხელნაწერები საქართველოში 2015, ArK 10 (XVII-XVIII სს.), ArL 96 (1711 წ.).

¹⁶³ დაწვრილებით სპარსული და არაბული ხელნაწერების დასახელებულ ნაშრომთა შესახებ იხ. მათი აღწერილობები: ასტრონომიული ხელნაწერები საქართველოში 2015.

ლიერო ტრადიციის ასტრონომიულ-ასტროლოგიურ განათლებასთან შეთავსების მაგალითს იძლევა მისი სასულიერო შინაარსის ნაშრომი *სწავლანი*, რომლის ერთ-ერთ ქადაგებაში, „სწავლა წმიდათა მოციქულთა დღესასწაულისა“, ასახულია მაცხოვრის თორმეტი მოციქულის თორმეტ ზოდიაქოსთან დაკავშირების იოანეს სახარებიდან („თომა, რომელსა ერქუა მარჩბივ“, *Θαμῆς ὁ λεγόμενος Διδυμοῦ*, 20.24, 21.2) მომდინარე ტრადიცია. ქადაგებაში ნათქვამია, რომ ღმერთმა „კვალად შექმნა ათორმეტნი ზოდიაქონი: ვერძი, კურო, ტყუბი, კირჩხიბი, ლომი, ქალწული, სასწორი, ღრიანკალი, მშვილდოსანი, თხის რქა, წყლის საქანელი, თევზი, რომელთა შინა ვალს მზე და მათ [მიერ] მოეცემის ქვეყანასა წვიმა, თოვლი, ქარი, დარი და ნაყოფიერება. ეგრეთვე სახენი ათორმეტთა მათ მოციქულთანი დასხნა, რამეთუ: ვერძი, პირველი ზოდიაქო, ემსგავსების მშვიდსა თავსა მოწაფეთასა, პეტრეს, ხოლო კურო – ლუკას, მუშაკსა სახარებისასა, ტყუბი – თომა მარჩბივსა, კირჩხიბი – სვიმონ განხერხილსა, ლომი – მარკოზს, ქალწული – იოანეს, სასწორი – მათეს, სიმართლისა მწერალსა, [ღრიანკალი] – იაკობს, რომელმან უწერტა ყოველთა ფარისეველთა და მოაკვდინა გესლოვანება მათი, მშვილდოსანი – ბართლომეოს, რომელმან მოინადირნა წარმართნი, თხის რქა – ფილიპეს, რომელი ჰკურნებს მოწყულთა, წყლის საქანელი – პავლეს, რომელმან მორწყო ქვეყანა მდინარითა სიტყვითა, თევზი – ანდრიას, რომელმან შეიპყრნა კაცთა მჭამელნი თევზნი. რომელთა ზედა ვალს ქრისტე და ამათ მიერ მოეცემის ქვეყანასა წყალობა, მშვიდობა, სიმრთელე და ნაყოფიერება“.¹⁶⁴ ჩვენი მხრიდან დავძენთ, რომ, ვინაიდან სხვა მოცი-

¹⁶⁴ ორბელიანი 2022. მ. ცაგარელი იმონებებს ამ მონაკვეთს და მიუთითებს: „დაშვებულია შეცდომები, როგორც დაკავშირებებში, ისე მოციქულების - იაკობ ძმა უფლისა და თადეოზის ნაცვლად აქ მოყვანილია ლუკა და მარკოზი მახარობლები“ (2007, 107).

ქულთა ზოდიაქოების შესახებ ახალ აღთქმაში არაფერია ნათქვამი, Δίνამოც („მარჩივ“) მითითებულ მუხლში, უნდა აღნიშნავდეს უბრალოდ „ტყუპისცალს“ ან ამ მოციქულის მეორე სახელს, ვინაიდან Δίνამოც, რომელიც ახალი აღთქმის ბერძნულ ტექსტში „მარჩივს“ შეესატყვისება და ამავე მნიშვნელობისაა, საუკუნეების განმავლობაში გამოიყენებოდა, როგორც საკუთარი სახელი, რისი საუკეთესო მაგალითიცაა ცნობილი დვთისმეტყველი და მწერალი, დიდიმოს ბრმა (Δίνამოც ὁ Τυφλός), ან სხვაგვარად, დიდიმოს ალექსანდრიელი (დაახლ. 312-398 წწ.). ამდენად, ასტროლოგიასთან მოციქულთა დაკავშირების ტრადიცია გვიანდელი უნდა იყოს.

ასტრონომიულ-ასტროლოგიური ტერმინები გვხვდება სულხან-საბას სიტყვის კონაშიც, სიტყვებთან „ზოდიაქო“ და „ცა“. ნაშრომში სიტყვა „ზოდიაქო“ განმარტებულია შემდეგნაირად: „ესენი არიან სახელნი და ნიშანნი მათნი და რომელთა თთვესა მიითვალავს მზე მათ“, და მოცემულია ზოდიაქოს ეტლთა ჩამონათვალი, რომელთა სახელწოდებები დღემდე არ შეცვლილა: „ვერძი“, „კურო“, „მარჩივი“ (ტყუპი), „კირჩხიბი“, „ლომი“, „ქალწული“, „სასწორი“, „ღრიანკალი“, „მშვილდოსანი“, „თხის-რქა“, „მერწყული“ (XVIII ს-ის H 416 ნუსხის თანახმად, „წყლისაქანელი“) და „თევზები“.¹⁶⁵ ამავე სიტყვის კონაში სულხან-საბას შეტანილი აქვს სამყაროს აგებულების კოსმოლოგიური მოდელი და სიტყვასთან „ცა“¹⁶⁶ იძლევა ათი სფეროს ნახაზს, სადაც წარმოდგენილია მნათობები მათი ბერძნული და არაბული სახელებით. ცებს წინ უძღვის ჰაერი და ეთერი, რომლებიც ცათა სათვალავში არ არიან მოაზრებულნი. ცის სფეროებია: 1) მთოვარე, ყამარ, 2) ერმი, ოტარიდი, 3) აფროდიტი, ასპიროზ (ანუ ვენერა; სულხან-საბას განმარტებით

¹⁶⁵ ორბელიანი 1991, 284.

¹⁶⁶ ორბელიანი 1993, 329-331.

მას „ცისკრის ვარსკვლავად უჭმობენ... ოდესმე ვალს ღამე და ოდესმე დღისით. ოდეს საცისკროდ აღმოვალს, ეწოდების მთიები, ხოლო ოდეს სამწუხროდ აღმოვალს, ეწოდების აფროდიტი“),¹⁶⁷ 4) მზე, შამს, 5) არია (ანუ მარსი), მარინხ, 6) დია (ანუ იუპიტერი), მუშთარ, 7) კრონოსი, ზუალი, 8) „ვარსკვლავთ ცა“, 9) მეცხრე სფერო, 10) სამყარო. ხოლო სამყაროს შემდგომ მოცემულია ცათა უსასრულო სასუფეველი.¹⁶⁸ ამავე სფეროებთან მითითებულია მათი მოქცევის პერიოდი: „ერმი – კთ [29] დღე, იბ [12] აც და მდ [44] წამ; აფროდიტი – ა [1] წელი;¹⁶⁹ მზე – ა [1] წელი; არია – ბ [2] წელი;¹⁷⁰ მუშთარი – იბ [12] წელი;¹⁷¹ ზუალი – ლ [30] წელს მოვლის“.¹⁷² სულხან-საბას მიერ მითითებული პლანეტების ციკლები თანამედროვე ასტრონომიული ხელსაწყოების გამოთვლებთან შედარებით გარკვეულწილად დამრგვალებულია. ასე, მაგალითად, ვენერასთან („აფროდიტი“) მითითებულია „ა [1] წელი“, რომელიც უახლოვდება ამ პლანეტის ბრუნვის სრულ ციკლს, 224.7 დღეს, მზის სრული მოქცევა ერთი წელი (365 დღე და 6 სთ),¹⁷³ მარსის („არია“) – თითქმის „ბ [2] წელი“, თანამედროვე გამოთვლებით კი 686.67 დღე, იუპიტერის („მუშთარის“) ციკლია – 11.86 წელი, რომელიც უახლოვდება სულხან-საბას მიერ მითითებულ 12 წელიწადს, ხოლო სატურნისა („ზუალი“) – 29.46 წელი, ანუ მიახლოებით „ლ [=30] წელი“. რაც შეეხება „ერმის“ (ოტარიდი,

¹⁶⁷ ორბელიანი 1991, 73.

¹⁶⁸ უტლთა და შვიდთა 1975, 10.

¹⁶⁹ სულხან-საბა ორბელიანის *სიტყვის კონაში* ლემასთან „აფროდიტი“ მოცემულია განმარტება, რომ იგი „მოვლის სიმგრვლესა ცისასა ერთსა წელიწადსა“ (ორბელიანი 1991, 73).

¹⁷⁰ „არეას“ ანუ მარსის მოქცევად სულხან-საბა მიუთითებს ორ წელიწადს მარსის შესახებ დაწერილ განმარტებაშიც (ორბელიანი 1991, 62).

¹⁷¹ მდრ. ორბელიანი 1991, 218 („დია“), სადაც იგივე 12 წელიწადი არის იუპიტერის ციკლად მითითებული.

¹⁷² ნოზაძე 1957, 11; ორბელიანი 1993, 329.

¹⁷³ მზის წელიწადის მითითებული მოქცევის შესახებ წერდა ვახტანგ VI-ც (ჩაგუნავა 1990, 13).

მერკური), *სიტყვის კონის* გამოცემაში, ნახაზზე, მის მოქცევთან მოცემულია „ერმი – კთ [29] დღე, იბ [12] აც [საათი?] და მდ [44] წამ“, თუმცა მერკურის ციკლი 87.97 დღეა, რაც ნახაზზე მითითებულ 29 დღეს რამდენჯერმე აღემატება. აშკარაა, რომ ნახაზზე გაპარულია შეცდომა და მერკურისთან („ერმისთან“) მითითებულია არა მერკურის, არამედ მთვარის ციკლი, რაც მით უფრო შესამჩნევია, რომ სულხან-საბა სიტყვასთან „მთოვარე“ სწორედ ამ ციფრებს იძლევა: „მოვლის სიმგრგვლესა ცისასა სწრაფით სხვათა ვარსკვლავთა უადრესად, რამეთუ ოცდაცხრასა დღესა და ათორმეტთა ჟამთა მოვლის“.¹⁷⁴ ამავე ლექსიკონში, სიტყვასთან „მთოვარის მოქცევი“, მითითებულია მთვარის 19-წლიანი მოქცევის (ციკლის) შესახებაც.¹⁷⁵

სიტყვის კონა აღსანიშნავია იმითაც, რომ სიტყვასთან „ცა“ სულხან-საბა ვრცლად გადმოსცემს სამყაროს გეოცენტრულ სისტემას. იგი წერს: „ცაჲ არს გარე-შემცველი ყოველთა დაბადებულთა და შექმნილთა ნივთიერთა, ხოლო ცანი შეცულ არიან სასუფეველისაგან... ქვეყანა არს მრგვალი და გარე-შეცული ჰაერისაგან, ხოლო ჰაერი გარე-შეცული ეთერისა მიერ და ეთერი – მთოვარის ცისა მიერ, რომელსა სახელ-ელების ჭირანო [პირველი ცა, მთვარის ორბიტა], და მერმე ერმის ცა, რომელსა ეწოდების ცორანო [მეორე ცა, მერკურის ორბიტა], და მერმე აფროდიტის ცა, რომელსა ეწოდების მელტარო [მესამე ცა, ვენერას ორბიტა], მერმე მზის ცა, რომელსა ეწოდების კოჭიმელი [მეოთხე ცა, მზის ორბიტა], მერმე არიას ცა, რომელსა ეწოდების ჭიმჭიმელი [მეხუთე ცა, მარსის ორბიტა], მერმე დიას ცა, რომელსა ეწოდების კიმკიმელი [მექექსე ცა, იუპიტერის ორბიტა], მერმე კრონოსის ცა არბასტრო [მეშვიდე ცა, სატურნის ორბიტა], მერმე ვარსკვლავთ ცა, რომელი აღმოსავ-

¹⁷⁴ ორბელიანი 1991, 476.

¹⁷⁵ ორბელიანი 1991, 476.

ლით დასავლად მიიქცევის, მერმე მეორე მძვრელი ცა და მერმე პირველი მძვრელი ცა, რომელი ყოველთა ცათა აღმოსავლით დასავლად გარდააბრუნებს და მსგავსი არს ბროლისა. ხოლო გარეგანი ცაა არს სამყარო, რომელი შეცულ არს სასუფეველისაგან“.¹⁷⁶

სულხან-საბა ცათა სტრუქტურას აყალიბებს, ასევე, ნაშრომში *სწავლა წმიდათა მოციქულთა დღესასწაულისა*, სადაც იგი წერს, რომ „დასაბამსა შექმნა ღმერთმან *სამყარო*, და *ორნი სფერონი* სხვანი, და *ერთი ცა ვარსკვლავთა* და *შვიდნი სარტყელნი ცათანი* შვიდთა მათ ცთომილთანი, რომელი არიან, ვარსკვლავნი მოძრავნი: *კრონოსი*, *დია*, *არია*, *მზე*, *აფროდიტი*, *ერმი* და *მთოვარე*, და დასასრულსა მათსა *ეთერი*, რომელ ამათ მიერ განათლდების ქვეყანა და ის ავსებს ნაყოფითა და ივლტიან მხეცნი ღამისანი“. აქვე იგი ცათა რაოდენობას მოციქულთა რაოდენობის მომასწავებლად მიიჩნევს, ხოლო შვიდი ვარსკვლავის არსებობას – შვიდი საიდუმლოს მომასწავებლად: „ხოლო არს რიცხვი ცათა ამათ ვიდრე ათორმეტ მოსასწავებლად ათორმეტთა მათ მოციქულთასა, რამეთუ შვიდნი იგი ვარსკვლავნი შვიდთა საიდუმლოთა მომასწავებელ არიან, რომელი მოგვეცემის მოციქულთა მიერ“.¹⁷⁷ *სიტყვის კონასა*¹⁷⁸ და ამ ნაშრომში წარმოდგენილი ცათა სტრუქტურა მცირედით სხვაობს ვახტანგ მეფის თხზულებაში, *თარგმანი და გამოცხადებანი*, ჩამოყალიბებულ სტრუქტურასთან.¹⁷⁹ სულხან-საბა 12 ცას ითვლის, ვახტანგ მეფე კი – 11-ს. პირველი ცხრა ცა იდენტურია ამ ორი მოღვაწის ნაშრომებში (ესენია: ეთერის ანუ „ნივთი ცეცხლისა“, მთვარის, მერკურის, ვენერას, მზის, მარსის, იუპიტერის, სატურნის, „ვარსკვლავთა ცა“), მეათე ცას სულხან-საბა

¹⁷⁶ ორბელიანი 1993, 329-330.

¹⁷⁷ ორბელიანი 2022.

¹⁷⁸ ორბელიანი 1993, 329.

¹⁷⁹ ჩაგუნავა 1990, 12-13, 19-20.

უწოდებს „(მეორე) სფეროს“ (სწავლა) და „მეორე მძვრელ ცას“ (სიტყვის კონა), ხოლო ვახტანგ მეფე – „ბროლის ცას“, მეორეთმეტე ცას სულხან-საბა უწოდებს „(პირველ) სფეროს“ (სწავლა) და „პირველ მძვრელ (ბროლის) ცას“ (სიტყვის კონა), ხოლო ვახტანგ მეფე – „მბრუნავ ცას“, „პირველმამოდრავებელს“, მეორეთმეტე ცას სულხან-საბა უწოდებს „სამყაროს“, ხოლო ვახტანგ მეფის ნაშრომში იგი მითითებული არ არის. ამასთან, *სიტყვის კონაში* აღნიშნულია სამყაროს ზედა, უსასრულო და უსაზღვრო სფერო, რომელსაც ავტორი უწოდებს სასუფეველს (მღრ. ვახტანგ VI-ის „ღმერთის საყდარი“, წმინდა მამათა სამკვიდრებელი უძრავი ცა, სასუფეველი), მაგრამ *სწავლაში* მას აღარ მიუთითებს.

სულხან-საბას *სიტყვის კონა* მნიშვნელოვანია სხვა თვალსაზრისითაც. კერძოდ, მასში მოცემულია წამის მეთაუდებისა და მეთაუდების აღრიცხვა, რომელთა შორისაა „წამი“, „წუთი“, „კესი“, „მასი“, „არდი“, „მეყსი“, „წენი“, „ვაწე“, „ბლისი“ და „წვინი“. სიტყვასთან „წამი“ სულხან-საბა წერს: „აქვს ჟამსა ერთსა წამი სამოცი; ხოლო ერთსა წამსა – წუთი სამოცი; წუთსა ერთსა – კესი 60; წუთსა ერთსა – კესი 60, ერთსა კესსა – მასი 60; ერთსა მასსა – არდი 60; ერთსა არდსა – მეყი 60; ერთსა მეყსა – წენი 60; ერთსა წენსა – ვაწე 60; ერთსა ვაწესა – ბლისი 60; ერთსა ბლისსა – წვინი ერთსა. ესე არს ცის-მზომელობათა რიცხვნი ხარისხთანი“.¹⁸⁰ ამგვარ საზომთა არსებობა მეტყველებს ქართულ ასტრონომიულ მეცნიერებაში ვარსკვლავებზე

¹⁸⁰ ორბელიანი 1993, 363-364. XVIII ს-ის ოთხ ნუსხაში ამ ლემის განმარტების ტექსტი შეცვლილია: „აქვს ჟამსა ერთსა წენტილია ოთხი; ხოლო ერთსა წენტილიას – წამი ათხუთმეტი, რომელ ერთისა ჟამისა წამნი სამოცნი იქმნებიან. არამედ პირველად ვისმე ჟამთასა ერთი ჟამი ხუთ წენტილიად ყოფილა და ერთი წენტილია ათორმეტ წამად შემდგომად ესრეთ ჯერ-უჩენიათ“ (Q 400, H 95, K 300, S 2498; ორბელიანი 1993, 364).

დაკვირვების („ცის მზომელობის“)¹⁸¹ მაღალი დონისა და უკიდურესი სიზუსტის შესახებ.

სულხან-საბა ორბელიანის სხვა ნაშრომთაგან აღსანიშნავია მისი *განმარტებით აღწერილი სწავლება* (საქართველოს იუსტიციის სამინისტროს ეროვნული არქივის N 264, 268, 1730 წ.). ხელნაწერში დაცულია საეკლესიო და საინდიქტიონო ცნობები, ჩახაზული 12 წრეში, რომელსაც მოსდევს შვიდეულის დღეების გამოსაანგარიშებელი ცხრილები, დიდმარხვის დასაწყისის, შვიდეულის დღეების, აღდგომისა და სხვა მოძრავ დღესასწაულთა მითითებით. ამავე ნუსხაში წარმოდგენილია *ჯელთა-ს* ცხრილები და „მზის მოქცევის, დიდი მცხრალის, თვის დასაწყისების განმარტებით აღწერილი სწავლება“, რომლის ტექსტსაც მოსდევს ნახაზი, სადაც აღწერილია მთვარის მოძრაობა მზესა და დედამიწას შორის, ამასთან, წრის ცენტრშია განთავსებული დედამიწა, გარეთ კი მზე.¹⁸²

XVIII ს-ში ასტრონომია-ასტროლოგიის აღორძინების პერიოდში ეს მეცნიერება იმდენად პოპულარული იყო, რომ მწერლები, საკუთარი მოგზაურობის თუ ისტორიულ ამბავთა გადმოცემისას, ნაშრომებში მიუთითებდნენ მზის დაბნელებათა და კომეტის გამოჩენის შესახებ. ამის მაგალითია ჰაპუნა ორბელიანის *ამბავნი ქართლისანი*, რომელშიც ავტორი 1739-1758 წლების საქართველოში მომხდარ უამრავ საომარ ამბავს შორის ადგილს უთმობს ისეთ ღირსშესანიშნავ შემთხვევას, როგორცაა კომეტის გამოჩენა და რამდენიმე თვის განმავლობაში მისი ხილვადობა ზეცაზე: „ქორონიკონს უღბ [1744], დეკემბრის დამდეგს, ერთი უცხო და საკვირველი ვარსკვლავი გამოჩნდა, რომელი არაოდეს ნახულიყო, ცისკრის ოდენი, სიბრწყინვალეც მას უგვანდა, ასეთი სხივი აეშვირა, რომ მამხალასავით მისდევ-

¹⁸¹ ორბელიანი 1991, 429, „მათემატიკა“; გიგაური 2023, 8.

¹⁸² ასტრონომიული ხელნაწერები საქართველოში 2014, 8; ასტრონომიული ხელნაწერები საქართველოში 2015.

და. უცხო რამ იყო, რომ ყოველს უკვირდა. პირველსავე დამეს ამოვიდის, ისევ დასავლეთის კერძო მალე ჩავიდის, მიმავალსა გვანდა, რომ ყოველმან მაყურებელმან შეიტყვიან მიმავალობასა, დეკემბერს გამოჩნდა, თებერვლის ნახევრობამდისინ ჩნდა ქვეყანასა ქართლისასა და მერმე უჩინარ იქმნა“.¹⁸³ რაც შეეხება მზის დაბნელებას, მის შესახებ აღნიშნულია ე.წ. „შემოქმედის გულანში“ (Q 103, 1749 წ.), სადაც „ო[კ]მზ“ ქორონიკონთან (1758) დაკავშირებით ნათქვამია: „ამას ქორონიკონსა მზე დაბნელდა თვესა ივნისსა ბ [2], დღესა პარა[ს]კევსა“.¹⁸⁴ ვინაიდან ქორონიკონი ივლისში იწყება, მაშასადამე, ხელნაწერში საუბარია 1758 წელზე, როდესაც 2 ივნისი მართლაც პარასკევს მოდიოდა. გულანში მოცემულია, აგრეთვე, პასქალური ციკლი (ქორონიკონი, კვიკლოსი), რომელიც დაყოფილია ოთხ ნაწილად. პირველ მათგანში მითითებულია დიდმარხვის პირველი დღე, მეორეში – ებრაული პასექი, მესამეში – ქრისტიანული აღდგომა, მეოთხეში კი პასქალური ზედნადები. ამ მიმდევრობით არის წარმოდგენილი 532-წლიანი ქორონიკონის ყველა წელიწადი.¹⁸⁵

ასტროლოგიის აღმავლობასა და ხალხში მის დიდ გავლენას ასახავს საქართველოს ორი უმნიშვნელოვანესი ტაძრის, სვეტიცხოვლისა და ქაშვეთის მოხატულობები. სვეტიცხოვლის საკათედრო ტაძრის სამხრეთის მკლავის სამხრეთი კედლის ფრესკაზე, რომლის მოხატულობაც XVII საუკუნის II ნახევარს¹⁸⁶ მიეკუთვნება (ზოგი ვარაუდით, იგი აღრევე იყო დახატული ამავე ადგილას და შემდგომ მხოლოდ აღადგინეს),¹⁸⁷ ცენტრალურ წრეში მაცხოვრის გვერდით გამოსახულია ოთხი ფრთიანი ფიგურა: ყმაწვილი, ხარი, ლომი და ფრინველი (ისინი აპოკა-

¹⁸³ ორბელიანი 1981, 74.

¹⁸⁴ Бакрадзе, 1878, 153. იხ. აგრეთვე, *საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა... Q კოლექცია* 1957, 122.

¹⁸⁵ Бакрадзе 1878, 149.

¹⁸⁶ ჩიხლაძე 2010, 273.

¹⁸⁷ ქოქრაშვილი 2001, 41.

ლიფსურ სიმბოლოებად მოიაზრებიან¹⁸⁸), მის ირგვლივ განთავსებულია წარწერა, რომლის მომდევნო, მეორე წრეში ჩახატულია ათი ანთროპომორფული ფრთიანი ფიგურა, ორი სერაფიმი და ორი ქერუბიმი, მათ გასწვრივ დახატულ კიდევ ერთ, მესამე წრეში კი გვხვდება 12 ციური ეტილის, ზოდიაქოთა გამოსახულებები, დაყოფილი ექვს-ექვსად, ზემოთ მზითა და ქვემოთ – მთვარით.¹⁸⁹ ეს მოხატულობა ქართულ ეკლესიებში ციურ ეტილთა ფრესკაზე გამოსახვის მეტად იშვიათ ნიმუშთაგანია. მართლმადიდებლურ ეკლესიებში ზოდიაქოთა მსგავს გამოსახულებათაგან ცნობილია საბერძნეთის სოფ. მანში მდებარე დეკულუს მონასტრის (Μονή Δεκούλου/Ντεκούλου, XVI ს.) მოხატულობა, სადაც თითქმის ასეთივე ფრესკას ვხვდებით. მის ცენტრალურ ნაწილში ჩახატულია მაცხოვარი და ოთხი ფრთიანი ფიგურა – ყმაწვილი, ხარი, ლომი, ფრინველი, ხოლო მათ ირგვლივ მოთავსებული წარწერის გარშემო, მეორე წრეში – ცხრა ანთროპომორფული ფრთიანი ფიგურა (სერაფიმათა და ქერუბიმთა გამოსახულებები აქ არ არის), რომელთა გარე, მესამე წრეში წარმოდგენილია ზოდიაქოს ნიშნები, აქაც, მზითა და მთვარით ექვს-ექვსად დაყოფილი. ამასთან, თუ სვეტიცხოვლის ფრესკაზე, პირველი და მეორე წრეების ფიგურათა მზერა მაცხოვრისკენ არის მიმართული, დეკულუს ეკლესიის ფრესკის მეორე წრეში განთავსებულ ფიგურათა მზერა მაყურებლისაკენ არის მიბრუნებული. დეკულუს ეკლესიის მოხატულობაზე, პირველ, მაცხოვრის წრეში გამოსახულ ფიგურებთან მითითებულია მათი სახელებიც (სვეტიცხოვლის ასეთივე ფრესკაზე სახელები არ იკითხება): ფრთიან ყმაწვილთან – Ματθαῖος („მათე“), ფრთიან ხართან – Λουκᾶς („ლუკა“), ფრთიან ლომთან – Μάρκος („მარკოზი“), ხოლო ფრინველთან, რომელიც არწივი

¹⁸⁸ ჩიხლაძე 2010, 245.

¹⁸⁹ დაწვრილებით ამ ფრესკის შესახებ იხ. ჩიხლაძე 2010, 245-246, 272-273.

უნდა იყოს – Ἰωάννης („იოანე“). ეს წარწერები და მათი სიმბოლური გამოსახულებები ადასტურებენ, რომ მაცხოვრის გარშემო წრეში ოთხი მახარებელი, ოთხი მოციქულია გამოსახული, ხოლო მათ გარშემო წრეში, რაოდენობიდან გამომდინარე – ანგელოზთა დასი.¹⁹⁰ გარდა ამისა, დეკულუს ეკლესიის ფრესკაზე ზოდიაქოს წრეში ჩახატულ ციურ ეტლებს მითითებული აქვთ თვე და ზოდიაქოს სახელწოდება, ასე მაგალითად: μάρτιος, δίνσμοც („მაისი“, „ტყუპი“) ან ἰούλιος, λέων („ივლისი“, „ლომი“). ქართულ ფრესკაზე ამგვარი წარწერები არ იკითხება. მსგავსი ტიპის, უფრო მარტივი მოხატულობები გვხვდება საბერძნეთის პლაცას წმ. იოანეს ეკლესიაშიც (Πλάτσα, XII ს.), რომელსაც სულ ორი წრე აქვს: მაცხოვარი და მის წრეში გამოსახული ოთხი მახარებელი, გარე წრეზე კი – ზოდიაქოს ნიშნები. მსგავსი ფორმის ფრესკა დასტურდება პელიონის მთის სოფ. მილიესის (Μηλιές) 1741 წელს აგებულ მთავარანგელოზთა ეკლესიაშიც (Ιερός Ναός Παμμεγίστων Ταξιαρχών), სადაც ცენტრალურ წრეში გამოსახულია მეფე (მეუფე?), მეორე წრეში ოთხი ფიგურა – წელიწადის დროები, ციური ეტლები კი მათ გარშემო, მესამე წრეშია.¹⁹¹ კიდევ ერთი ამგვარი ტიპის ფრესკა გამოსახულია ათონის დიდ ლავრაში: ცენტრში არის მაცხოვარი ოთხი მახარებლის ფრთიანი სიმბოლოებით – ყმაწვილით, ხარით, ლომითა და არწივით, მათ გარშემო, მეორე წრეში გამოსახულია ორი სერაფიმი, ორი ქერუბიმი და ანგელოზთა შვიდი დასი, გარშემორტყმული წარწერიანი წრით, ხოლო მესამე წრეში წარმოდგენილია ციური ეტლები, მიმართული წარწერის საპირისპიროდ, მარჯვნიდან მარცხნივ, დაყოფილი ექვს-ექვსად მზითა და მთვარით, რომლებიც ჩასმულია არა თევზები/ვერძსა და ქალწული/სასწორს შორის, როგორც ზემოაღნიშ-

¹⁹⁰ გუნია 2003.

¹⁹¹ Τοιχογραφία 2020.

ნულ ფრესკებზე, არამედ კირჩხიბი/ლომსა და თხისრქა/მერწყულს შორის.¹⁹² მთლიანობაში, ამგვარი სახის მოხატულობა მომდინარეობს მზე-ჰელიოსისა/მითრას და წელიწადის ჟამთა ცვლის,¹⁹³ ზოდიაქოს ციკლის, „დროის ბორბალის“ გამოსახულებებიდან, რომლებიც ძველ სამყაროში და ახ. წ.-ის პირველ საუკუნეებში შენობათა გაფორმების გავრცელებულ მოტივს წარმოადგენდა.¹⁹⁴ ქრისტიანულ ხელოვნებაში მას სხვაგვარი

¹⁹² ეს ფრესკა საზოგადოებას გააცნო კიევში მდებარე იონას მონასტრის არქივის-კოპოსმა იონა ჩრეუპანოვმა, რომელმაც ათონის მთაზე მომლოცველობითი მოგზაურობის შემდეგ ამ მოხატულობის ფოტო საკუთარ ფეისბუქ-გვერდზე განათავსა (*Архиепископ Иона на Афоне* 2017). მოხატულობის დათარიღება აქ მითითებული არ არის, თუმცა საფიქრებელია, რომ იგი გვიანდელ პერიოდს უნდა ეკუთვნოდეს.

¹⁹³ მზისა და ზოდიაქოს ნიშანთა მსგავსი ტიპის მოზაიკა მეტად პოპულარული იყო ანტიკურ სამყაროში, განსაკუთრებით, რომაული გავლენის ქვეყნებში. იგი ასახავს მზისა და მითრას, როგორც მზის ღმერთის კულტს. მითრას კულტი შერწყმული ქალდეელების ვარსკვლავთა თაყვანისცემასთან რომაელებმა ახლო აღმოსავლეთთან, სპარსეთთან და შუამდინარეთთან ურთიერთობისას შეითვისეს. იგი შემდგომში იმდენად გავრცელდა, რომ მზე-მითრას თავად იმპერატორებიც სცემდნენ თაყვანს და მისმა პოპულარობამ მესამე საუკუნემდე გასტანა (Nye 1923, 56). მოღწეულია მითრასა (ე.წ. “Mithras Tauroctonus”) და ზოდიაქოს ციკლის ჰედერნაპაიმის გამოსახულება (Nye 1923, 56-57, ფიგ. 7), მიუნსტერის მოზაიკა (გერმანია, III ს-ის შუა ხანები), სადაც ცენტრალურ ადგილას გამოსახულია მზის ფიგურა სხივებიანი გვირგვინით, მის გარშემო - ზოდიაქოს ნიშნები, ამ წრის გარეთ კი წლის ოთხი დროის გამოსახულებაა წარმოდგენილი (Şahin 2009, 98, N 5, ფიგ. 6, 7).

¹⁹⁴ ჰელიოსისა და ზოდიაქოს ნიშანთა მსგავსი ტიპის მოზაიკა დასტურდება IV-VII სს-ში ანტიკურ პალესტინაში, სადაც მას სინაგოგების შესასვლელში იატაკის მოზაიკაზე გამოსახავდნენ, როგორც მაგალითად ჰამათ-ტიბერიასის სვერუსის სინაგოგაში, სადაც ჰელიოსი, რომელიც ხელოვნების გავლენით, გამოსახულია, როგორც „Sol Invictus“, სხივებიანი გვირგვინით და ხელში სამყაროს მოდელით (IV ს.; Şahin 2009, 100-101, ფიგ. 11, 12; Wilson 2018), ან ბეთ’ ალფას სინაგოგაში, სადაც ჰელიოსი ასევე სხივებიანი გვირგვინით არის შემკული (VII ს.; Şahin 2009, 102-103, ფიგ. 13; Wilson 2018). ორივე შემთხვევაში, ჰელიოსს გარე, მეორე წრეში, ციურ ეტლთა ნიშნები ახლავს (მზისა და მთვარის მიერ ზოდიაქოს ნიშანთა ექვს-ექვსად გაყოფის გარეშე, როგორც ეს სვეტიცხოველშია), მეორე წრის გარეთ კი, ოთხ კუთხეში, წელიწადის ჟამებია დახატული. ამგვარი გამოსახულების გამოსახვის მიზეზის შესახებ უილსონი წერს: “A popular belief is that the motif functioned as a calendar. Helios represents the day, the stars behind him the night, the zodiac are the 12 months, and the 4 seasons represent the year. Some consider it to be a liturgical calendar, a symbolic reminder to the community of their annual rites and

შინაარსი მიეცა. მოხდა მისი გადააზრება ფსალმუნის შემდეგი მუხლის მიხედვით „ყოველი სული აქებდით უფალსა“ (ფსალ. 150.6) და აპოკალიფსური¹⁹⁵ გაგება შეიძინა.

მსგავსი ტიპის მოხატულობა წარმოდგენილი იყო ქაშვეთის ტაძარშიც, რომელიც ქაშვეთის ახლანდელ ეკლესიამდე იდგა თბილისში. ეს ტაძარი აშენდა ეკლესიის წინამძღვრის, ფილიპე დეკანოზის რჩევით, გივი ამილახვრისა¹⁹⁶ (გარდ. 1754 წ.) და მისი მეუღლის, ბანგუა ორბელისძის ასულის მიერ და იკურთხა 1753 წლის აპრილში, ხოლო მოიხატა ერთი წლის შემდეგ, 1755 წელს, გივი ამილახვრის ძმისწულის, დავითის დაკვეთით, მხატვარ ნიკოლოზ აბხაზის მიერ, მაგრამ მის მიერ შესრულებული ფრესკები 1810 წელს გენერალ ტორმასოვის მიერ ეკლესიის „რესტავრაციამ“ შეიწირა. ეკლესია და გუმბათი ხელახლა მოიხატა 1817-1818 წლებში და დაერთო ქართული ასომთავრული და რუსული წარწერები, როგორც ივარაუდება, იმავე მხატვრის მიერ, ვინც ფრესკებით ანჩისხატის ტაძარი გაამშვენა.¹⁹⁷ გუმბათისა და გუმბათის ყელის უცნობი მხატვრის ამ ახალ მოხატულობას აღწერს¹⁹⁸ კალისტრატე ცინცაძე, რომე-

religious ceremonies“ (Wilson, 2018). ამ ტიპის გამოსახულებები, ცენტრში ფიგურით, გარე წრეში ზოდიაკოს ნიშნებითა და მათ გარეთ ოთხ კუთხეში წელიწადის დროებით, შემორჩენილია პარიზისა და მოდენას ხელნაწერებშიც (Nye 1923, 55, ფიგ. 5-6).

¹⁹⁵ ჩიხლაძე 2010, 245.

¹⁹⁶ ეს ის გივი ამილახვარია, რომელმაც მეფე ერეკლე II-ის ზეობისას სვეტიცხოვლის აღმოსავლეთ ნაწილის სამკომპიანი გალავანი განაახლა (Хатроев 1900, 275).

¹⁹⁷ ცინცაძე 1994, 17-21. კალისტრატე ცინცაძის თანახმად, „ხელოვნების თვალსაზრისით კი ის [ახალი მოხატულობა] წარმოადგენდა საშუალოზე უფრო მდარე ნაწარმოებს“, ხოლო თავად „მხატვარი უეჭველად იმყოფებოდა ბაროკოს სტილის გავლენის ქვეშ“ (ცინცაძე 1994, 21).

¹⁹⁸ ზ.ქოქრაშვილი მიუთითებს, რომ „თბილისის ქაშვეთის წმინდა გიორგის ეკლესიაში, 1755 წ. მოხატული 12 ეტლის (ზოდიაკოს) და მათი შესაბამისი 12 მოციქულის გამოსახულებები 1810 წელს გადაათურეს“ (2001, 46; ამას იმეორებს მ. ცაგარელიც, 2007, 103), თუმცა კ. ცინცაძე გარკვევით წერს, რომ „1755 წელს ქაშვეთის კედლები მოუხატვინებია ნიკოლოზ აბხაზისათვის. რა შინაარსისა და რა ღირსების იყო ნიკოლოზ აბხაზის ნაწარმოები, ჩვენ არ ვიცით, - იმ მხატვრობას ჩვენ დრომდე არ მოუღწევია და არც მისი აღწერილობა შენახულა“

ლიც შენიშნავს, რომ გუმბათში გამოსახული იყო მამაღმერთი საბათი, საბათის მარცხნივ – მზე, მარჯვნივ კი მთვარე და ვარსკვლავები, ხოლო „გუმბათის ყელის თორმეტ სარკმელშუა ადგილებზე მოთავსებული იყო (ზემოდ) მოგრძო სიმრგვლეში ამა თუ იმ თვის ზოდიაქოს ნიშანი, შემდეგ (ძირს) – თვის სახელი, ქვემოდ – მოციქულის სახელი, კიდევ ქვემოდ – თვით მოციქული და სულ დაბლა ყვავილების გვირგვინში ბერძნული X, ანუ ეგრეთ წოდებული ანდრიას ჯვარი... გუმბათის ყელის სურათების შესახებ უნდა ითქვას, – აღმოსავლეთის სარკმლის მარჯვნივ დახატულ-დაწერილი იყო:

1. ღრიანკალი, „ოქტომბერი“, მოციქულის სახელი („პავლე“) და პავლე მოციქული,

2. (რიგი: სამხრეთ-დასავლეთ-ჩრდილოეთ-აღმოსავლეთით) მშვილდოსანი, „ნოემბერი“ „ანდრია“ და ანდრია მოციქული,

3. თხის რქა, „დეკემბერი“, „იაკობ ძმა უფლისა“ და თვით მოციქული,

4. მერწყული, „იანვარი“, „თადეოზ“ და თვით თადეოზ მოციქული.

5. თევზი, „თებერვალი“, „სიმეონ“ და თვით მოციქული,

6. ვერძი, „მარტი“, „ფილიპე“ და თვით მოციქული,

7. კურო, „აპრილი“, „თომა“ და თვით მოციქული,

8. მარჩბივი, „მაისი“, „მატე“ და თვით მოციქული,

9. კირჩხიბი, „ივნისი“, „ბართლომე“ და თვით მოციქული.

10. ლომი, „ივლისი“, „იაკობ ზებედესი“ და თვით მოციქული,

11. ქალწული, „აგვისტო“, „იოანე ღვთისმეტყველი“ და თვით იოანე ღვთისმეტყველი, და

(ცინცაძე 1994, 20). შესაბამისად, კ.ცინცაძე აღწერს ახალ, 1817-1818 წლების მონათულობას. მეორე მხრივ, ვფიქრობთ, არ არის გამორიცხული, რომ ახალ მხატვარს მხოლოდ განეახლებინა „რესტავრაციით“ დაზიანებული ფრესკები.

12. სასწორი, „სექტემბერი“, „პეტრე“ და თვით პეტრე მოციქული“.¹⁹⁹

აქვე დავძენთ, რომ მსგავსი ტიპის წარწერები დასტურდება ზემოხსენებულ დეკულუს მონასტრის მოხატულობაშიც, სადაც თითოეული ციური ეტლის გამოსახულებასთან აღნიშნულია შესაბამისი თვე და ზოდიაქოს ნიშანი.

ასტროლოგიურ ნიშანთა მოციქულებთან დაკავშირება, როგორც უკვე ითქვა, ეყრდნობა იოანეს სახარებას, სადაც ნახსენებია „თომა, რომელსა ერქუა მარჩბივ“ (იოანე, 20.24, 21.2), სადაც „მარჩბივი“ გაგებულია ციურ ეტლად. მიუხედავად ამისა, მაცხოვრის თორმეტი მოციქულის თორმეტ ზოდიაქოსთან დაკავშირებას არ გააჩნია მყარი ტრადიცია და მათი დაკავშირება ხშირად სხვადასხვა ავტორთან თუ ქვეყანაში განსხვავებულია. მნიშვნელოვან სხვაობას იძლევა ამ თვალსაზრისით სულხან-საბა ორბელიანის *სწავლანი*. აქვე მივუთითებთ ასტროლოგ მ.ცაგარელისეულ,²⁰⁰ როგორც თავად წერს, ყველაზე გავრცელებულ ვარიანტს ამ დაკავშირებისა:

ციური ეტლი	ცაგარელი	ს.-ს.ორბელიანი	ქაშვეთი
ვერძი	პეტრე	პეტრე	ფილიპე
კურო	სიმონი (ზებედესი)	ლუკა	თომა
ტყუბი	იაკობ უმცროსი	თომა მარჩბივი	მათე
კირჩხიბი	ანდრია	სვიმეონ განხერხილი	ბართლომე
ლომი	იოანე	მარკოზი	იაკობი (ზებედესი)
ქალწული	ფილიპე	იოანე	იოანე
სასწორი	თომა	მათე	პეტრე
დრიანკალი	ბართლომე	იაკობი	ჰავლე
მშვილდოსანი	იაკობი	ბართლომეოს	ანდრია
თხის რქა	მათე (ლევვი)	ფილიპე	იაკობი (უფლის ძმა)

¹⁹⁹ ცინცაძე 1994, 23-24. იხ. აგრეთვე, ქოქრაშვილი 2001, 46-47.

²⁰⁰ ცაგარელი 2007, 107-109.

მერწყული	თადეოზი	პავლე	თადეოზი
თევზი	იუდა (შემდეგ მათე)	ანდრია	სვიმეონი

აშკარაა, რომ ეს სამი ჩამონათვალი ძირეულად სხვაობს ერთმანეთისაგან.

XVIII ს-ს მიეკუთვნება უნიკალური პოემა, რომელშიც ერთი მაღალი წოდების სასულიერო პირის ღვაწლი მეორე სასულიერო პირის მიერ აღწერილია ასტროლოგიის, ციურ ეტლთა და მათ ნიშან-თვისებათა გამოყენებით. ეს არის თბილისის სემინარიის რექტორის, იოანე ოსეს ძის (ოსეშვილის) მიერ ანტონ I კათოლიკოსის (1720-1788 წწ.) გარდაცვალებასთან დაკავშირებით დაწერილი ხოტბა-ეპიტაფია. ხოტბა შედგება 67 სტროფისაგან (სტრ. 034-0100),²⁰¹ ანტონ I-ის გარდაცვალების ასაკის, 67 წლის მიხედვით (0100). იგი დაწერილია 12 ციური ეტლის, 12 ზოდიაქოს დადებით ნიშან-თვისებებზე დაყრდნობით და მისი თითქმის ყველა სტროფი შეიცავს ანტონ I-ის ამა თუ იმ ასტროლოგიურ მახასიათებელს. ხოტბაში აღნიშნულია ავტორის დასავლური განათლება, მის მიერ ბერძნული ენის, ძველი ბერძნული და ბიზანტიური კულტურის, „დოღმატთა მაღალთ სამართლ-მადიდებლოთა“ (058) ცოდნა, რაც ეპიტაფიაში ასტროლოგიურ მხარესთან ერთად ფართოდ არის წარმოჩენილი. კერძოდ, ავტორი ბერძნული მითოლოგიიდან ახსენებს ჰერაკლეს ლათინიზებული ფორმით („*ღერკულესბრით ანუ ღერკულეს მისგან*“, 075), რამდენჯერმე იმოწმებს ჰომეროსს („*უმიროსისსა წინადადებათა მათ*“, 084; „*შთასხნა მას შინა ომიროსისნი იგი*“, 085), გრიგოლ ნაზიანზელს (034, 058, 091), ბასილი დიდს („*ვასილისებრით*“, 035), იოანე ოქროპირს (091), კირილეს (ალექსანდრიელს?) (058). ხოტბის

²⁰¹ ბაგრატიონი 1980, 302-313.

არაერთი ტაეპი ბერძნულ ენასთან ამჟღავნებს სიახლოვეს ან ბერძნულ ნასესხობებს შეიცავს („ეკლიპტიკასა“, 065; „აქსიომატიკებრად“, 084; „სკივრაკი“, 085; „რიტორ-მჭევრ-მეთქუეობა“, 065; „ფისიკოსობა“, 069; „ლეომეტრისობა“, 092; „ათ-ორად“, 095; „ოთხ-სტიხიობასა“, 096).

იოანე ოსეს ძე განადიდებს ანტონი დიდს, უწოდებს მას მზეს („მზეო საქართველოისაო“, 041; „მზეო სიტყუერო და ჩუენო განმადლეუბო“, 095), აღნიშნავს, თუ როგორ გლოვობს მას მთელი ქვეყანა, და მზესა და პლანეტებს ადარებს მას:

„გამოგასახა შენ შენთ მხედთ და მსმენთ გონებაჲმ
მზედ სიტყუერად ერთა საქართველოჲსთა,
მთოვარედ სავსედ ევროპიისათა მათ,
მთიებად წმიდად აზიელთ ნათესავთა
და აფრიკელთა კრონოსებრ ზედ დამჭურეტელთ“ (039).

ავტორი ანტონი დიდის ცხოვრებასა და ღვაწლს ციურ ეტლთა ამა თუ იმ ნიშან-თვისებას ამსგავსებს. ვერძი ასახავს ანტონი დიდის სიყრმეს (042), კურო არის „სიჭაბუკისა შენისა ყუაჲვილნი“ (043-044), კირჩხიბი – „მჭყე-ყოფა“ (045-046), მრჩობლი – „მრჩობლობანი... მეფის ძეობისანი“, „სულისა.. და ჯორცთა“ (047-052), ლომი – „მღუდელობა“, „ჰმა-ცემა საყვრისებრი მაღალი, გრიგორისებრი ანუ კვრილეებრი, დოღმატთა მაღალთ სამართლ-მადიდებლოთა“ (053-059), ქალწული – მონაზონება, ქალწულება (060-063), სასწორი – რიტორობა („ვამსგავსო შენი რიტორ-მჭევრ-მეთქუეობა / სასწორსა სწორსა, უელმოსა, მართებითს, / უელლიპტიკოს ეკლიპტიკასა სრულსა“, 064-067), ღრიანკალი – „ფისიკოსობა“, (სულთა) მკურნალობა (068-074), მშვილდოსანი – ფილოსოფოსობა (ავტორი ახსენებს ანტონი დიდის სჰუკალს: „რომელნი-იგი სჰუკალ-მრავალ-ფასობდენ“, 075-086), თხის რქა – ღმრთისმეტყველება (აქ ნახსენებია ანტონი დიდის ნაშრომები: დოღმატიკაი, მისტიკაი, მორალიკაი, ითიკაი, 087-091), წყლის საქანელი – „ლეომეტრი-

სობაი“ (092.1-2), თევზი – „მათემატიკოსობა“ (092.3-5). აღსანიშნავია, რომ ავტორმა ორი ზოდიაქოს, ტყუპებისა და კირჩხიბის ადგილები გადაანაცვლა, რაც არ არის გამოწვეული შეცდომით, რადგან იგი მათ შესაბამის ნუმერაციას ურთავს: „*მესამედ ცნობილ ეტლად მზისა კირჩხიბი*“ (045), „*მეოთხედ გვხრნეს მზისა ეტლობა მრჩობლის*“ (047). როგორც ჩანს, ავტორს სურდა, ჯერ ანტონი დიდის ცხოვრებაზე, მის სიყრმეზე (ვერდი), სიჭაბუკესა (კურო) და მხცოვანებაზე (კირჩხიბი) ელსაუბრა და მხოლოდ შემდეგ – მის ღვაწლზე.

ეპიტაფიის ბოლო სტროფებში ავტორი ანტონი დიდის ცხოვრებას ადარებს მზის ერთი წლის მოქცევს, რომლის განმავლობაშიც იგი 12 ციურ ეტლს გაივლის:

„ერთგზისვე ჰქმენ შენ მოქცევა ეტლთა შენთა,
რომელი მზეებრ ათ-ორად აღგირიცხვენ“ (095),
„მზეებრ თითონი ეტლნი რა წარმოსცალენ
და პლანიტთამებრ ცანი რა შემოიმგრგულენ...
წარსდევ მზისა მის, მზისა შემოქმედისა,
პირველისა მის ნათელთ-მექმის ნათლისა“ (097-098).

ხოტბაში წარმოდგენილია კოსმოლოგიური შინაარსის მონაკვეთიც, შვიდი პლანეტის შვიდი ცა (ორბიტა), რომელთაც აქვთ „თითონი რამე ნიჭნი“ და ოთხ სტიქიონს (ცეცხლი, ჰაერი, წყალი, მიწა) მართავენ:

„ჰქონან პლანიტთა შვდთავე მოქცევასა
თვსთა ცათასა თითონი რამე ნიჭნი
ცხოველთა მიმართ და უცხოველთთ ნივთთა,
რომელნი ჰმართვენ ოთხ-სტიხიოებასა
ნივთთა ნაზავთა და სხეულევანთასა“ (096).

კიდევ ერთხელ მივუთითებთ, რომ ერთი სასულიერო პირის მიერ ასტროლოგიური მახასიათებლებით მეორე სასულიერო პირის შემკობა ქართულ ლიტერატურაში სრულიად უნიკალურ შემთხვევას წარმოადგენს.

ასტრონომიულ-ასტროლოგიური შინაარსის თხზულებებს შეიცავს ამვროსი წილკნელ-მანგლელ ყოფილი ნეკრესელის მიერ შედგენილი H 1283 ნუსხა (XVIII ს.), რომელშიც ეკლესიის მამათა (ტიმოთე ანტიოქიელი, სვიმეონ მესვეტე, სპირიდონ ტრიმიტუნტელი) ცხოვრებებისა და თხზულებების, საღვთისმეტყველო ტექსტების გვერდით შეტანილია ისეთი ნაშრომები, როგორიცაა *თორმეტის ბურჯის ვარსკვლავთა სახელები, სამთვარიო მართალი და ჭეშმარიტი და საეტლო მართალი და ჭეშმარიტი*.²⁰²

ამავე XVIII ს-ში, 1764 წელს არის გადაწერილი ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიული მუზეუმის K 598 ხელნაწერი, შემცველი ისეთი ასტრონომიულ-ასტროლოგიური ტექსტებისა, სადაც განხილულია მთვარისა და პლანეტების სიდიდეები, მზისა და მთვარის დაბნელება, ცის სარტყლები, მზის მოძრაობა ცის ეტლთა მიხედვით, ვარსკვლავები და მათი მდებარეობა, ამასთანავე კი მოცემულია ვარსკვლავთა არაბულ-სპარსული და ლათინური სახელწოდებები, რომელთა შორისაც ნახსენებია „fidicula“ ანუ ქნარის თანავარსკვლავედი.²⁰³

გვიანდელი პერიოდის ასტროლოგიურ ნაშრომთაგან აღსანიშნავია 1799 წლით დათარიღებული Q 1464 ხელნაწერი, რომელშიც დაცულია კრებული *ეფიმერტე ანუ ვარსკვლავთმეტყულობა*.²⁰⁴ კრებული ითარგმნა ქ. ბაღდადში, სომხური ენიდან („ერმანის წიგნურის ენისაგან“, 3v; „ერმანის გვარის ღუდელი ვართ“, 5r), ახალციხელი სომეხი მღვდლის, აბრაჰამ

²⁰² ასტრონომიული ხელნაწერები საქართველოში 2015.

²⁰³ ასტრონომიული ხელნაწერები საქართველოში 2014, 10.

²⁰⁴ „ეფიმერტე“ მომდინარეობს ბერძნული სიტყვიდან ἐπιμερίς („ყოველდღიური“), რომელიც წარმოადგენდა კალენდარულ-ასტრონომიულ ცხრილებს, ხოლო მოგვიანებით მათ დაემატა სხვადასხვა წინასწარმეტყველებები და მისნობები. მსგავსი ტიპის კრებული ჩამოყალიბდა XVII ს-ში სომხურ წრეებში, რის შემდეგაც რამდენჯერმე გამოიცა, მათ შორის, პირველად - 1748 წელს. ვინაიდან კრებულის დასახელება მკითხველისთვის უცხო იყო, მისი სათაური დამანიხდა და პოპულარული გახდა „ეფრემვერდის“ სახელწოდებით.

ყაზაზი ჰაპას ძის მიერ, ქ. ბაღდადს, ვეზირ სულეიმანის კარზე 30 წლის განმავლობაში ტყვეობაში მყოფი ვახნელი გიორგი ღონღაძისათვის, ლეკების მიერ დახოცილი მისი დედ-მამისა და ძმის სულთა საოხად (3r, 4rv, 147rv). ხელნაწერში მოცემულია ზოდიაქოთა ქართული, სომხური და არაბული სახელწოდებები (6v), რომელთაგან აღსანიშნავია „ტყუბი“, „მორიელი“, „შვილდოსანი“, „თხის რქიანი“ და „მეწყელე“²⁰⁵ (მთარგმნელი ხელნაწერის შესავალ ნაწილში მიუთითებს, რომ არ ფლობს სათანადოდ ქართულ ენას, 5r), 1799-2040 წლების ცხრილი თითოეული წლის მფარველთა ანუ „თორმეტი მამასახლისის“ (მაგალითად, 1801 წლის მფარველად მითითებულია მშვილდოსანი) და თითოეული მათგანის მფარველობის დროს წლის გარემოებათა წინასწარმეტყველური დახასიათებით²⁰⁶ (7r-14v, 26v-32v). ხელნაწერში დაცულია აგრეთვე ცხრილი მზის მოქცევის 28-წლიანი მუდმივი კალენდრით 1799-1882 წლები-სათვის, სადაც წლის მფარველის მითითებასთან ერთად დახასიათებულია წლის ამინდი და გარემოებები (84v-116r). ტექსტის მომდევნო თავში, რომელიც სავარაუდოდ, ცნობილი მისნობის,

²⁰⁵ აღსანიშნავია აგრეთვე, ხელნაწერში მითითებული თვეების სახელწოდებებიც: „იანვარი, თებერვალი, მარტი, აპრილი, მაისი, თიბათვე, კათათვე, მარიობა, ენკენისთვე, ღვინობა, გიორგობა, ქრისტისშობა“ (Q 1464, 48v).

²⁰⁶ ასე მაგალითად, 2024 წლის მფარველი არის კირჩხიბი, ხოლო „როცა კიბორჩხალი იყოს წლის უფალი, გაზაფხული ძლიერი და ქარიანი იქმნის, ყოველნი ნაყოფნ მიმცემნი განიხრწნებიან, ღვინო ცოტა მოსაგები კარგი იქმნას, მაგრამ წვიმამ იცოტაოს, ნადირთა და პირუტყთ სიკუდილი და სიმწუხრე იქმნას ქვეყანასა ზედა, პირუტყუთ საძოვარი და ალაგალაგს კალია გაჩნდეს, ზამთარი ძვირი იყოს და ქარიანი, შემოდგომა გაგრძელდეს, მაგრამ კი ცივი. ვინც გაუძღურდეს, მეტად შესჭირდეს ჭირისაგან“ (Q 1464, 28r). მდრ. ბერძნული ხელნაწერი Cod. 7 (B 33 sup.) (XV ს., f. 93), სათაურით „ზოდიაქოთა მმართველობა-მამასახლისობის შესახებ“ (Περὶ τῆς τῶν ζῳδίων βασιλείας), რომელშიც ნათქვამია: „ვერძის მეფობისას, წელი მშვიდი იყოს, ზამთარი - ტუბილი, სამეფოთა მშვიდობა, თესლი კეთილნაყოფიერი, გაზაფხული წვიმიანი, ბალახეული მრავალი, ცხვართა და ფუტკართა გამრავლება, ველურ მხეცთა სიკვდილი, რძე - უხვი“ (CCAG, 3, 1901, 30-31).

„ეზრას კალანდის“²⁰⁷ (იხ. ზემოთ Sin. 38, A 38) ფრაგმენტს წარმოადგენს, თუმცა მასზე უფრო ვრცელია, წლის გარემოებათა დახასიათება ხდება ახალი წლის ამა თუ იმ კვირის დღეს დადგომის მიხედვით („თუ რომ ახალწელიწადი შაბათს გათენდეს“, 33r). მსგავსი შინაარსისაა ხელნაწერის კიდევ ერთი თავი, „საჩვენებელნი სამუდამონი წლის თორმეტს თვეზედ“, სადაც იანვრის პირველი დღის მიხედვით ხასიათდება მთელი წელი, ხოლო 2-5 იანვრის მიხედვით – წლის ბოლო 4 თვე და დაწვრილებით არის დახასიათებული წლის თითოეული თვის თითოეული დღის ამინდი (51r-64v). ხელნაწერში დაცულია „საეტლო“, 12 ზოდიაქოს („გოდლის“) ნიშან-თვისებები და მათში დაბადებულ ადამიანთა დახასიათება, თუ რას განაგებენ ციური ეტლები ადამიანში და რომელ ქვეყნებს მართავენ (69r-80r), სტიქიონები სამ-სამი ზოდიაქოს მიხედვით;²⁰⁸ „სამთვარიო“, „შობა მთვარისა“ 12 თვის ზედნადებებით (16r-26r), მთვარის მდებარეობა ციურ ეტლებში წლის თითოეული თვის თითოეულ დღეს შესაბამისი ცხრილებით (121v-127r, 134v-135r) და მისნობა ამაზე დაყრდნობით (127r-129v, 136r-144v). ხელნაწერში მოცემულია „ვარსკვლავთ სახე“, ორ სვეტად ჩამოთვლილ უძრავ ვარსკვლავთა, ჩრდილოეთისა და სამხრეთის თანავარსკვლავედთა და მათი ვარსკვლავების რიცხვის მითითებით, მთლიანობაში 1832 ვარსკვლავით (81r-83r).²⁰⁹ რამდენიმე შენიშვნა და წინასწარმეტყველება ეხება იმასაც, თუ საიდან გამოჩნდება „კუდიანი მასკვლავი“ ანუ კომეტა და რისი მომასწავებელია იგი („თუ აღმოსავლეთით გამოჩნდეს, სპარ-

²⁰⁷ ამ მისნობიდან ხელნაწერში დაცულია მხოლოდ პარასკევის მისნობის ბოლო ნაწილი და შაბათის მისნობა, რომლებიც უფრო ვრცელია, ვიდრე „ეზრას კალანდის“ შესაბამისი ტექსტი ს.ყუბანეიშვილის გამოცემაში, 1946, 30-31.

²⁰⁸ „ტყუბი, სასწორი, მეწყლე არიან ქარიანი, მამისითნი, დღიურნი, ცხელნი, რბილნი, და არიან ზოჰალისა და ოტარიტის ბრძანებათა შინა“ (80rv).

²⁰⁹ *ეგრემ-ვერდის* ამავე სახის ჩამონათვალში 1332 ვარსკვლავია აღრიცხული (*ეგრემ-ვერდი* 1990, 51-52).

სთა და თურანელთა სიკვდილი იყოს“, 148rv); მზისა და მთვარის დაბნელებები და წინასწარმეტყველებები მათზე დაყრდნობით („ჩვენებანი თორმეტს თვეზედ წლისა, თუ რა მოხდებიან მთვარისა და მზის დაბნელებით“, ან „თუ ცის სარტყელი შეიკრას აღმოსავლეთისაკენ“, ან „თუ დასავლეთისაკენ შეიკრას“, 33v-34r). ტექსტს ახლავს რამდენიმე ცხრილი.²¹⁰

ზემოგანხილული ხელნაწერის ტექსტი გარკვეულწილად ემთხვევა, თუმცა მთლიანობაში მნიშვნელოვნად სხვაობს 1897 წელს გამოცემული მსგავსი სახელწოდებისა და მსგავსი ტიპის ნაშრომისაგან *ეფიმერტე ანუ ეფრემ-ვერდი, რომელშიაც მოთავსებულია ვარსკვლავთა მრიცხველობა, მოსწავებანი სამუდამო მომავალ წლებების შესახებ, ნამდვილი ეტილის გაგება ადამიანისა და რომელიც კიდევ რამდენჯერმე (1910, 1912, 1990) გამოქვეყნდა უმნიშვნელო ცვლილებებითა და შემატებებით. ეფრემ-ვერდის გამოცემის სატიტულო გვერდზე აღნიშნულია, რომ იგი ამავე სახელწოდების სომხური წყაროდან თარგმნა კ.გრიგორიანც-ყაზახელმა. გამომცემლის თანახმად, ეფიმერტე რამდენიმე ათასი წლის წინ იყო დაწერილი, ხოლო მისი სომხური ტექსტის ერთ-ერთი გამოცემა 1886 წელს თბილისში გამოქვეყნდა. იგი მკითხველს არწმუნებს, რომ ცის მნათობებს დიდი გავლენა აქვთ ადამიანებს და ამ წიგნის მეშვეობით შეუძლიათ გაფრთხილდნენ და აარიდონ საკუთარ თავს სხვადასხვა უბედურება.²¹¹ გამოცემაში მოცემულია ცნობები მზისა და მთვარის შესახებ და მათი დაბნელებები, მზისა და მთვარის*

²¹⁰ ხელნაწერში დაცულია, აგრეთვე, ხალხური მკითხაობის რამდენიმე ხერხიც: „თუ რომ გინდოდეს შეტყობა, რომ მგზავრი რა საქმეზედ არის“, სადაც მოცემულია მრგვალი ცხრილი და მისი გამოყენების წესები (67v), „მთვარის შობის“ შეტყობის ხალხური მეთოდი („თუ ინატროს ვინმემ შეტყობა, თუ რომელ წამს მთვარე იშობების, ადავსოს ერთი ვერცხლის თასი ზღვის წყლითა და ჩაყაროს წყალში ზეთსხილის ხის ნაცარი. როცა მთვარე იშობის, აირევა ის ნაცარი და იგი წყალი აინდურევს“, 121r), მკითხაობა ჰორიზონტალური ხაზებისა და წერტილების მეშვეობით (130r-131r და გრძელდება 65r-66v), იხ. ამავე ხელნაწერის 132r-134r.

²¹¹ *ეფრემ-ვერდი* 1910, IV-V.

წელიწადი, კომეტები, უძრავი ვარსკვლავები, ცნობები შვიდი პლანეტისა და თორმეტი ზოდიაქოს შესახებ, ქორონიკონის, მზის, მთვარის, მუდმივ და უძრავ დღესასწაულთა ანგარიში, ზედნადებები, მათთან ერთად კი წინასწარმეტყველებები 1897-2036 წლებისა მზის მოქცევის 28-წლიანი ციკლით, რაც Q 1464 ნუსხის ტექსტს ნაწილობრივ ემთხვევა. ამავე წიგნში გვხვდება ქარიშხლის, წვიმის და ა.შ. საყოფაცხოვრებო მომასწავებელი ნიშნები, ბავშვის დაბადების დღის ანგარიში, ბრძენთა აზრები, სიზმრის ახსნა და სხვ.

ვრცელი ასტრონომიულ-ასტროლოგიური კრებული (A 1580) შეადგინა 1814 წელს დავით თუმანოვმა. კრებულში მოცემულია კალენდარი, სამისნო-სამკითხაო მონაკვეთები, საეტლოები და სამთვარიოები, ქორონიკონთა განმარტებები, ცის ეტლთა (ბურჯთა) ცხრილი თანდართული ნახაზებით, „დღენი ახალ-მთვარისანი“ 30-დღიანი ცხრილით და შესაბამისი ასტროლოგიური წინასწარმეტყველებით, ცუდ და კარგ დღეთა ჩამონათვალით, „სამთვარიო მართალი და ჭეშმარიტი“, 1815-1837 წლების ზედნადებთა გაანგარიშება, „ველთა“, აღდგომის ქორონიკონი, ტექსტი 7 მნათობის შესახებ იმ დღეების მითითებით, რომელთაც ისინი განეკუთვნებიან. აღსანიშნავია ხელნაწერში ჩახაზული წრეც, სადაც ერთმანეთის მიმდევრობით მოცემულია დედამიწის, ზღვის, ჰაერის, ეთერის, 7 პლანეტის, ვარსკვლავთა ცისა და მეცხრე ცის სფეროები.²¹²

XVIII-XIX სს-ის ასტრონომიულ-ასტროლოგიური თხზულებათაგან მოღწეულია „ველთა“, „საეტლო“ და „სამთვარიო“ კრებულების შემცველი ხელნაწერები. ასეთია, მაგალითად, S 4549 („ჟამნი“, 1763), რომელშიც დაცულია *ქორონიკონი მართალი და ჭეშმარიტი ხელთაზე გამართული*, A 291-ის (XIX ს.) *ხელთა ანუ საუკუნო კალენდარი*, ასევე „საეტლოს“ (Q 741, XVIII

²¹² ასტრონომიული ხელნაწერები საქართველოში 2014, 14-15.

ს.; Q 867, XVIII ს.; Q 586, 1822) და „სამთვარიოს“ (A 1026, XVIII ს.; Q 755, XVIII-XIX სს.; Q 1504, XIX ს.; H 920, 1844 წ.), და იმავდროულად ორივე ტიპის კრებულის შემცველი ნუსხები (Q 893გ, XIX ს-ის I ნახ.; H 1092, XIX ს.; Q 585, XIX ს.; Q 1328, XIX ს.; S 5237, 1864). ამავე პერიოდს მიეკუთვნება ასტრონომიული და ასტროლოგიური ცნობების შემცველი, როგორც ჩანს, რუსული წყაროდან ნათარგმნი H 2578 (XIX ს.), რომელშიც შეტანილია „საეტლო“ და „სამთვარიო“ კრებულები, მოცემულია ისეთი საკითხები, როგორიცაა კალენდრის მნიშვნელობა და სხვადასხვა სისტემის კალენდრები, მზისა და მთვარის მოქცევები („მთვარის მოქცევას ეწოდება ჯელთაში მეცხრამეტე წელიწადიანი დროება, რომლისა მიმდინარეობასა შინა შესრულებიან ყოველნი შესაძლებელნი ახალთა თანა მთვარეთა ცვლილებანი“),²¹³ ზედნადების გაანგარიშების წესი, დიდი ინდიქტიონის 532 წლიანი ციკლი, ასტროლოგიური წინასწარმეტყველებები, და სხვ. მხოლოდ ასტროლოგიური მასალა არის დაცული Q 1145-ში (XIX ს.), სადაც მოცემულია *ციურთა და მათთა მოძრაობათა... თუ რაოდენნი არიან ცანნი, ოთხთა დროთათვის წლისა, მზისა და მთვარის დაბნელებები, და მთვარის მდებარეობის მიხედვით კარგი და ცუდი დღეების ანგარიში, ზოდიაქოს ეტლთა და მათში დაბადებულთა დახასიათება, ქორონიკონი, სათვალავი ეტლებისა და საათისა დღიური და დამური საუკუნო* და სხვ.

XIX საუკუნეში, ხანგრძლივი წყვეტის შემდეგ, საქართველოში კიდევ ერთხელ დაფუძნდა ობსერვატორია. 1837 წელს ნარიყალაზე, იმავე ადგილას, სადაც მოწყობილი იყო საუკუნეების წინაც, გაიმართა პირველი მაგნიტურ-მეტეოროლოგიური ობსერვატორია,²¹⁴ ხოლო 1844 წლიდან იგი მსოფლიო ობსერ-

²¹³ საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა ტ. VI, 1953, 52.

²¹⁴ თბილისი 2002, 517.

ვატორიათა ერთიან სისტემაში გაერთიანდა და სრულფასოვანი მაგნიტურ-მეტეოროლოგიური დაკვირვებები დაიწყო. მიუხედავად ამისა, აღნიშნული ადგილი ამ მიზნისათვის მოუხერხებლად ჩაითვალა, რის გამოც ობსერვატორია გადაიტანეს ავლაბარში, შემდეგ კი 1860-1861 წლებში – კუკიაზე. XIX ს-ის 90-იან წლებში რუსი ასტრონომის, ს. გლაზუნაჰის მიერ აბასთუმანში ორჯერადი ვარსკვლავების პოზიციური დაკვირვებების შემდეგ, აღინიშნა ამ ადგილის საუკეთესო ატმოსფერული პირობები ასტრონომიული დაკვირვებებისთვის, რის შემდეგაც 1932 წლის 8 თებერვალს, დავით აღმაშენებლის ხსენების დღეს, აქვე დაარსდა აბასთუმნის ასტროფიზიკური ობსერვატორია,²¹⁵ ხოლო 1938 წლიდან თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში დაიწყო ასტრონომიის სპეციალისტთა მომზადება, ამასთან, 1937 წლიდან – *ასტრონომიული კალენდრის* წელიწდეულის გამოცემა. ქართველ ასტრონომთა აღმოჩენებს შორისაა კიბორჩხალსახის ნისლეულის ნათებაში მაღალი ხარისხის პოლარიზაცია, ორი კომეტა, ოთხი ახალი ვარსკვლავი, ორი ზეახალი ვარსკვლავი, 17 პლანეტასახის ნისლეული და 3 გალაქტიკურ ვარსკვლავთა ღია გროვა, რამდენიმე ასეული ვარსკვლავი წყალბადის ემისიური ხაზით სპექტრში. ფართოდ გავრცელდა ვარსკვლავთა სივრცული სიმკვრივის შესწავლის ე.წ. ვაშაკიძე-ოორტის მეთოდი.²¹⁶

საბჭოთა კავშირის პერიოდში ასტრონომიული მეცნიერება აღმავლობას განიცდიდა, ხოლო ასტროლოგიის, როგორც ცრუ მეცნიერების განვითარება მთლიანად შეჩერდა. საბჭოთა კავშირის არსებობის ბოლო წლებიდან, ე.წ. გარდაქმნის პერიოდიდან ასტროლოგია დასაშვები გახდა და მას საქართველოშიც აღმავლობის ხანა დაუდგა. გამოქვეყნდა დიდი რაოდენობით

²¹⁵ ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია 1975, 650-651.

²¹⁶ ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია 1975, 631.

ასტროლოგიური ლიტერატურა მასებისათვის. ამ შინაარსის ერთ-ერთი პირველი გამოცემაა „ეძიე ვარსკვლავი შენი“ (1991 წ.), სადაც დაბეჭდილი იყო მონაკვეთი ზემოგანხილული თხზულებებისა ეტლთა და შვიდთა მნათობთათვის (XII ს.), ასტროლოგ ჯონდი ტუნაშვილის ინტერვიუ, სხვადასხვა ასტროლოგიური მასალა, ძირითადად, 12 ზოდიაქოს თვისებათა და ამ ზოდიაქოებში დაბადებულ გამოჩენილ პირთა შესახებ, „გალური“ (დრუიდების) ჰოროსკოპი, „იაპონური“ (ჩინური) წლის ჰოროსკოპი და ა.შ. უკანასკნელ ხანებში გამოქვეყნდა პროფესიონალ ასტროლოგთა გამოცემებიც: ზ. ქოქრაშვილის ბიბლიურ ჰატიოსან ქვათა და ეტლთა შესახებ (2001), რომლის პირველი ნაწილი ეტლთა და შვიდთა მნათობთათვის ფრაგმენტებს ეყრდნობა, მიხეილ ცაგარელის ზოდიაქოს ნიშნების თორმეტტომეული (2006-2008) და მისივე ვარსკვლავები გვამცნობენ (2007), ასტროლოგიური ტრაქტატი ზოდიაქოს ნიშანთა შესახებ (2007), რამაზ გიგაურის ზოგადი ასტროლოგია (2022), მისივე ადამიანი და ასტროლოგია (2022), და ა.შ.

2015 წელს, შოთა რუსთაველის ფონდის ხელშეწყობით, საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნულმა ცენტრმა და ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტმა განახორციელეს მეტად მნიშვნელოვანი ერთობლივი პროექტი, შეიქმნა მონაცემთა ინტერაქტიური ბაზა ასტრონომიული ხელნაწერები საქართველოში, რომელიც ასტრონომიულთან ერთად ასტროლოგიური შინაარსის ნუსხებსაც მოიცავს. მასში აღრიცხულია 300 ქართული, 60 არაბული და სპარსული ასტროლოგიური, კოსმოლოგიური თუ ქრონოლოგიური ხელნაწერი, რომელთაც ერთვის ნუსხებში დაცულ თხზულებათა მოკლე აღწერილობა და დახასიათება (ე.წ. „ბიულეტენი“).

მიუხედავად იმისა, რომ იმ დიდძალი მასალიდან, რომელიც ასტრონომიულ-ასტროლოგიური შინაარსის ქართულ ხელნაწერებშია დაცული, მხოლოდ გარკვეული რაოდენობის

გამორჩეული ნაშრომებისა და მათ შემოქმედთა შესახებ მივუთითეთ, ნათელია, რომ ამ მეცნიერებას მეტად ხანგრძლივი ფესვები აქვს ჩვენს ქვეყანაში, მისი კვალი ჩანს ლაპიდარულ წარწერებში, ფრესკებში, წერილობით წყაროებსა თუ ეთნოკულტურაში უხსოვარი დროიდან დღემდე. ნათელია ისიც, რომ მეზობელ სახელმწიფოთა გამუდმებული შემოსევების გამო, რომლებიც აფერხებდნენ ქვეყნის განვითარებას და კულტურულ დაქვეითებას იწვევდნენ, იკარგებოდა საუკუნეების განმავლობაში დაგროვილი ცოდნა და წერილობითი ძეგლები, თუმცა ძნელბედობის ქამის გავლის შემდეგ ასტრონომია-ასტროლოგიის მიმართ კვლავ დიდი ინტერესი იჩენდა თავს. ქართულ ენაზე იქმნებოდა ასტრონომია-ასტროლოგიური შინაარსის ორიგინალური ნაშრომები და ითარგმნებოდა მდიდარი ლიტერატურა ბერძნული, სპარსული, არაბული და მოგვიანებით სომხური ენებიდან, როგორც წმინდად სამეცნიერო ტექსტები, ისე მასებისათვის საეტილო, სამთვარიო, ბრონტოლოგიური შინაარსის საყოფაცხოვრებო-ყოფითი კრებულები, რომლებიც, მიუხედავად იმისა, რომ ეკლესიისათვის ასტრონომია-ასტროლოგია შეუწყნარებელი იყო, ხშირად სასულიერო ხასიათის ტექსტებთან ერთად ერთსა და იმავე კრებულებში იყო ჩაწერილი. ასტრონომია-ასტროლოგიის ღრმა სამეცნიერო ცოდნა ჰქონდათ ისეთ უდიდეს ქართველ მოღვაწეებს, როგორიც იყო დავით აღმაშენებელი, ვახტანგ VI, სულხან-საბა ორბელიანი, რომელთაც ამ მეცნიერების საქართველოში განვითარებისათვის უზარმაზარი შრომა გასწიეს, ან იოანე შავთელი, ჩანრუხაძე, შოთა რუსთაველი, რომელთათვისაც ასტროლოგია უმშვენიერეს პოეტურ სახეთა და შედარებათა უმრეტი წყაროა, ან იოანე ოსეს ძე (ოსეშვილი), რომელიც ანტონ I კათოლიკოსს 12 ზოდიაქოს დადებით ნიშან-თვისებებზე დაყრდნობით ასხამს ხოტბას და ყველა სტროფში ანტონ I-ის ამა თუ იმ სახის ასტროლოგიურ მახასიათებელს იძლევა. სამეფო კარზე ასტრო-

ლოგიის პოპულარობას მიუთითებს ახალდაბადებულ უფლისწულთა ჰოროსკოპების შედგენა სამეფო კართან დაახლოებული პირების, როგორც ამას ჩახრუხაძე წერს, და თავად მეფის, ვახტანგ VI-ის მიერ, რომელსაც საკუთარი ხელით შეუდგენია თავისი ვაჟის, ბაქარის ნატალური ჰოროსკოპი. ზემოგანხილული ტექსტები და მათ შემოქმედთა ნამუშავევი ცხადყოფს, რომ როდესაც ასტროლოგია სამეცნიერო ზღვარს არ სცილდება და მისნობა-მკითხაობად არ იქცევა,²¹⁷ ის არის მეცნიერება, სხვა დარგთა მსგავსი, რადგან სამყარო ღვთის მიერ არის შექმნილი და ამ სამყაროს შესწავლით შეიმეცნება ღმერთი, ხოლო მისი ნება, „მისი უხილავი სრულყოფილება, წარუვალი ძალა და ღვთაებრიობა, ქვეყნიერების დასაბამიდან მისსავ ქმნილებებში ცნაურდება და ხილული ხდება“ (რომ. 1.20) ადამიანისთვის ბოძებული თავისუფალი ნების შეუმღვრეველად.

ბიბლიოგრაფია:

Anonymi Byzantini Vita Alexandri Regis Macedonum. 1974. Primum edidit Juergen Trumppf. Teubner, Stuttgartiae: In Aedibus B.G. Teubneri.

Архиепископ Иона. 2017. „Архиепископ Иона на Афоне нашел церковь со знаками зодиака и рассказал, как устроены кладбищенские храмы“. *Униан. Информационное агентство*. 27.11.2017, 12:22. ბმული: [https://religions.unian.net/afon/2264361-arhiepis-](https://religions.unian.net/afon/2264361-arhiepis)

²¹⁷ ამ ზღვარის შესახებ წერდა ალ-ბირუნი: “Here astrology reaches a point which threatens to transgress its proper limits, where problems are submitted which it is impossible to solve for the most part, and where the matter leaves the solid basis of universals for one of particulars. When this boundary is passed, where the astrologer is on one side and the sorcerer on the other, you enter a field of omens and divinations, which has nothing to do with astrology”, Al-Biruni, *The book of instruction in the elements of the Art of Astrology* 615; Noonan 2005, 32.

kop-iona-na-afone-nashel-tserkov-so-znakami-zodiaka-i-rasskazal-kak-ustroenyi-kladbischenskie-hramyi.html.

ასტრონომიული ხელნაწერები. 2014. თბილისი: ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი.

ასტრონომიული ხელნაწერები. 2014. პროექტის განხორციელების შედეგები. თბილისი: ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი.

ასტრონომიული ხელნაწერები. 2015. მონაცემთა ინტერაქტიური ბაზა. შემდგ. ირაკლი სიმონია, თამარ აბულაძე, ნესტან ჩხიკვაძე, ლიანა სამყურაშვილი, ციციხო სიმონია, ქეთევან პატარიძე, გიორგი მელაძე. თბილისი: ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი; ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი.

ბაგრატიონი, ანტონ. 1980. წყობილსიტყვაობა. გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, კომენტარები და ლექსიკონი დაურთო ივანე ლოლაშვილმა. თბილისი: მეცნიერება. ბმული: <https://dSPACE.nplg.gov.ge/bitstream/1234/401461/1/Wyobilsityvao.ba.pdf>

Бакрадзе, Дм. 1878. *Археологическое путешествие по Гурии и Аджаре*. Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии Наук.

ბაქრაძე, დ. 1889. ისტორია საქართველოსი (უძველესის დროდამ მე-X საუკ. დასასრულამდე). ტფილისი: სტამბა ე.გ. მესხისა.

Brosset, M.-F. 1851. *Rapports sur un voyage archéologique dans la Géorgie et dans l'Arménie, exécuté en 1847-1848*. St.-Petersbourg: Imprimerie de l'Académie Impériale des Sciences. ბმული: https://books.google.ge/books?id=hkRhAAAAcAAJ&printsec=frontcover&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

Brosset, M. 1868. "Études de Chronologie technique. P. 1: Traité Géorgien de comput. Manuscrit de Tischendorf, a la bibliothèque impériale publique, 941-965 de J.-C.". Mémoires de l'Académie Impé-

riale des sciences de St-Petersbourg, VII-e série. T. XI, №13. St-Petersbourg: Commissionnaires de l'Académie Impériale des sciences, 1868. ბმული: <https://archive.org/details/mmoiresdelacad7111868impe/page/n501/mode/2up?view=theater>.

ჩაგუნავა, რაულ. 1990. ვახტანგ ბაგრატიონის საბუნებისმეტყველო-სამეცნიერო მოღვაწეობა (საბუნებისმეტყველო დარგები და ტექნიკა). თბილისი: მეცნიერება.

ჩახრუნაძე. 1988. „თამარიანი“. *ქართული მწერლობა 30 ტომად*. ტ. III, 349-377. თბილისი: ნაკადული.

ჭანტურიძევილი, დ. 1955. „ჰელიოცენტრიზმის ნიშნები „ვეფხისტყაოსანში“. გაზეთი *სახალხო განათლება* N 49 (7 დეკემბერი 1955): 3.

CCAG – *Catalogus Codicum Astrologorum Graecorum*. Ed. F. Boll, F. Cumont. Bruxellis: In Aedibus Henrici Lamertini, 1898-1953. ბმულები: <https://www.hellenisticastronomy.com/texts/>, https://de.wikisource.org/wiki/Catalogus_Codicum_Astrologorum_Graecorum.

ჩიხლაძე, ნინო. 2010. „სვეტიცხოვლის მოხატულობანი“. *სვეტიცხოველი*. 237-301. თბილისი.

Cooper, Glen M. 2011. “Galen and astrology: a mésalliance?” *Early Science and Medicine* 16/2: 120-146.

დავით IV აღმაშენებელი. 1987. „გალობანი სინანულისანი“. *ქართული მწერლობა 30 ტომად*. ტ. II. 198-205. თბილისი: ნაკადული.

Джордж, Ллевеллин. 1993. *Астрология от А до Я*. Киев: София.

ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. 1967. წ. II: XI-XV სს. ილია აბულაძის ხელმძღვანელობითა და რედაქციით. თბილისი: მეცნიერება.

ეტლთა და მჯდთა მნათობთათჳს. ასტროლოგიური თხზულება XII საუკუნისა. 1975. გამოსცა, წინასიტყვაობა და ენობრივი

მიმოხილვა დაურთო აკაკი შანიძემ. თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა. ბმული: https://dspace.nplg.gov.ge/bitstream/1234/334991/1/EtIta_Da_Shvidta_Mnatobtatvis.pdf.

ეფიძერტე ანუ ეფრემ-ვერდი. 1897. თფილისი: სტამბა მ.შარაძისა და ამხ.

ეფრემ-ვერდი. 1910. ტფილისი: ტ.მ. როტინიანცისა.

ეფრემ-ვერდი. 1912. ტფილისი: სწრაფმბეჭდავი სტამბა ა.მ. კერესელიძისა.

ეფრემ-ვერდი. 1990. თბილისი: მერანი.

ედიე ვარსკვლავი შენი (ჰოროსკოპები). 1991. რედ. მზია ხოსიტაშვილი. თბილისი: ხელოვნება.

ფსალმუნის ძველი ქართული რედაქციები X-XIII საუკუნეთა ხელნაწერების მიხედვით. 1960. გამოსცა მზექალა შანიძემ. ძველი ქართული ენის ძეგლები, ტ. 11. თბილისი: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა.

Garitte, Gérard. 1956. "Catalogue des manuscrits Géorgiens Littéraires du Mont Sinai". *CSCO* 165, subs. 9. Louvain: Imprimerie Orientaliste L. Durbecq.

გაბიძაშვილი, ენრიკო. 2010. *შრომები*. ტ. 2. თბილისი: ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი.

გეორგიკა. 1961. *ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ*. ტ. 1. ტექსტები ქართული თარგმანითურთ გამოსცეს და განმარტებები დაურთეს ალ. გამყრელიძემ და სიმონ ყაუხჩიშვილმა. თბილისი: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა. ბმული: https://dspace.nplg.gov.ge/bitstream/1234/3325/1/Georgika_1961_tomi_1.pdf

გიგაური, გიორგი. 2017. *ჰექტოგრაფიულ-ხაზოვანი დამწერლობის ნიშნები საქართველოში*. რედ. ქ. სოსხაძე. თბილისი.

გიგაური, გიორგი. 2023. *ქართული ეთნო-ასტრონომია და თანამედროვე კვლევები*. თბილისი: მერიდიანი. ბმული:

<https://dSPACE.nplg.gov.ge/bitstream/1234/457610/1/QartuliEtnoAstronomiaDaTanamedroveKvlebebi.pdf>

გიგაური, რამაზ. 2022. *ადამიანი და ასტროლოგია. ფინანსების ასტროლოგია*. თბილისი: პალიტრა L.

გიგაური, რამაზ. 2022. *ზოგადი ასტროლოგია*. თბილისი: პალიტრა L.

გოგუაძე, დ. 2011. *ხვამლის განდთსაცავის პიქტოგრამები*. 23 იანვარი, 2011, 14:59. ბმული: <https://mshwan1.livejournal.com/100415.html>.

Гранстрем, Е. Э. 1959. “Греческие рукописи Государственного Музея Грузии им. акад. С. Н. Джанашиа”. *აკად. ს. ჯანაშიას სახ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე XX-B*: 191-194. https://dSPACE.nplg.gov.ge/bitstream/1234/416976/1/Saqartvelos_Saxelmwifo_Muzeumis_Moambe_1959_Tomi_XX-B.pdf

გრიგოლ ნაზიანზელის თხზულებათა შემცველ ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა. 1988. ხელნაწერები აღწერა, შესავალი და საძიებლები დაურთო თამარ ბრეგვაძემ. თბილისი: მეცნიერება.

Григорий Богослов. 2004. *Песнопения таинственные*. Москва: Правило веры. ბმული: https://azbyka.ru/otechnik/Grigorij_Bogoslov/pesnopenija-tainstvennye/5.

გუნია, ბიძინა (მღვდელი). 2003. „სვეტიცხოვლის ფრესკის ფრაგმენტი „ზოდიაქოს რკალი“. *საპატრიარქოს უწყებანი*. ბმული: https://www.orthodoxy.ge/skhva/zodiako/zodiakos_rkali.htm#sthash.URX66SyR.dpuf

Het Monster. 1992. *Практическая астрология*. Т. 1. Москва: Компания Интерарк.

Hultgard, Anders. 1998. “The Magi and the Star – the Persian Background in Texts and Iconography”. In *Being Religious and Living through the Eyes: Studies in Religious Iconography and Iconology*. Acta Universitatis Upsaliensis. *Historia Religionum* 14: 215-225.

ჟორდანია, თ. 1897. *ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა*. წ. 2. ტფილისი: სტამბა მ. შარაძისა და ამხ. 1897. ბმული: <http://dSPACE.gela.org.ge/handle/123456789/6664>.

იოანე დამასკელი. 2000. *მართლმადიდებლური სარწმუნოების ზედმიწევნითი გადმოცემა*. ორი ძველი ქართული თარგმანი (წმ. ეფრემ მცირისა და წმ. არსენ იყალთოელისა). გამოსაცემად მოამზადეს რომან მიმინოშვილმა და მაია რაფავამ, წინასიტყვაობა და შენიშვნები დაურთო მაია რაფავამ. ძეგლი ბერძნულიდან თანამედროვე ქართულზე თარგმნა, შესავალი და შენიშვნები დაურთო ედიშერ ჭელიძემ. რედ. ნინო მელიქიშვილი. სერია: მართლმადიდებელ მამათა შრომები, ტ. 1. თბილისი: სასულიერო აკადემიის გამომცემლობა. ბმული: <https://www.orthodoxy.ge/gvtismetkveleba/damaskeli.htm>.

იოანე შავთელი. 1988. „აბდულმესიანი“. *ქართული მწერლობა 30 ტომად*. ტ. III, 321-348. თბილისი: ნაკადული.

Isidore of Seville. 2006. *The Etymologies*. Ed. St. A. Barney, W.J. Lewis, J.A. Beach, O. Berghof. Cambridge: Cambridge University Press.

ქართლის ცხოვრება. 1955. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. 1. თბილისი: სახელგამი. ბმული: <https://dSPACE.nplg.gov.ge/handle/1234/315448>.

ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია. 1975. ტ. I. თბილისი: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია.

ქართული სამართლის ძეგლები. 1963. ტ. I. ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნთა კრებული. ტექსტები გამოსცა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ი. დოლიძემ. თბილისი: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა. ბმული: <https://dSPACE.nplg.gov.ge/handle/1234/78329>.

ქართული ხელნაწერი წიგნი საზღვარგარეთ. 2018. შეადგ. მ. კარანაძემ, ვ. კეკელიამ, ლ. შათირიშვილმა და ნ. ჩხიკვაძემ. რედ. ნ. ჩხიკვაძე. თბილისი: კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი.

ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა ყოფილი საეკლესიო მუზეუმის (A) კოლექციისა. 1980. ტ. 1ა. რედ. ელ. მეტრეველი. თბილისი: მეცნიერება.

კეკელიძე, კორნელი. 1980, 1981. ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია. 2 ტომ. თბილისი: მეცნიერება.

Кефер, Ян. 1992. *Практическая астрология*. Кн. 3. Москва: Римэкс.

ქოქრაშვილი, ზაურ. 2001. ბიბლიურ ჰატიოსან ქვათა და ეტლთა შესახებ (უძველესი ქართული ხელნაწერების მიხედვით). რედ. თ. ოთიაშვილი. თბილისი.

ყუბანეიშვილი, სოლომონ. 1946. ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია. ტ. 1. თბილისი: სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

Московский, А. 1992. *Астрология, учебно-методическое пособие*. Екатеринбург: Издательство Уральского Университета.

მენაბდე, ლევან. 2011. ვახტანგ VI. სერია: დიდი ქართველები. თბილისი: საოჯახო ბიბლიოთეკა.

მცხეთური ხელნაწერი (მოსეს ხუთწიგნეული, ისო ნავე, მსაჯულთა, რუთი). 1981. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა და გამოკვლევა დაურთო ელ. დოჩანაშვილმა. თბილისი: მეცნიერება.

Натроев, А. 1900. *Мцхет и его собор Свэти-Цховели. Историко-археологическое описание*. Издание Комитета по Реставрации Мцхетского Собора. Тифлис: Типография К.П. Козловского. ბმული: <https://azbyka.ru/otechnik/books/file/28713-Мцхет-и-его-собор-Свэти-Цховели.pdf>.

Noonan, George C. 2005. *Classical Scientific Astrology*. Tempe, Arizona: American Federation of Astrologers. ბმული: https://books.google.ge/books?id=Hp-H4KhAvoUC&printsec=frontcoer&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false.

ნოზაძე, ვიქტორ. 1957. *ვეფხისტყაოსნის ვარსკვლავთმეტყველება*. სანტიაგო დე ჩილე. ბმული: https://dspace.nplg.gov.ge/bitstream/1234/12060/5/Vefxistyaosnis_Varskvlavtmetyveleba_1957%20%28Gateqstebuli%29.pdf

Nye, Phila Calder. 1923. „The Romanesque Signs of the Zodiac“. *The Art Bulletin* V/3 (Mar., 1923): 55-57. ბმული: <https://www.jstor.org/stable/3046435>.

ოთხმეზური, თამარ. 2008. „შუა საუკუნეების ქართული სამეცნიერო აზროვნების ისტორიიდან: ეფრემ მცირის სქოლიო სამყაროს გეოცენტრულობის შესახებ“. *სემიოტიკა* IV: 126-141. ბმული: https://semioticsjournal.wordpress.com/2010/08/11/თამარ-ოთხმეზური-_-შუა-საუკ/

ორბელიანი, პაპუნა. 1981. *ამბავნი ქართლისანი*. ტექსტი დაადგინა, შესავალი, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო ელენე ცაგარეიშვილმა. რედ. ვ. გაბაშვილი. საქართველოს ისტორიის წყაროები, ტ. 25. ქართული საისტორიო მწერლობის ძეგლები, წ. 3. თბილისი: მეცნიერება.

ორბელიანი, სულხან-საბა. 1991, 1993. *ლექსიკონი ქართული*. ავტოგრაფული ნუსხების მიხედვით მოამზადა, გამოკვლევა და განმარტებათა ლექსიკის საძიებელი დაურთო ილია აბულაძემ. 2 ტომად. თბილისი: მერანი.

ორბელიანი, სულხან-საბა. 2022. *სწავლა წმიდათა მოციქულთა დღესასწაულისა*. ჟურნალი „კარიბჭე“. 11.07.2022. ბმული: <http://karibche.ambebi.ge/skhvadaskhva/epistoleni-qadagebebi/12128-sulxan-saba-orbeliani-stsavla-tsmidatha-mociqulthadghesastsaaulisa.html>.

Papathanassiou, Maria. 1999. "Historia Alexandri Magni: astronomy, astrology and tradition". *Dialogues d'Histoire Ancienne* 25/2: 113-126. ბმული: https://www.persee.fr/docAsPDF/dha_0755-7256_1999_num_25_2_1541.pdf.

PG – *Patrologia Graeca*. Ed. By J.-P. Migne. 162 vols. Paris, 1857-1886.

Pines, S. 1964. "The Semantic Distinction between the Terms *Astronomy* and *Astrology* according to al-Biruni". *Isis* (Chicago: The University of Chicago Press) 55/3: 343-349.

Procli Commentarius in Platonis „Timaeum“ Graece. 1847. recensebat C.E.Chr. Schneider. Vratislaviae: Eduardus Trewendt.

Şahin, Derya. 2009. "The Zodiac in ancient mosaics. Representation of Concept of Time". *Journal of Mosaic Research* 3 (Sept., 2009): 95-111. ბმული: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/294046>.

Saliba, George. 1982. "Al-Biruni". In *Dictionary of the Middle Ages*, vol. 2, ed. by Joseph R. Strayer. New York: Charles Scribner's Sons.

საქართველო. ენციკლოპედია. 1997. ტ. I. თბილისი: ქართული ენციკლოპედიის ირაკლი აბაშიძის სახელობის მთავარი სამეცნიერო რედაქცია.

საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა. საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების ყოფილი მუზეუმის ხელნაწერები (H კოლექცია). 1946. ტ. I. თბილისი: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა.

საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა. საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების ყოფილი მუზეუმის ხელნაწერები (H კოლექცია). 1953. ტ. VI. თბილისი: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა.

საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა. მუზეუმის ხელნაწერთა ახალი (Q) კოლექცია. 1957. ტ. I. თბილისი: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა.

Сборник законов грузинского царя Вахтанга VI. 1887. Под редакцией Д.З. Бакрадзе. Тифлис: Изд. А.С. Френкеля.

ცაგარელი, მიხეილ. 2006-2008. *ზოდიაქოს ნიშნები*. 12 ტომად. თბილისი.

ცაგარელი, მიხეილ. 2007. *ვარსკვლავები გვამცნობენ. ასტროლოგიური ტრაქტატი ზოდიაქოს ნიშანთა შესახებ, ოკულტური მცნებები*. თბილისი: ალილო.

ცინცაძე, კალისტრატე. 1994. *ქაშვეთის წმიდის გიორგის ეკლესია ტფილისში*. გამოსაცემად მოამზადა, ბოლოსიტყვა და საძიებელი დაურთო მიხეილ ქავთარიამ. რედ. ზ. ალექსიძე. ქართული ეკლესიის ისტორია, მასალები და გამოკვლევები. ტ. 2. თბილისი: კანდელი.

შოთა რუსთაველი. 1988. „ვეფხისტყაოსანი“. *ქართული მწერლობა 30 ტომად*. ტ. IV. თბილისი: ნაკადული.

შოშიტაშვილი, ნოდარ. 2015. *ვახტანგ VI*. სურია: საქართველოს ილუსტრირებული ისტორია. ტ. V. თბილისი: პალიტრა L.

თბილისი. ენციკლოპედია. 2002. თბილისი: ქართული ენციკლოპედიის ირაკლი აბაშიძის სახელობის მთავარი სამეცნიერო რედაქცია.

თევზაძე, გიორგი. 1984. *რუსთაველის კოსმოლოგია*. თბილისი: საბჭოთა საქართველო.

“Τοιχογραφία με τα 12 ζώδια σε εκκλησία στο Πήλιο”. 2020. *Cosmopoliti Team*, 26.05.2020. ბმულისათვის იხ. <https://cosmopoliti.com/toixografiametazodiaseekklisia/>

ვისრამიანი. 1962. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთეს ალექსანდრე გვახარიამ და

მაგალი თოდუამ. რედ. გ. წერეთელი. თბილისი: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა.

Властарь. 1996. *Алфавитная синтагма Матфея Властаря*. Москва. ბმული: https://www.pravoslavieto.com/books/Syntagma_Matey_Vlastar/index.htm.

Wilson, Rachel. 2018. "The Zodiac of Ancient Judaism". *Late Antique Syria*. April, 2018. ბმული: <https://lateantiquesyria.wordpress.com/helios-and-the-zodiac-cycle/>

Victoria Jugeli

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

Astronomy and astrology in Georgia (short review)

Key words: Astronomy, Astrology, Birth chart, Zodiac circle mural.

The article discusses astronomy and astrology in Georgia from the very first pictograms found in the Khvamli mountain, that present the initial point for the Georgian Era (5604 BC), till recently published interactive database "Astronomical Manuscripts in Georgia" (2015). The research deals with Georgian observatories, astrolabes, original writings that concern astro-theme (including medieval poetry and a poem that perhaps indicates to the zodiac sign of the queen Tamar), as well as translations from the Greek, Persian, Arabic sources, some of which are preserved in the Georgian repositories up to the present time, collections with zodiac sign descriptions, "brontologia", lunar and paschal tables. The research concerns the kings David IV the Builder and Vakhtang VI, and Anthon I Catholicos-Patriarch with their major contributions to the astronomical and astrological sciences of XI-XII and XVII-XVIII cc., relates to the making of birth charts for

princes in the XII and XVII cc., and by the king Vakhtang himself for his son, Bakar. It explores the unique poem composed as an epitaph on the death of Anthon I Catholicos-Patriarch, in which, despite intolerance of astrology by the church, the merits of this high-ranking cleric are characterized by author being high-ranking cleric himself, relying on the features of astrological signs. The special attention is drawn to the lapidary inscriptions of the Lykhny church relating the apparition of Halley's comet in 1066, to the cathedral Svetitskhoveli and Kashveti church, and their zodiac circle murals.